

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

MARINA RONČEVIĆ

**JEZIČNI KRAJOLIK GRADA RIJEKE
IZMEĐU PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

MARINA RONČEVIĆ

**LINGUISTIC LANDSCAPE OF THE CITY
OF RIJEKA BETWEEN PAST AND
PRESENT**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

mr.sc. MARINA RONČEVIĆ

**JEZIČNI KRAJOLIK GRADA RIJEKE
IZMEĐU PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI**

DOKTORSKI RAD

Mentori

Prof.dr.sc. Anita Sujoldžić

Prof.dr.sc. Velimir Piškorec

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Marina Rončević, MA

**LINGUISTIC LANDSCAPE OF THE CITY
OF RIJEKA BETWEEN PAST AND
PRESENT**

DOCTORAL THESIS

Supervisors

Professor Anita Sujoldžić

Professor Velimir Piškorec

Zagreb, 2019.

PODACI O MENTORICI

Prof. dr. sc. Anita Sujoldžić, znanstvena savjetnica u trajnome zvanju i voditeljica Odsjeka za lingvističku antropologiju i sociokulturna istraživanja Instituta za antropologiju u Zagrebu, te je ujedno i voditeljica projekta „Historical Perspectives on Transnationalism and intercultural Dialogue in the Austro – Hungarian Empire” (TIDA)

PODACI O MENTORU

Dr.sc. Velimir Piškorec redoviti je profesor na Katedri za njemački jezik Odsjeka za germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Suradnik je Istraživačkoga središta za njemački jezik u srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi DIMOS Sveučilišta u Regensburgu. Od akademske godine 2010./2011. voditelj je Poslijediplomskoga doktorskog studija lingvistike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

SAŽETAK

Predmet je ove doktorske disertacije interdisciplinarno istraživanje kontinuiteta višejezične prakse i kulturnoga pluralizma u javnome životu grada Rijeke u povijesno različitim okolnostima od kraja 19. stoljeća do današnjega doba. Cilj istraživanja je ispitati koliki je utjecaj političkih, gospodarskih i društvenih promjena na jezičnu uporabu i sam izbor jezika u razdoblju uznapredovale industrijalizacije, urbanizacije i globalizacije. Disertacija se fokusira na analizu dinamike pragmatičnih i simboličkih dimenzija jezične prakse u povijesti grada. Istraživanje se temelji na povijesnoj analizi znakova jezičnoga krajolika istražujući arhivsku građu i popularne tiskovine u pojedinome povijesnom razdoblju, pri čemu smo se koristili metodom ciljanoga skupljanja uzoraka, s obzirom da ova metoda omogućava da se dobiveni rezultati od prikupljenih uzoraka mogu generalizirati i radi dobivanja širokoga spektra znakova jezičnoga krajolika. Kvalitativna analiza podataka dobivenih metodom intervjuja obuhvaća empirijsko istraživanje gradskoga jezičnog krajolika te odnos stanovnika prema povijesnoj i suvremenoj jezičnoj praksi. Obrađuje se razdoblje od 1870. godine do današnjega doba.

Rijeka se u ovome vremenskom razdoblju od 150 godina mijenjala politički, društveno i gospodarski, što se odražavalo na život različitih jezičnih zajednica na ovome prostoru, odnosno na sam jezik. Razvijala se u multikulturnome okruženju gdje svi jezici nisu imali jednak status tako da je bila neizbježna nejednaka distribucija jezičnoga kapitala. Bitno je tko investira u određeno jezično tržište radi dobivanja političkih i gospodarskih beneficija u društvu. Odnosi koji vladaju u društvu, jezična politika, jezična ideologija i dominacija utječu na život stanovnika, a samim time i na jezik. Jezična politika ukazuje na odnos moći i pokazatelj je odnosa u društvu, što se očituje na znakovima u javnome prostoru, tj. u jezičnome krajoliku. Broj jezika i njihova pozicija na nosačima znakova jasno pokazuju koliko je zastupljena višejezičnost i tko ima dominantan a tko marginalan položaj u društvu.

Političke promjene uvjetovale su promjene režima nasilnim putem u čitavome ovom razdoblju, što se odražavalo na gospodarske i društvene odnose. Identitet grada Rijeke mijenjao se uslijed političkih promjena na društvenome planu. Rijeka u doba Austro-Ugarske Monarhije, pod mađarskom krunom ima naglašeni talijanski identitet iako marginaliziranje hrvatskoga jezika ne reflektira malobrojnost hrvatskoga življa, na što upućuje popis stanovništva za to razdoblje. U ovome razdoblju višejezičnost je najizraženija u odnosu na čitavo razdoblje od 150 godina. Padom Monarhije Rijeka potpada pod Italiju, kasnije Njemačku (Drugi svjetski rat) te gospodarski propada. Višejezičnost u ranijem smislu ne postoji. Talijanski je službeni jezik i neprihvatanje njega kao jedinoga jezika rezultira represalijama. To je razdoblje terora i straha, masovnoga iseljavanja Riječana i doseljavanje pripadnika iz nižih društvenih slojeva često kriminalne reputacije. Završetak rata početak je novoga državnog ustroja i stvaranje novoga kolektivnog identiteta. U vrijeme SFR Jugoslavije mijenja se identitet grada. Hrvatskosrpski postaje dominantnim jezikom uz naglašavanje kolektivnoga identiteta koji formira država. Prisutnost višejezičnosti, osim talijanskoga jezika,

isključivo je u domeni turizma. Nastajanjem Republike Hrvatske dominantni jezik je hrvatski s naglaskom na nacionalni identitet. Talijanski jezik ukazuje na postojanje talijanske manjinske zajednice, s obzirom da je pretežno na jednojezičnim znakovima. Višejezičnost ne upućuje na postojanje drugih jezičnih zajednica (osim talijanskoga jezika), nego na važnost komunikacije koja danas ima bitnu ulogu u procesu globalizacije, što se naročito odnosi na engleski jezik.

Ključne riječi: jezični krajolik, jezična politika, jezična ideologija, multikulturalizam, višejezičnost, identitet, povijesne okolnosti.

Abstract

Through an interdisciplinary approach, in this thesis we are striving to provide a comprehensive overview of the linguistic landscape of the city of Rijeka in different historical and social circumstances of its development, analysing the way this landscape developed and changed in the last hundred and fifty years. Researching language in the public space, with emphasis on multilingualism, we have endeavoured to establish the interconnectedness of language, social processes and practices, especially so the way in which linguistic landscape contributes to the construction of social reality that, in turn, contemporaneously forms it.

In this hundred and fifty year long period, Rijeka has changed politically, socially and in economic terms, which has been reflected on the lives of different language communities in this space, namely, on the language itself. The city has developed in multicultural surroundings where all languages have not had the same status so that it has been inevitable to have an unequal distribution of the language capital.

Rijeka is also an earthquake zone, an ambivalent space that has often changed states and authorities, while its symbolic landscapes underwent drastic changes that reflect economic transitions as well as local, national and cosmopolitan aspirations and ideologies.

The thesis focuses on contemporary linguistic anthropological and sociolinguistic researches that deal with the issue of cultural and language diversity of multicultural and multilingual environments. The interrelationship of language and social phenomena is what linguistic anthropology is based on, emphasising the need of teaching a language in its social and cultural context, synchronically and diachronically. Socio-political and economic processes that take place in a specific social community form the language itself and have impact on its use and role in the society. Researching the use of languages can thus contribute to a better understanding of different aspects of social life, namely, social and cultural phenomena, as well as processes reflected in it.

One of the suitable methodological approaches in the analysis of the dynamics of language practice is the research of the linguistic landscape, which regards written language in the public space, language choices and their motivations (Gorter, 2006). The dialectics between the society and linguistic landscape does not reflect the pragmatic social situation only, but, at

the same time, it symbolically forms it by expressing and maintaining the relationship between power and identity.

As Rijeka changed in economic terms, this was also reflected on the life of different language communities in that area. As in the period of Austro-Hungarian Empire all languages did not have an equal status, an uneven distribution of the language capital was inevitable in such a multicultural surroundings. A distinct multilingualism favours in comprehending language as a capital, the language policy itself indicating the relations of power in a society, so that it is quite important to know who it is that invests in a specific language market in order to obtain favours in a society, both economic and political. However, although Rijeka was under Hungarian authorities, the implementation of *Hungarisation* did not prove to be very successful. On the other hand, the use of Italian language in everyday social practice was represented on a much bigger scale, having also been recognised by the authorities on an equal footing with Hungarian. The status itself of a language and the attitude toward it can also tell us about the status of its speakers in a society. In contrast to Hungarian, Italian and German as preferred languages, the status of Croatian was made marginal, which reflects attitudes toward the Croats. Signs of the linguistic landscape prefer Hungarian, Italian and German language, which points to the multilingualism and multiculturalism, while, on the other hand, relegating Croatian language to a marginal status shows who is dominant and what the political, thereby also the linguistic ideology is, which is at odds with the demographic picture of population, as there is a significantly bigger number of Croats with regard to the Hungarians. The period after World War I is the time of a pronounced Italianisation of Rijeka, carried out by reprisals, making local population emigrate and Italian immigrants settle. Multilingualism is not manifested on the signs of linguistic landscape; however, it is present in the lives of people, which also indicates the presence of different individual identities.

The period after World War II represents the beginning of an absolutely new state structure, thereby also the birth of a new collective identity, the author of which is the state. Signs of the linguistic landscape reflect political and language ideology, being the example of its active implementation. Here it is not national but class-consciousness that plays the key role. Multilingualism is not represented as there is no longer much variety in the population of Rijeka. The starting bilingualism (Croatian-Italian) in the public space gradually disappears

due to the small number of Italians. On the basis of the analysis of signs, we can establish that the linguistic landscape reflects languages that are used in the language community of Rijeka. For the most part, we can speak of bilingualism and not of multilingualism of the population.

The situation changes again in the beginnings of nineties, that is, with the aggression against Croatia and the breakup of the Yugoslav state. What now becomes prominent is the manifestation of Croatian national identity, while it is Croatian language that is preferred. It is no longer due to the existence of other language communities that multilingualism is felt, but due to the possibility of communication (pronounced use of English language), of special importance nowadays in the process of globalisation. We can conclude by saying that Rijeka has remained an open city where differences are accepted, however, with a pronounced Croatian identity with elements of the local one, which can be confirmed by the interview with the contemporary inhabitants of Rijeka. The interview features comments of Rijeka contemporaries on the aspects of Rijeka multilingualism and multiculturalism from the time of the Austro-Hungarian Empire until nowadays.

Key words: multilingualism, multiculturalism, linguistic landscape, language capital, preferred languages, identity, language communities

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. POVIJESNI KONTEKST GRADA RIJEKE.....	4
2.1 Rijeka u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije.....	5
2.2 Rijeka između dva rata	8
2.3. Rijeka nakon Drugoga svjetskog rata u vrijeme Jugoslavije.....	15
2.4. Rijeka u razdoblju od 1991. do danas	20
3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	23
4. TEORIJSKI OKVIR.....	24
4.1. Jezik i identifikacijski procesi	25
4.2. Uloga jezičnih ideologija	32
4.3. Višejezičnost i jezici u kontaktu	36
4.4. Jezični krajolika	39
4.4.1. Jezični znak	44
4.4.2. Javni prostor	47
4.4.3. Dosadašnja istraživanja jezičnoga kraja.....	51
5. METODOLOGIJA	62
5.1. Analiza jezičnoga krajolika	63
5.2. Metoda intervjua	70
6. REZULTATI.....	71
6.1. Rijeka u Austro-Ugarskoj Monarhiji u razdoblju od 1870. do 1918.....	71
6.1.1. Jezična politika.....	71
6.1.2. Nazivi ulica, općina i objekata	74
6.1.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika.....	76
6.2. Rijeka u razdoblju od 1919. do 1945. godine	94
6.2.1. Jezična politika.....	94

6.2.2. Nazivi ulica, općina i objekata	96
6.2.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika.....	97
6.3. Rijeka u SFR Jugoslaviji od 1945. do 1991. godine.....	111
6.3.1. Jezična politika.....	111
6.3.2. Nazivi ulica, općina i objekata	114
6.3.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika.....	117
6.4. Rijeka u Republici Hrvatskoj (od 1991. godine do danas)	131
6.4.1. Jezična politika	131
6.4.2. Nazivi ulica, općina i objekata	134
6.4.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika.....	135
7. ANALIZA INTERVJUA SA STANOVNICIMA RIJEKE	151
7.1. Jezični identitet suvremene Rijeke	151
7.2. Višejezičnost kao dio identiteta Riječana	155
7.3. Utjecaj engleskoga jezika na svakodnevnu primjenu jezika.....	159
8. RASPRAVA.....	162
9. ZAKLJUČAK	178
10. LITERATURA	182
10.1. Primarni izvori	196
10.2. Internetski izvori	198
11. ŽIVOTOPIS	200

1. UVOD

Čovjek teži ka kulturnomu oblikovanju prostora u kojemu živi i djeluje bez obzira radi li se o velegradu, manjem mjestu ili selu. Svako područje nastanjeno ljudima reflektira život tih ljudi, njihove običaje, identitet, jezik te utjecaj ekonomsko-političkih čimbenika na sam život ljudi, odnosno prostora na kojemu obitavaju. Multikulturalne i višejezične urbane sredine zbog svoje naravi predstavljaju polazište za brojna istraživanja. Zbog složenih jezičnih stvarnosti koje podrazumijevaju, takve sredine omogućavaju izravan uvid u mnogobrojne načine na koje se manifestira interakcija jezika te društvenoga i kulturnoga života.

Gradovi su najčešće mjesta gdje različiti ljudi, kulture i jezici dolaze u kontakt, te su ujedno i refleksija identiteta ljudi koji u njima žive. Kulturni i jezični pluralizam te novi oblici društvene interakcije, koji se povezuju s globalizacijom, upućuju na potrebu promišljanja ovih pojava u povijesnome kontinuitetu putem istraživanja složenih jezičnih i semiotičkih interakcija u različitim vremensko-prostornim multikulturalnim sredinama, posebice urbanim, kao i propitivanja tradicionalnoga konceptualnog aparata i pretpostavki o društvenoj prirodi jezika. Povijesni, makroskopski uvid otkriva urbani prostor postupnih promjena u društvenome sustavu, koje se odražavaju u paradoksima i antagonizmima, a jezik predstavlja primarni objekt kroz koji se prelamaju i artikuliraju tenzije različitih stvarnosti i razdoblja moderniteta (Braunmüller i Ferraresi, 2003; Burke, 2004; Woolard, 2004). Svako razdoblje proizvodi svoj vlastiti prostor i nameće zajedničku praksu (Lefebvre, 1966) kroz tenziju između postojeće forme i dinamizma funkcije. Kulturna se i jezična raznolikost ostvaruje kroz ljude, u praksi njihova svakodnevnoga života, a svoje uporište nalazi u povijesnim procesima. Svako obilježje različitosti, koje postoji u jednome trenutku, u određenome društvenom kontekstu, istodobno je i rezultat i prijelazno stanje.

Grad Rijeka predstavlja pogodan urbani kontekst za dijakronijsko istraživanje jezične prakse jer je kroz povijest bila otvoreni grad, gdje su narodi i jezici dolazili u kontakt, utjecali jedni na druge u ozračju kulturnoga i jezičnoga pluralizma. Istodobno, Rijeka je i trusan, ambivalentan prostor koji je često mijenjao države i vlasti, a njegovi su simbolički krajolici prolazili kroz drastične promjene, koje odražavaju, kako gospodarske tranzicije tako i lokalne, nacionalne i kozmopolitske težnje i ideologije.

U ovome radu nastojimo interdisciplinarnim pristupom dati sveobuhvatan pregled jezičnoga krajolika grada Rijeke u različitim povijesnim i društvenim okolnostima njegova razvoja analizirajući kako se taj krajolik razvijao i mijenjao posljednjih 150 godina. Istraživanjem jezika u javnome prostoru, s naglaskom na višejezičnost, nastoji se utvrditi povezanost jezika i društvenih procesa i praksi, osobito načina na koje jezični krajobraz doprinosi konstrukciji društvene stvarnosti, koja ga istodobno oblikuje.

Rad se smješta u kontekst suvremenih lingvističko-antropoloških i sociolingvističkih istraživanja koja se bave problematikom kulturne i jezične raznolikosti multikulturnih i višejezičnih sredina. Međuodnos jezičnih i društvenih pojava temelj je lingvističke antropologije, koja naglašava potrebu proučavanja jezika u njegovome društvenom i kulturnom kontekstu, sinkronijski i dijakronijski. Društveno-politički i ekonomski procesi, koji se odvijaju u određenoj društvenoj zajednici, oblikuju sâm jezik i utječu na njegovu uporabu i ulogu u društvu. Istraživanje jezične uporabe može stoga doprinijeti boljem razumijevanju raznih aspekata društvenoga života, odnosno društvenih i kulturnih fenomena i procesa koji se u njoj ogledaju. Poimanjem jezika kao društvenoga, političkoga i povijesnoga konstrukta otvara se mogućnost istraživanja značenja koje višejezičnost ima za ljude u određenim lokalnim kontekstima i načine kroz koje se kulturna i jezična praksa oblikuje društvenom praksom. Međuigra jezične i ideološke raznolikosti rezultira povezivanjem određenih jezičnih resursa s određenim ideološkim pozicijama koje odražavaju osobite svjetonazore u konceptualizaciji izvandiskurzne stvarnosti (Schieffelin i dr., 1998; Gal, 2006), što omogućuje proučavanje načina na koje jezična uporaba i izbor odražavaju određena ideološka stajališta i njihovo mjesto u širim društvenim, povijesnim i kulturnim kontekstima.

U suvremenim se sociolingvističkim istraživanjima višejezičnost promatra kao skup heterogenih jezičnih resursa dostupnih pojedincima i društvenim skupinama koje oni mobiliziraju s različitim društvenim, kulturnim, političkim i gospodarskim ciljevima i posljedicama (Blommaert, 2010), a jezični se izbori društvenih aktera analiziraju iz različitih teorijskih perspektiva u kontekstu globalizacije i moderniteta. U kontekstu globalizacije, moderniteta i izgradnje nacije, istraživanja se bave politikom identiteta (Edwards, 2009; Gal, 2006) i/ili ekonomijom jezika (Grin i Vaillancourt, 1997) te načinom na koji društvena organizacija oblikuje jezičnu formu i funkciju (Heller, 2011). Radovi, koji nastoje rasvijetliti međudjelovanje odnosa moći između hegemonističkih i potčinjenih društvenih skupina i jezične

prakse uglavnom se oslanjaju na Bourdieovu teoriju prakse i koncepte kapitala, habitusa i simboličke moći (Bourdieu, 1986; 1991). U urbanim studijama, komunikacija u javnome prostoru odvija se u prostoru odnosa moći kojima se uspostavljaju obrasci normativnoga ponašanja i očekivanja, koji se temelje na ideološkim percepcijama jezika i diskursa određenih društvenih i kulturnih skupina (Sujoldžić, 2009).

Jedan od pogodnih metodoloških pristupa u analizi dinamike jezične prakse jest istraživanje jezičnoga krajolika (*linguistic landscape*), što se odnosi na pisani jezik u javnome prostoru, jezične izbore i njihove motivacije (Gorter, 2006). Dijalektika između društva i jezičnoga krajolika ne odražava samo pragmatički društvenu situaciju već je istodobno i simbolički oblikuje izražavanjem i održavanjem odnosa moći i identiteta. Jezični krajolik do danas je istraživan u mnogim gradovima (Shohamy i dr., 2010) u kontekstu globalizacije i komodifikacije jezika (Backhaus, 2007; Piller, 2001; 2003), kroz prizmu etnojezičnoga vitaliteta (Landry i Bourhis, 1997) i ekologije jezika. Iako ovi radovi predstavljaju značajne doprinose razumijevanju jezične uporabe u društvenome kontekstu, u njima uglavnom prevladava sinkronijski pristup, dok je povijesno i dinamično obilježje jezičnoga krajolika gotovo u potpunosti zanemareno.

Rad je podijeljen na deset poglavlja. U uvodnome dijelu dan je sažet pregled konteksta u koji je smješteno istraživanje. Iznesen je i pregled povijesnih temelja multikulturalnosti i višejezičnosti grada Rijeke. Drugo je poglavlje posvećeno konkretnoj definiciji ciljeva istraživanja, dok se u sljedećim dvama poglavljima (*Teorijski okvir* i *Metodologija*) pobliže opisuju primijenjeni metodološki i analitički postupci.

Poglavlje *Rezultati* posvećeno je organizaciji prikupljenih podataka o jezičnome krajoliku za pojedina povijesna razdoblja i njihovoj analizi, kao i analizi intervjuva sa suvremenim stanovnicima Rijeke. U poglavlju *Rasprava* rezultati se analize sintetiziraju s obzirom na ranije opisana teorijska ishodišta. U zaključnome se poglavlju na taj način dobivene spoznaje upotrebljavaju za realizaciju ciljeva istraživanja, a na kraju je naveden popis relevantne literature.

2. POVIJESNI KONTEKST GRADA RIJEKE

Rijeka je grad koji se u geopolitičkome smislu nalazi na točki susretišta srednjoeuropske i mediteranske kulture. Povijest Rijeke predstavlja poseban primjer srednjoeuropskih prekretnica u povijesti. To je grad turbulentne i složene povijesti.

Rijeka je područje koje obiluje velikim brojem prapovijesnih lokaliteta čiju kronologiju naseljavanja bilježimo sve od 11. st. pr. Krista. To se prapovijesno naselje s vremenom pretvara u rimski vojnički kastrum, te u srednjovjekovni grad utvrdu. Presudne su promjene u fizionomiji grada nastale nakon katastrofalnoga potresa 1750. godine, koji je ubrzao širenje grada izvan zidina. Sama realizacija plana, na traženje samih Riječana, nastupa 1780. godine. Prema nalogu austrijskoga cara Josipa II. odobreno je rušenje zidina koje su sputavale komunikaciju između staroga i novoga dijela grada. Formira se riječki Korzo, započinje izgradnja riječke luke. Riječka luka postaje najveća luka na istočnoj obali Jadrana, a koja je u prošlosti najčešće bila odvojena od svojega hrvatskog zaleđa – pod utjecajem austrijskih ili ugarskih središnjih vlasti. Rijeka je uvijek bila zanimljiva zbog svojega položaja kako Austriji tako Mađarskoj i Italiji. Na ovome području konflikti oko pripadnosti Rijeke bili su uvijek prisutni. Polovicom 18. st. naročito se stavlja naglasak na pitanje komu Rijeka pripada: Austriji, Mađarskoj ili Hrvatskoj. U to vrijeme dolazi do spora o državopravnoj pripadnosti Rijeke. Ovo pitanje dolazi do izražaja s osobitom snagom u prvoj polovici 19. st., stoljeća jakih socijalnih, gospodarskih, političkih, nacionalnih i kulturnih gibanja u Hrvatskoj. To je razdoblje jakih mađarskih pretenzija prema Rijeci. Pitanje njezine pripadnosti nije riješeno ni Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine ni tzv. Riječkom krpicom. Naime, Rijeka je prema toj nagodbi trebala samo provizorno potpasti pod Mađarsku kao *corpus separatum*, ali je taj provizorij diplomatskim potezom pod nazivom „Riječka krpica” pretvoren u trajnost i Rijeka je na prijevaru ostala pod neposrednom mađarskom upravom sve do raspada Austro-Ugarske. Cilj Mađara da grad podvrgnu svojoj vlasti ostvaren je 1870. godine kada Hrvatski sabor prihvaća, a kralj potvrđuje „riječki provizorij”. Naime, sporno pitanje Rijeke riješeno je sastankom regnikolarne deputacije Hrvata, Mađara i Riječana 2. lipnja 1883. godine. Mađarska vlada izjavljuje „da će ugarska vlada i ugarska legislativa nastojati da budu što prije ostvarene suglasne želje ugarske i riječke deputacije” (Marjanović, 1953: 230).

Pitanje pripadnosti Rijeke više ne postoji uslijed suglasnosti mađarske i riječke deputacije protiv hrvatskoga prijedloga. Ostaje samo pitanje razvoja Rijeke. Rijeka se očituje kao tali-

janski grad pod mađarskom upravom. Hrvatski karakter dijela grada osporavao se najprije u interesu mađarskoga kapitala, a zatim talijanskoga iredentizma.

2.1 Rijeka u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije

Godine 1867. Ugarska je zadobila ravnopravan i autonoman položaj unutar austrougarske dvojne monarhije, čiji je vladar imao titulu cara u Austriji i kralja u Ugarskoj. Prema Austro-ugarskoj nagodbi austrijsko carstvo podijeljeno je na dva teritorija: Cislahtaniju koja je obuhvaćala nasljedne habsburške zemlje te pripada Austriji i Translahtaniju koja pripada Ugarskoj. Hrvatska i Slavonija ostale su u granicama Translahtanije. Nagodbom iz 1868. godine stvoreni su politički preduvjeti za gospodarski razvoj grada Rijeke. Razdoblje nagodbe nije bilo samo razdoblje krupnih političkih promjena već i velikih obrata u gospodarskome životu. U to je vrijeme Rijeka željezničkom prugom povezana sa zaleđem, čime je povećana mogućnost otvaranja novoga i većega tržišta za sve proizvode Austro-Ugarske Monarhije. Osim u željeznicu, Ugarska je investirala velik kapital i u izgradnju riječke luke s obzirom da je to bio i jedini izlaz na more za mađarsku trgovinu. Ugarsko-hrvatsko parobrodarsko društvo „Ungaro-Croata”, osnovano 1891. godine, vršilo je redoviti putnički i teretni promet. Usporedo s razvojem lučkoga prometa razvija se i riječko brodarstvo. Godine 1874. osniva se brodogradilište „Danubius” s modernim industrijskim pogonima, namijenjeno izgradnji trgovačkih i ratnih brodova. Prvi torpeda napravljen je 1866. godine u brodogradilištu „Stabilimento technico”, koji se od brodogradilišta za željezne brodove i brodske parne strojeve kasnije pretvorio u tvornicu torpeda. Iako je Rijeka bila u prvome redu trgovački grad, ipak se s vremenom u gradu razvijala i industrija. Jedna od najvažnijih riječkih industrijskih grana bila je kemijska industrija. Tvornica „Rafinerija mineralnih ulja” sagrađena je 1883. godine. U tome razdoblju ugarsko-engleski kapital izgrađuje uz rafineriju nafte i tvornička postrojenja za ljuštenje riže. 1867. godine na velikoj svjetskoj izložbi u Parizu predstavljena je i riječka industrija. Rijeku su predstavljali „Technisches Establisment in Fiume” („Riječki tehnički zavod”) i Tvornica papira „Smith i Meynier”. Tvornica duhana „Tabakera” najveća je u Habsburškoj Monarhiji, riječka tvornica papira zapošljava 600 radnika. To je razdoblje razvoja trgovine, obrta, industrije, ali i razdoblje koje su obilježila mnoga kulturna i društvena događanja. Jedan je od najvećih društvenih i kulturnih gradskih događaja u 19. stoljeću otvorenje zgrade „Teatro Comunale”, što je popraćeno velikim reklamnim plakatom koji reklamira važan društveni događaj i dva operna spektakla. Godine 1873. izgrađena je nova kazališna dvorana „Teatro Fenice”, dva desetljeća kasnije otvara se „Museo Civico Fiume”. Sva

ta događanja opisana su u mnogobrojnim riječkim tiskovinama na više jezika (poput *La Bilancia*, *Fiumaner Zeitung*, *Riečki novi list*, *Magyar Tanagerpart*), što potvrđuje razvijenu novinsko-publicističku produkciju. Mnogobrojni hoteli („Deak”, „Bristol”, „Hungaria”) svjedoče o razvoju turizma. Rijeka je poslije nagodbe doživjela svoj najveći trgovački i gospodarski procvat, kada bilježi i nagli rast stanovništva usporedo s ulaganjem mađarskoga i drugoga kapitala. Prema statističkim podacima, u razdoblju od 1880. do 1910. broj hrvatskoga i slovenskoga pučanstva rapidno opada, dok broj Talijana, Nijemaca i Mađara raste, što je prikazano u tablici 1.

Tablica 1. Broj stanovnika u Rijeci po godinama

Godina	Talijani	Nijemci	Mađari	Hrvati	Slovenci	Broj stanovnika
1880.	9.237 (44,1%)	906 (4,3%)	379 (1,8%)	8.029 (38,2%)	2.198 (10,5%)	20.000
1890.	13.012 (44,1%)	1.495 (5,0%)	1.062 (3,6%)	10.698 (36,6%)	3.425 (8,9%)	30.000
1900.	17.492 (44,9%)	1.945 (5,0%)	2.842 (7,3%)	7.947 (20,4%)	3.425 (8,9%)	40.000
1910.	24.212 (48,5%)	2.315 (4,8%)	6.493 (13,0%)	12.926 (25,9%)	2.337 (4,7%)	50.721

Depoli *Guida di Fiume* (1911: 5).

U tome se razdoblju profilira poseban sloj riječkoga građanina – Fijumana koji prihvaća poseban status Rijeke, a „kome hrvatski građanski pisci predbacuju da je računčija koji traži samo svoj interes, nesentimentalni trgovac, naduveni samoživac, koji svisoka, kao trgovac na seljake, gleda na barbare kakav je bio i sam” (Bičanić, 1988: 213). Naime, prema Erniju Giganteu Deškoviću (2008: 63) „pojam fijumanski identitet, gledano s jedne strane, vezan je za osobe koje su živjele u Rijeci krajem 19. i početkom 20. stoljeća kada je uvelike bio prisutan nacionalni momenat Talijana na ovom području – to je povijesni kontekst”. Prema mišljenju Deškovića (2008), fijumanski identitet je identitet pograničnoga područja; jednoga prostora na kojemu se miješalo više kultura i nacionalnih diskursa, kao i njihove moći. Takav identitet pograničnoga područja hibridni je oblik identiteta. Fijumanski identitet određen je i fijumanskim dijalektom kojim se služi elitni sloj građanstva. Prema Lukežiću (1991: 146), fijumanski dijalekt je „riječki talijanski srodan venecijansko-furlanskim govornicima“. Među-

tim, pored fījumanskoga dijalekta susrećemo i riječku čakavštinu odnosno ekavski govor grada i njegove okolice, kojim se služe niži slojevi građanstva. U prvome slučaju to je „govorni stil s talijanskom gramatičkom strukturom obogaćen mnoštvom slavenizama, prvenstveno u leksici, ali i na drugim jezičnim razinama („guarda come la dašćica fa plavat” ili „canti delle zornice”), dok je u drugome slučaju to govorni stil hrvatsko-čakavske gramatičke i sintaktičke strukture koji obiluje talijanskim / romanskim leksemima („zbarkali smo se z karoce” ili „šecat i batiti fiaku pul marine e basta”)” (Lukežić, 1991: 147).

„Fijumanstvo je tada u Rijeci pod mađarskom vlasti činilo spoj nespojivih komponenata, kao što su hrvatsko podrijetlo, promađarska politika (karakterizirana izrekom „čije su željeznice, onoga je i zemlja”) i talijanska kulturno-jezična pripadnost“ (Lukežić, 1991: 147).

U društvenome se životu prestiž, koji je igrao važnu ulogu, temeljio na imovini, a ne na titulama po rođenju, ili po službenome položaju. Dokaz tomu je riječka krilatica toga doba koja glasi: „Nije gospodin onaj koji nema ložu u kazalištu i kriptu na groblju” (Sziklay, 1897: 154). Prestiž se temeljio na onome što namještenici, dužnosnici uprave, zakonodavstva, prosvjete, gospodarstva i pomorskih institucija u većini slučajeva nisu imali. Grad Rijeka, tradicionalno naseljen talijansko-hrvatskim većinskim stanovništvom, drukčije se odnosio prema Mađarima (barem prema jednome dijelu) nego prema Nijemcima ili Srbima, a da ne govorimo o nekoliko desetaka Francuza i Engleza. Ovi potonji bili su privrženi svojim kulturnim običajima, ali su kao pojedinci sudjelovali u životu grada radeći kao poduzetnici ili namještenici kod privatnika (Sziklay, 1897: 154). Nasuprot tomu, Mađari su predstavljali Ugarsku i njezine institucije. Etnička struktura stanovništva bila je manje značajna od klasne radi lakšega prosperiteta. Mnogi koji su se izdigli iz radničkoga i seljačkoga sloja u viši građanski sloj, poricali su svoje podrijetlo i da bi lakše napredovali. Mađari su uglavnom popunjavali vodeća radna mjesta u državnoj vlasti, važne rukovodeće položaje u gospodarstvu, na željeznici, a zatim su ih po važnosti slijedili pripadnici riječkoga protalijanskog sloja. U taj elitni dio društva pripadali su i Hrvati koji sebe nisu tako doživljavali, među kojima nije bilo seljaka ni radnika.

Riječki „Ungarezi” bili su autonomaši Rijeke, a postupno su se pretvarali u mađarone s porastom mađarskoga kapitala za Rijeku. Iako su bili brojčano slabi, raspolagali su kapitalom i, s obzirom da su to bile imućnije obitelji, njihov je utjecaj bio izrazito jak. Situacija se mijenja 1914. godine.

Izbijanjem Prvoga svjetskog rata 1914. godine nastaje za grad Rijeku i njezinu luku vrlo teška situacija. Zatvaranjem Otrantskih vrata zbog ratne situacije prekida se trgovački i pomorski promet s prekomorskim zemljama za sve luke na Jadranu. Ulaskom Italije na stranu snaga Antante onemogućena je i svaka trgovačka povezanost između istočne i zapadne obale Jadrana. Promet velikih luka poput Trsta i Rijeke ograničio se na pomorske veze samo s istočnom jadranskom obalom, a i te veze nisu bile posve sigurne. Sav je trgovački promet bio namijenjen isključivo opskrbi vojske i pučanstva Istre i Dalmacije. Time je ujedno bio pogođen i sav gospodarski život, kako Rijeke tako i Trsta. Od grada u punoj ekspanziji, s dobrim željezničkim i cestovnim prometnim vezama, s lukom koja se postupno i stalno izgrađivala uz stalan rast lučkoga prometa, te razvijenu trgovinu, brodarstvo i industriju, pretvara se u grad u kojemu vladaju neimaština i glad sve do 1918. godine i završetka Prvoga svjetskog rata.

2.2. Rijeka između dva rata

Završetkom Prvoga svjetskog rata ponovno se postavlja problem pripadnosti Rijeke. U sporu između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, međunarodne sile nastoje izbjeći novi rat te predlažu osnivanje tampon-zone koja bi odvajala Europu od Balkana. Zonu bi činilo riječko područje s okolicom. Rijeka bi postala samostalna država i sjedište Lige naroda. Velika borba nastaje između talijanskoga Nacionalnoga vijeća i Južnoslavenskoga narodnog komiteta.

Tadašnju vlast u Rijeci provodi Narodno vijeće SHS, čime nisu zadovoljni predstavnici talijanskoga Nacionalnoga vijeća (*Consiglio Nazionale*). Londonskim ugovorom Italija nije dobila Rijeku i s tim je bila nezadovoljna. Situacija je u Rijeci bila vrlo napeta. Sve je upućivalo na izbijanje sukoba, provokacije sa strane talijanaša bile su svakodnevne.

Vrlo ozbiljne poteškoće hrvatskim vlastima u Rijeci proizlazile su iz činjenice što je upravni aparat bio sastavljen mahom od mađarskih i autonomaških činovnika, od kojih su neki ostali i dalje u službi, ali većina njih bili su pristalice autonomaša, odnosno talijanske orijentacije. Do sukoba je dolazilo ne samo između Hrvata i Talijana, nego između Talijana i saveznika. U Rimu je D'Annunzio održao prvu skupštinu izvikujući parolu *Fiume o morte* („Rijeka ili smrt”), a ta je parola u Rijeci preinačena u *Italia o morte* („Italija ili smrt”), i to je geslo tiskano na bezbroj letaka i plakata (Sučić, 1953: 289).

Fašisti su u Italiji već zauzimali sve važnije pozicije, dok se sama Rijeka našla u predvečerju fašizma. Nastojalo se u Rijeci uništiti sve što je hrvatsko, čak i hrvatski živalj iseliti iz Rijeke. Sve je bilo spremno za nasilnu okupaciju Rijeke na čelu s odabranim vođom D'Annunzijem. Broj pristalica D'Annunzijeve vojske popeo se na 15.000, a 12. rujna 1919. godine D'Annunziji su arditi umarširali u Rijeku. D'Annunzio s balkona Guvernerove palače proglašava pripojenje Rijeke Italiji, te 8. rujna 1920. osniva riječku vladu u državi koju naziva *Reggenza Italiana del Carnaro* („Talijanska uprava za Kvarner”). Budući da Hrvati više nisu predstavljali opasnost, fašistička se vlast okrenula protiv autonomaša kojima je na čelu bio Riccardo Zanella. S jačanjem fašizma u Italiji položaj je autonomaša u to vrijeme bio izjednačen s položajem Hrvata u Rijeci. Jugoslavensko-talijanska napetost bila je vrlo velika. Saveznici nisu bili skloni izvršiti pritisak na talijansku vladu niti odrediti talijansko-jugoslavensku granicu. Do sporazuma je došlo 12. studenoga 1920. godine u Rapallu kada je konačno određivana talijansko-jugoslavenska granice. Prema tome sporazumu Rijeka bi postala neovisnom državom koju čini *Corpus separatum* u tadašnjim granicama grada i kotara Rijeke (*Fiume*), s tim da luka Baroš pripadne Sušaku, odnosno Kraljevini SHS. D'Annunzio nije priznao Rapalski sporazum, niti je htio napustiti grad, pa je 21. prosinca 1920. riječka *Reggenza* proglasila puno ratno stanje, zbog čega je došlo do „pet riječkih dana – cinque giornate di Fiume” (Sučić, 1953: 300). Svi su mostovi između Rijeke i Sušaka dignuti u zrak, a talijanski su ratni brodovi bombardirali grad. D'Annunzio napušta grad 31. prosinca 1920. godine. Riječko gradsko vijeće naglašava ponovnu pripadnost Rijeke Italiji, a vlast u Rijeci preuzima Zanella koji podržava ideju o Slobodnoj Državi Rijeke, tražeći riječku samostalnost, što se kosi s fašističkom politikom Italije koja priželjkuje aneksiju Rijeke Italiji. Iako je na izborima pobijedila Autonomna stranka, fašisti su izveli puč 1922. godine, a vlast u Rijeci preuzima talijanaš prof. Attilio Depoli. Iste godine Mussolini preuzima vlast u Italiji te imenuje generala Giardino Gaetana riječkim guvernerom kojemu Depoli predaje upravu nad Rijekom (Marjanović, 1953).

Sastavlja se tzv. Rimski sporazum između Italije i Kraljevine SHS (27. siječnja 1924.). Slobodna Država Rijeka prestaje postojati, službeno je Rijeka anektirana Italiji, luka Baroš i Delta pripale su Kraljevini SHS, otvorena je željeznička pruga Rijeka – Zagreb. Pored ostalih točaka sporazuma važna je točka o jugoslavenskim manjinama na Rijeci koje će „uživati režim, koji uživaju talijanske manjine u Dalmaciji na osnovu postojećih međunarodnih obveza.” (Marjanović, 1953: 535).

Rijeka i Sušak su ponovno odvojeni. Rijeka u razdoblju od 1918. do 1941. gospodarski naza-
duje jer je bila odvojena od svojega zaleđa, otrgnuta od Hrvatske i priključena Italiji (1918.
okupacijom, a poslije Rimskim ugovorom). Brodogradilište, industrija drva, rafinerija mine-
ralnih ulja te druge manje industrije prolazile su kroz kritično razdoblje političkih promjena,
zbog čega ih je većina i propala. Jedino tvornica torpeda „Whitehead” i rafinerija mineralnih
ulja „Romsa” uspijevaju održati svoju raniju poziciju. Za razliku od Rijeke Sušak se razvio i
napredovao u samostalan grad nadomak Rijeci. Dijelila ih je Rječina do pješačkoga mosta. Od
strane pješačkoga mosta protezala se granica zapadnom obalom Mrtvog kanala i uključila
lučki bazen (Baroš), koji je ranije bio sastavni dio riječke luke, a Rimskim sporazumom dodi-
jeljen Jugoslaviji. Ta je granica i dovela do propadanja riječke luke. Pod jugoslavenskim
suverenitetom sušacka je luka bila samostalna u prekomorskome prometu dobara te postala
jedno od prvih i važnijih mjesta na sjeveru jugoslavenskoga teritorija. Luka Sušak postaje
sjedište velikoga dijela parobrodskih društava te ima važnu ulogu u razvoju jugoslavenske
trgovačke mornarice. Sam je grad Sušak do pred Prvi svjetski rat bio malo predgrađe grada
Rijeke. U razmjerno kratkome razdoblju od 1924. do 1930. godine sagradile su se brojne
stambene zgrade i značajne javne ustanove. Sušak je bio proglašen gradom već u listopadu
1919. godine, ali je evakuacija gradskoga teritorija od talijanskih trupa bila izvršena 25.
veljače 1924. godine (Mitrović i Barbalić, 1953). Na Sušaku živi pretežno nacionalno svjesno
hrvatsko stanovništvo, dok se u Rijeci nastoji izbrisati hrvatstvo uopće¹. Broj riječkoga pu-
čanstva na kraju 1918. godine u odnosu na 1910. godinu (48.833 stanovnika) pokazuje osjetan
pad.

---

¹*Popolo di Trieste* 1931. piše: „Svi Talijani moraju znati da slavensko pitanje u Julijskoj Krajini mora biti riješeno potpunom asimilacijom pola milijuna Slavena koji naseljavaju ovu pokrajinu i koji se odupiru italijanizaciji što je provodi fašistička vlada...” (U: Sučić, I. Rijeka 1918-1945. U: Rijeka Zbornik 1953: 298)

Tablica 1a. Nacionalna struktura stanovništva Rijeke prema popisima iz 1910. i 1918. godine

Nacionalna struktura	1910.	1918.	Pad – Rast
Talijani	23.283 (46,94%)	28.911 (62,5%)	5.628 (24,2%)
Hrvati	15.731 (31,71%)	9.092 (19,6%)	-6.639 (42,2%)
Slovenci	3.937 (7,94%)	1.674 (3,6%)	-2.263 (57,5%)
Srbi	70 (0,14%)	161 (0,4%)	91 (64,8%)
Mađari	3.619 (7,29%)	4.431 (9,6%)	812 (22,4%)
Nijemci	2.476 (4,99%)	1.616 (3,5%)	-860 (34,7%)

Patafta, D. Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine u *Časopis za suvremenu povijest* (2004: 691)

To je posljedica ratnih gubitaka, političkih promjena, ali i odlazak Mađara i Austrijanaca raspadom Monarhije. Ovim popisom željelo se postići politički cilj, dokazati da je Rijeka talijanski grad i da kao takav ima pravo na svoje samoopredjeljenje, tj. aneksiju Italiji (Patafta, 2004: 691). Nakon pripojenja Rijeke Italiji proveden je poluslužbeni popis pučanstva 1925. godine čiji je cilj bilo utvrđivanje državljanstva riječkih građana na temelju „općevnog jezika”, dok su podaci o nacionalnoj pripadnosti nepotpuni ili ih uopće nema. Tako prema popisu od 1. siječnja 1925., provedenome od strane talijanskih vlasti, Rijeka je imala 45.427 stalno nastanjenih i 1.421 pripadnika garnizona, što je ukupno 46.848 stanovnika. Stanovnici Rijeke bili su podijeljeni u različite kategorije prema državljanstvu, odnosno zavičajnoj pripadnosti, što je prikazano u tablici 2.

Tablica 2. Određivanje državljanstva prema „općevnome jeziku”

Zavičajna pripadnost – državljanstvo		Nacionalnost			
		Talijani	Hrvati i Slovenci	Nijemci	Ostali
Državljanii Italije	4.507	4.507	-	-	
Zavičajni u Rijeci	19.642	18.316	1.223	34	-
Zavičajni u novim pokrajinama	9.874	8.635	1.214	17	-
Bez zavičajne pripadnosti	232	232	5.837	270	259
Inozemci	-	-	2.032	349	804
Ukupno	45.427	31.690	10.576	670	1 063
Postotak (%)	100,0	69,8	23,3	1,5	2,2

Stražičić, N. Prilog poznavanju demografskoga razvoja grada Rijeke tijekom posljednja tri stoljeća. U: časopisu *Rijeka*, sv.1, (1994: 113).

Nikola Stražičić (1994) analizira demografsku situaciju u Rijeci smatrajući da tablica s popisom pučanstva ne pruža dovoljno jasne i pouzdane informacije o nacionalnoj pripadnosti riječkih građana, koje se u cjelini smatra talijanskim državljanima prema navedenoj dokumentaciji. Kao što vidimo, najviše ima Talijana (69,8 %), dok na pripadnike drugih narodnosti otpada 30,2 %. Među njima najveći dio (23,3 %) čine Hrvati i Slovenci koji se nazivaju i Jugoslavenima. Iako je odredbama Rimskoga ugovora iz 1924. godine riječkim građanima bilo omogućeno da se opredijele i za državljanstvo tadašnje Kraljevine SHS, ali iz navedene dokumentacije nije jasno koliki je dio od ukupnoga broja Hrvata i Slovenaca tu mogućnost iskoristio. Kategorija „ostali” obuhvaća 605 Čehoslovaka, 152 Rumunja, 107 Poljaka, 29 Engleza, 29 Rusa, 24 Francuza, 20 Švicaraca, 17 Albanaca, 14 Belgijanaca, 13 Amerikanaca, 14 Španjolaca, 9 Turaka, 7 Grka, 6 Portugalaca, 5 Arapa i 12 pripadnika drugih naroda (Depoli, 1928).

Politika talijanizacije primjenjuje se na Rijeci, a nakon sloma Jugoslavije i na Sušaku koji je pripojen Rijeci.² Na Sušaku se zatvaraju sve hrvatske škole, uz prisilno upućivanje hrvatske djece u talijanske škole, uništavaju se sve hrvatske kulturne ustanove – narodna čitaonica u Rijeci postaje „Casa del Fassio“, zabranjuje se izlaženje svega hrvatskog tiska i širenje takvoga tiska iz Jugoslavije, te se provode i druge gospodarske i političke represalije.

Posljedica aneksije Rijeke Italiji izrazita je talijanizacija gradskoga pučanstva odlaskom velikoga broja Hrvata i doseljenjem mnogo većega broja Talijana. Moravček (2006) navodi da je iz Rijeke u razdoblju od 1925. do 1939. godine iselilo 3.803 stanovnika hrvatske narodnosti, a u istome razdoblju doselilo je godišnje u prosjeku oko 2.500 Talijana, tzv. *regnicoli*, tako da je u razdoblju od 1926. do 1944. godine došlo u Rijeku ukupno 40.000 *regnicola*, ali se većina od njih zadržala kraće vrijeme, pa ih je u navedenom razdoblju 29.000 napustilo Rijeku. Ukoliko usporedimo 1925. i 1940. godinu, uočava se porast pučanstva od ukupno 13.905 stanovnika Rijeke. Denacionalizacija hrvatskoga i slovenskoga pučanstva doseže vrhunac u doba fašističke vladavine. U matičnim knjigama provodi se talijanizacija hrvatskih i slovenskih imena, a od 1927. godine i prezimena, pa se tijekom vremena nije moglo odrediti tko je hrvatske ili slovenske (tzv. *allogeni* – inorodci, odnosno domaće autohtono stanovništvo), a tko talijanske narodnosti. Time se je izgubila i evidencija o stvarnom broju onih koji nisu bili talijanskoga podrijetla, zbog čega su talijanske vlasti sumnjale u njihovu lojalnost s obzirom na očekivani rat. Matični su uredi 1938. godine počeli voditi posebnu evidenciju o nacionalnoj pripadnosti građana. Tako je prema popisu iz 1940. godine, koji je proveden radi utvrđivanja stanja pouzdanosti vojnih obveznika, Rijeka brojila 60.892 stanovnika. Od toga je Talijana 41.314 (67,8 %), inorodaca 11.199 (18,4 %), bez državljanstva, tzv. *apolida*, bilo je 909 (1,5 %), s dvojnim državljanstvom (*cittadinanza dubbia*) 537 (0,9 %), inozemaca (*stranieri*) 6.933 (11,4 %).

U kategoriju „inozemaca“ bilo je uključeno 5.482 Jugoslavena (misli se na Hrvate i Slovence), 643 Mađara, 241 Austrijanac, 250 Čehoslovaka, 97 Poljaka, 70 Nijemaca, 36 Albanaca, 30 Rumunja i 84 pripadnika drugih narodnosti. U navedenim kategorijama izdvaja se 1.105 Židova. Sveukupni broj inorodaca, zajedno s brojem Jugoslavena, daje ukupan broj od 16.681 žitelja (27 %) u 1940. godini. (Giron, 1983) Na osnovi ovih podataka možemo zaključiti

---

² „Samo s potpunom talijanizacijom Julijske Krajine mi ćemo zauvijek sačuvati Italiji ovu pokrajinu“ (*Popolo di Trieste*, 1931. U: Sučić, I. Rijeka 1918-1945. U: Rijeka Zbornik 1953: 298)

da je raspadom Austro-Ugarske Monarhije došlo do promjene u sastavu stanovništva Rijeke. Prije svega trebalo je promijeniti karakter grada u potpuno talijanski i time dokazati da Italija ima pravo na Rijeku kao talijanski grad u kojemu žive Talijani, grad u kojemu se govori talijanski i koji se nalazi pod talijanskim utjecajem. S obzirom da su Hrvati bili najbrojniji poslije Talijana, trebalo ih je potpuno ukloniti iz javnoga života, zastrašiti ih, jedan dio talijanizirati, a jedan dio protjerati. Tome pridonose i talijanski listovi koji negiraju bilo kakav trag hrvatstva u Rijeci, tako *La vedetta d'Italia* (1919), novine riječkih aneksionista, izvješćuju: „- Napoljetku Rijeka je ostvarila u praksi svoje prirodno pravo prema Italiji, jer je ona prema govornom jeziku, prema tradiciji, prema povijesti, jedan talijanski grad; talijanski se ne govori samo u obiteljima koje se iz političkih osjećaja deklariraju hrvatskima.” (br.19, 17.9.1919.)³ Radnici, uglavnom Hrvati i Slovenci, otpuštaju se s posla, te su prisiljeni tražiti posao u Kraljevini SHS. Doseljavaju se Talijani. Novi egzodus Jugoslavena započinje odmah nakon dolaska D'Annunzija, o čemu piše zagrebački *Obzor* (1919): „Nakon dva dana počeli su talijanaši na Rijeci da zatvaraju Jugoslavene. Na Rijeci je zatvoreno oko 400 osoba, a na Sušaku 130. Među uapšenima spominju se imena dr. Schwalbe, člana Narodnog vijeća, dr. Stijića, predsjednika srpske crkvene općine, Grkovića sudskog oficijala i mnogih drugih. Uhapšeni zatvorenici su u zgradi riječkog kazališta. Naš svijet ostavlja u masama grad, te bježi preko okupacione linije. Sva okolišna mjesta puna su bjegunaca.” (br. 217, 16.9.1919., str.5).

La vedetta d'Italia u članku „Gli stranieri se ne vadano” („Stranci neka odu”) poziva na progone riječima: „- Imamo ovdje u Rijeci nekoliko tisuća stranaca egzotičnog jezika. To je narod koji s nama nema ništa zajedničkoga; to su stari neprijatelji, to su odurne face, protiv kojih smo se borili i koje dobro poznajemo. Gledamo ih svakoga dana u kavanama, na stanicama, na našim ulicama! - Neka idu! Dosta dugo i predugo smo ih tolerirali. Previše smo bili nestrpljivi do sada. Sada smo došli do odlučujućeg trenutka kada smo uz našu braću koja su nam došla u pomoć jači, i želimo ostati 'samo' s njima. Drugi, stranci, nepoželjni,

---

³Patafta,D. Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva Rijeke. U: *Časopis za suvremenu povijest* br.2, god. 36. (2004: 693)

doseljenici iz bivše Monarhije, Jugoslavije, Mađarske, nemaju što ovdje tražiti.” Situacija se pogoršava jačanjem fašizma u Rijeci (br.19, 17.9.1919).⁴

Promjena etničkoga sastava stanovnika vidi se iz popisa stanovnika koji pokazuje demografsku sliku iz 1910., 1918. i 1925. godine (tablica 3).

Tablica 3. Demografska slika Rijeke od 1910. do 1925.

Nacionalnost	1910.	1918.	1925.
Talijani	23.238 (46,94%)	28.911 (62,5%)	36.251 (79,1%)
Hrvati	15.731 (31,71%)	9.092 (19,6%)	4.970 (10,8%)
Slovinci	3.937 (7,94%)	1.674 (3,6%)	1.674 (3,6%)
Mađari	3.619 (7,29%)	4.431 (9,6%)	1.397 (3,1%)
Nijemci	2.476 (4,8%)	1.616 (3,5%)	798 (1,7%)

Patafta, D. Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva Rijeke u *Časopis za suvremenu povijest* (2004: 691)

Kapitulacijom Italije 1943. godine Rijeka zajedno sa Sušakom potpada pod njemačku vlast. Nijemci su osnovali tzv. Upravno povjerenstvo s njemačkim savjetnikom bez čijega se odobrenja nije smjelo ništa činiti. Treba napomenuti da od kapitulacije Italije pa do kraja Drugoga svjetskog rata Sušak, Rijeku i Istru nastoje u svoje granice uključiti NDH i Treći Reich, dok Republika Italija nastoji očuvati granice iz 1941. godine. NDH je težila ka kroatizaciji Rijeke. Međutim, već u to vrijeme antifašističko djelovanje osjeća se i na području Rijeke i Sušaka. Jedan dio stanovnika, koji nije bio u partizanima ni po zatvorima, sudjelovao je u ilegalnome radu i vršio pripreme za oslobođenje. U takvome stanju dočekan je i slom Njemačke.

2.3. Rijeka nakon Drugoga svjetskog rata u vrijeme Jugoslavije

Jedinice IV. armije NOV-e Jugoslavije 21. travnja 1945. godine oslobodile su Sušak, a bivši talijanski okupirani teritorij bio je odlukom saveznika 2. lipnja 1945. godine podijeljen na Zonu A i Zonu B. To je dovelo do ponovne uspostave granice na Rječini, koju se moglo pre-

⁴ Patafta, D. Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva Rijeke. U: *Časopis za suvremenu povijest* br. 2, god. 36. (2004: 693-694)

laziti samo uz propusnicu. Međutim, 10. veljače 1947. godine Mirovnim ugovorom u Parizu Rijeka i Istra službeno su vraćene Hrvatskoj, a Sušak i Rijeka ujedinjeni su u jedinstveni gradski teritorij; 28. veljače 1948. godine prema administrativno-teritorijalnoj podijeli Rijeka i formalno postaje jedinstveni grad, koji obuhvaća dotadašnju Rijeku i Sušak pod imenom Rijeka.

Poslije oslobođenja dolazi do gospodarskoga rasta, a glavno obilježje razvoja riječkoga gospodarstva čine industrijske, pretovarno-tranzitne i međunarodno-trgovinske funkcije. One su omogućile Rijeci da postane snažno prometno čvorište, glavna i najveća luka u državi, jedan od najjačih industrijskih centara Hrvatske, najveći izvozno-uvozni centar koji s jakim deviznim priljevom znatno pridonosi platnoj bilanci države. Sve to čini Rijeku ishodištem pomorskoga života Hrvatske i glavnim gradskim središtem istočne obale sjevernoga Jadrana.

Šezdesetih godina počinje brzo širenje riječke luke i njezino osuvremenjivanje. Poslije velikih napora uloženi u obnovu, industrija Rijeke se ubrzano razvijala, dostigla je značajnu tehnološku i komercijalnu razinu, uz veliko povećanje zaposlenosti, i preotela prvenstvo prometu koji je dugo bio glavno obilježje riječkoga gospodarstva. Razvijena i raznovrsna industrija upotpunjuje pomorsko-uslužni karakter Rijeke, zadovoljava znatan dio potreba stanovništva i snažno sudjeluje u međunarodnoj trgovini. Najvažnija industrijska grana Rijeke je prerada nafte i proizvodnja naftnih derivata. Brodogradnja je druga vodeća industrijska grana u Rijeci. Pored gospodarskoga razvoja, Rijeka se razvija i na kulturnoumjetničkom području (osnivaju se Gradski arhiv, knjižnica, čitaonica, Konzervatorski zavod, muzeji, kazališta i dr.). Rijeka se i turistički razvijala. Spojena sa Sušakom i svojim neposrednim zaleđem cestovnom i željezničkom mrežom, Rijeka nije samo bila najveća uvozna i izvozna luka, već je ujedno i najvažnija turističko tranzitna stanica za svoju okolicu i za čitavo naše primorje (Badurina, M. 2014: 127 – 131).

Politička promjena režima očituje se i na sastav stanovnika. Položaj je Talijana i Nijemaca u Jugoslaviji nakon rata nezavidan. Iako su službeno svi stanovnici Rijeke bili za pripojenje Rijeke NR Hrvatskoj, odnosno Narodnoj Republici Jugoslaviji, znatan broj Fijumana napustio je Rijeku iz političkih i ideoloških razloga. Rijeka je 1944. godine, prema navodima G. Moravčeka (2006), imala 59.251 žitelja, dok je krajem svibnja 1945. godine imala 44.544 žitelja (14.707 manje). Iz toga se može zaključiti da je velik broj žitelja napustio grad, dok isti

autor navodi da je pravo optacije, predviđeno mirovnim ugovorom s Italijom 10. veljače 1947., u razdoblju do 1950. godine iskoristilo ukupno 15.355 riječkih građana.

Ako se ovom broju pribroji prethodni, dobije se ukupno 30.062 iseljenih građana. Tijekom cijeloga razdoblja između 1945. i 1956. godine bilo je u tijeku masovno iseljavanje Talijana iz Istre i Rijeke. Iseljavali su se ne samo Talijani već Hrvati i Slovenci. Pariškim mirovnim sporazumom omogućeno je talijanskomu stanovništvu u Istri optiranje, tj. pravo izbora između jugoslavenskoga državljanstva i ostanka ili zadržavanja talijanskoga državljanstva i odlaska u Italiju.

Prema izvorima hrvatskih službi unutarnjih poslova, temeljem te odredbe iselilo se iz Hrvatske krajem četrdesetih i početkom pedesetih oko 156.000 optanata. O broju iseljenika postoje različite procjene. U Italiji se najčešće govori o 350.000 iseljenika, a hrvatska demografska istraživanja pokazuju da ih je moglo biti između 220.000 i 250.000, odnosno 188 000 s područja koja su pripadala Hrvatskoj. Te su brojke bliske podacima talijanskih tijela za zbrinjavanje izbjeglica, koja su popisala 201.440 imena, a procijenila su da je to oko 80 % iseljene populacije (Manin, 2010; V. Terjavić, 1993; D. Dukovski, 2008).

Iz Istre je, prema izračunima Darka Dukovskoga, između 1945. i 1961. godine iselilo 143.739 stanovnika. Činjenica jest, prema tim istraživanjima, da je čak 45,6 % esula pripadalo sloju seljaštva, 17,6 % službenicima i rukovodiocima, 7,7 % trgovcima i obrtnicima, 5,7 % slobodnim profesijama i 23,4 % starcima, umirovljenicima i nezaposlenima (Dukovski, 2008.). Problem fojba i esula i dalje je kamen spoticanja u odnosima Italije i Hrvatske (Dota, 2010.). Stanovnici koji nisu napustili Rijeku trebali su se asimilirati, odnosno prihvatiti Jugoslaviju svojom državom.

Tablica 4. Nacionalna struktura u Rijeci prema popisima pučanstva od 1948. do 1991. godine

NACIONALNOST	1948.		1953.		1961.		1971.		1981.		1991.	
	UKUPNO	%	UKUPNO	%	UKUPNO	%	UKUPNO	%	UKUPNO	%	UKUPNO	%
Hrvati	37 324	54,3	65 354	74,8	81 890	81,1	98 121	74,2	103 248	64,9	117 178	69,8
Talijani	25 319	36,8	7 770	10,3	3 247	3,2	2 964	2,2	1 917	1,2	3 247	1,9
Slovenci	3 073	4,5	4 748	6,3	4 505	4,5	3 944	3,0	2 897	1,8	2 709	1,6
Srbi	1 385	2,0	4 028	5,3	7 749	7,6	14 079	8,8	14 436	10,6	18 891	11,2
Muslimani	-	-	-	-	-	-	1 487	1,1	2 505	1,6	4 803	2,9
Jugoslaveni	-	-	-	-	-	-	6 152	4,7	27 167	17,0	6 925	4,1
Nisu se nacionalno izjasnili	-	-	608	0,8	-	-	1 158	0,9	1 255	0,8	8 060	4,8
Ostali i nepoznato	1.679	2,4	1 820	2,5	3 598	3,6	4 317	3,3	6 008	3,9	6 151	3,7
Ukupno	68 780	100,0	75 328	100,0	100 989	100,0	132 222	100,0	159 433	100,0	167 964	100,0

Stražičić, N. Prilog poznavanja demografskoga razvoja grada Rijeke (1994: 115)

U razdoblju od 1948. do 1961. udio Talijana na riječkome području pao je na svega 3,2% u odnosu na prijašnjih 36,8 %, dok se broj Hrvata s 54,3% povećao na 81,1 %. (tablica 4). Udio pripadnika slovenske nacionalnosti nije se promijenio, dok je značajan porast vidljiv kod udjela pripadnika srpske nacionalnosti, koji je porastao od 2,0 % na 7,6 %. Razloge za odlazak Talijana, koji se pretvorio u njihov egzodus, možemo podijeliti u dvije kategorije. Jednu su činili novi doseljenici iz Italije (*regnicoli*) koji su planski naseljavali Rijeku tijekom fašističke vladavine i bili vezani za postojeću vlast. Oni su već i prije završetka rata napustili Rijeku. Drugu su činili autohtoni Riječani „Fijumani” koji su na riječkome području generacijama i koji su sebe smatrali starosjediocima Rijeke. Oni također napuštaju svoje domove dijelom zbog tadašnje propagande i neizvjesne perspektive u tome prijelomnom razdoblju, ali i zbog neprihvatljivih i nerazumnih postupaka tadašnje „narodne vlasti” koja je stalno tražila „narod-ne neprijatelje”. Mnogi današnji stanovnici Rijeke, koji sebe nazivaju starosjediocima i pravim Fijumanima, govore da je u poslijeratnome razdoblju Rijeka izgubila na taj način kulturni i gospodarski identitet. Naime, pored brojnih Talijana i znatan broj Hrvata napustio je riječko područje, a tu spada i povelik broj riječkih građana čija su prezimena bila nasilno talijanizirana, pa ih se zbog toga smatralo Talijanima.

Kao što je vidljivo iz tablice 4, pored velike emigracije odvijao se i proces imigracije stanovnika, koji su se doseljavali iz okolice grada u grad, s obzirom da je dugi niz godina to bilo onemogućeno i prilično otežavano. Mnogi doseljavaju iz bližih i daljih hrvatskih krajeva, posebice iz Primorja, Istre, s kvarnerskih otoka i iz Gorskoga kotara. Nakon 1961. godine vidimo kako se povećava broj Jugoslavena, ali moramo naglasiti da 1971. prednjači broj Hrvata (74,2 %) u odnosu na udio Jugoslavena (4,7 %), što se objašnjava utjecajem političkih čimbenika na opredjeljenje stanovnika, a time i na jezik. Godina 1971., poznata kao Hrvatsko proljeće s ciljem buđenja hrvatske nacionalne svijesti i uporabom hrvatskoga jezika, a ne tzv. srpskohrvatskoga, rezultirala je represalijama i gušenjem nacionalnih ideja. Rijeka proživljava događaje vezane za masovni hrvatski nacionalni pokret (MASPOK). Razvoj nacionalizma nije imao toliku snagu na ovom području, ali ni podršku širih slojeva stanovništva kao u ostalim dijelovima Hrvatske. „Posebno je važno što je izostala podrška široke društvene baze radnika i što je došlo do jasnog razlučivanja onih prihvatljivih reformi koje su pokrenute iz vrha SKH i SKJ i onih deklaracija središnjice i pojedinih članova Matice hrvatske u Zagrebu i zagrebačkih sveučilištaraca. Iako su to bili važni politički događaji kojima je dana značajna pažnja,

stanovništvo Istre i Rijeke nije ih doživljavalo kao nešto sudbonosno ni posebno značajno.“ ([Dukovski, D. https://www.bib.rib.hr/253631](https://www.bib.rib.hr/253631), 8. svibnja 2014).

Političke tendencije, stimulirane od strane određenih političkih čimbenika, vidljive su naročito u popisu stanovništva iz 1981. godine gdje je vidljiv nagli rast u udjelu pripadnika broja Jugoslavena (17,0 %) u odnosu na hrvatsko pučanstvo (64,9 %). 1991. godine stanje se ponovno mijenja tako da vidimo da se veliki dio Jugoslavena hrvatski nacionalno opredijelio, na što ćemo se detaljnije osvrnuti u sljedećem poglavlju.

2.4. Rijeka u razdoblju od 1991. do danas

Riječani rođeni 1913. godine, koji su doživjeli 1991. godinu, promijenili su šest država. Austro-Ugarsku Monarhiju, Slobodnu Državu Rijeka, Kraljevinu Italiju, Treći Reich (Njemačku), SFR Jugoslaviju, Republiku Hrvatsku. Naime, Hrvatski sabor je 21. veljače 1991. godine u Rezoluciji jednoglasno donio odluku o raskidu državnopravnih sveza s ostalim republikama i pokrajinama SFRJ-e. Tijekom 1991. godine došlo je do agresije na Republiku Hrvatsku od strane JNA i Srbije. U tim je ratnim godinama Rijeka pošteđena od ratnih razaranja, ali je dala golem doprinos u Domovinskome ratu za obranu Hrvatske. Njezina je industrija radila cijelo vrijeme rata usprkos činjenici da je gospodarstvo trpjelo izolaciju i angažiranost ljudi na ratištu. U prosincu 1991. godine JNA napušta Rijeku mirnim putem zahvaljujući pregovorima i političkoj diplomaciji. Domovinski rat trajao je od ljeta 1991. do kraja 1995. godine i u njemu je poginulo 230 pripadnika Hrvatske vojske s područja Rijeke i Opatije, Hrvatskoga primorja i otoka te Gorskoga kotara (<http://www.ogurlic.com>, 8. svibnja 2014).

Rijeka je krajem 20. st. razvijeno urbano i industrijsko središte, kao i središte raznih razvojnih inicijativa koje igraju važnu ulogu u ukupnome razvoju Republike Hrvatske. Međutim, iako u Rijeci nije bilo oružanih sukoba ni ratnih razaranja za vrijeme Domovinskoga rata, posljedica je stagnacija gospodarstva, preusmjeravanje na ratnu proizvodnju, pomoć u opskrbi bojišta širom Hrvatske, zbrinjavanje prognanika iz ostalih dijelova Hrvatske. Demokratske promjene i okretanje tržišnomu gospodarstvu dovode do znatnih promjena. Buja političko-stranački život, započinju ulaganja privatnoga kapitala u razvoj gospodarstva, u tijeku je pretvorba društvene imovine, što je rezultiralo i velikim brojem nezaposlenih i, nažalost, omogućilo nezakonito prisvajanje materijalnih dobara. Rijeka postaje središtem Primorsko-goranske županije.

U razdoblju od 1990. godine do danas Rijeka gospodarski nazaduje. Godine 1990. započinje proces deindustrijalizacije, a disperzija industrije izvan samoga grada nije zamijenjena adekvatnim modelom razvoja, što rezultira smanjivanjem obujma gospodarskih aktivnosti te nedovoljno korištenje lokalnih razvojnih resursa. Trgovina postaje najznačajnija djelatnost te zapošljava velik broj niskokvalificirane radne snage, dok je sve veći broj nezaposlenih visokoobrazovanih osoba.

Rijeka je kroz povijest bila i ostala otvoreni grad, što pokazuje velik broj gradova – prijatelja iz Europe i svijeta, kao i priličan broj konzulata i zastupništava. Treba napomenuti da je Gradsko vijeće Grada Rijeke u travnju 2013. godine usvojilo prijedlog odluke o isticanju kandidature Grada Rijeke za europsku prijestolnicu kulture 2020. Osnovni ciljevi inicijative jesu očuvanje i promicanje raznolikosti kultura u Europi i naglašavanje njihovih zajedničkih značajki, kao i povećanje osjećaja građana da pripadaju zajedničkomu kulturnom prostoru. Inicijativa također potiče kulturni doprinos dugoročnomu razvoju gradova u skladu s njihovim prioritetima i strategijama. Vlada Republike Hrvatske 23. lipnja 2016. godine donijela je odluku kojom se prihvaća izvješće Povjerenstva neovisnih stručnjaka te se time Grad Rijeka službeno imenuje europskom prijestolnicom kulture.

Promjene na društvenome i gospodarskome području utjecale su i na demografsku sliku Rijeke. Danas Rijeka s okolicom ima oko 200. 000 stanovnika. Prema popisu iz 2011. godine uži prostor grada Rijeke ima 128.624 stanovnika. Prema vjerskoj opredijeljenosti u Rijeci je 92.559 katolika, 8.939 pravoslavaca, 341 protestant, 5.820 islamske vjeroispovijesti, 12 Židova, 536 ostalih kršćana, 168 štovatelja istočnih religija, 158 pripadnika ostalih religija, pokreta i svjetonazora, 2.146 agnostika, 11.890 ateista, 5.780 bez izjašnjenja i 269 nepoznato. U tablici 5 prikazan je nacionalni sastav stanovnika Rijeke.

Tablica 5. Nacionalni sastav grada Rijeke (naseljenoga mjesta)

Godina popisa	Ukupno	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Musliman i Bošnjaci	Talijani	Slovinci	Ostali
2011.	128.624	106.136 (82,52%)	8.446 (6,57%)		2.650 (2,06%)	2.445 (1,90%)	1.090 (0,85%)	784 (0,61%)
2001.	144.043	115.797 (80,39%)	8.946 (6,21%)		1.975 (1,37%)	2.763 (1,92%)	1.575 (1,09%)	12.987 (9,02%)
1991.	167.964	117.178 (69,76%)	18.891 (11,2%)	6.925 (4,12%)	4.803 (2,85%)	3.247 (1,93%)	2.709 (1,61%)	14.211 (8,46%)

Državni zavod za statistiku: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2011.

Nakon raspada SFR Jugoslavije (1991) dolazi do promjene u nacionalnome sastavu stanovnika Rijeke. To je ujedno i razdoblje početka Domovinskoga rata u Hrvatskoj. Prema popisu iz 1991. godine, u Rijeci ima 70 % Hrvata, 11 % Srba i 4 % Jugoslavena. 2011. godine opada broj Srba na 6 %, što je rezultat sukoba, odnosno agresije Srbije na Hrvatsku, dok izjašnjavanje o jugoslavenskoj nacionalnosti potpuno izostaje, što je razumljivo s obzirom da Jugoslavije više nema.

Popis iz 2011. godine pokazuje tendenciju smanjenja populacije bez obzira koje nacionalnosti, što ukazuje na demografski problem ne samo u Rijeci nego u cijeloj Hrvatskoj, a smanjenje broja stanovnika može se, pored smanjivanja nataliteta, objasniti i iseljavanjem stanovnika u druge zemlje radi zapošljavanja s obzirom na loše stanje u gospodarstvu ne samo u Rijeci nego u cijeloj Hrvatskoj.

3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Osnovni je cilj istraživanja dati sveobuhvatan pregled jezičnoga krajolika grada Rijeke u različitim povijesnim i društvenim okolnostima njegova razvoja analizirajući kako se taj krajolik razvijao i mijenjao u vremenskome razdoblju od 1870. godine do danas. Kako bi se ostvario ovaj cilj, istraživanje jezične uporabe u javnome prostoru usmjereno je na četiri povijesna razdoblja Rijeke (mađarska uprava: 1870-1918; talijansko – njemačka uprava: 1919-1945; jugoslavenska uprava 1945-1991; hrvatska uprava od 1991. do danas) i djelomičnu ili potpunu transformaciju jezičnoga krajolika grada u tim razdobljima.

Specifični ciljevi rada povezani su sa sljedećim istraživačkim pitanjima:

1. Kako su specifične društvene, gospodarske i političke okolnosti utjecale na jezik u javnome prostoru grada?
2. U kojoj mjeri jezični krajolik u pojedinim razdobljima odražava identifikacijske procese stanovnika Rijeke?
3. Koja je uloga jezičnih ideologija u specifičnim povijesnim razdobljima?
4. Kakva je slika uporabe jezika u suvremenome životu grada Rijeke i kakav je odnos njezinih stanovnika prema promjenama u jezičnome javnom prostoru?
5. U kojoj se mjeri višejezičnost manifestira u suvremenome životu grada?

4. TEORIJSKI OKVIR

Sociolingvistika proučava jezik na temelju njezina vrijednosna identiteta, a koji se odnosi na stavove koje govornici imaju prema vlastitome jeziku, pri čemu važnu ulogu ima kulturna tradicija i simbolička veza s etničkim, konfesionalnim ili političkim identitetom. (Bugarski, 1997: 45). Odavno se u znanosti o jeziku nametnulo kompleksno pitanje o odnosu društvenih uzroka i jezičnih razlika kao njihovih posljedica. Tako jezik postaje atribut društvene moći i instrument diskriminacije određenih društvenih skupina (rasnih, etničkih, socioekonomskih, ideoloških). Jezik se uvijek tretirao kao jedna od važnijih komponenata koje određuju pojam etničkoga identiteta. Formiranje etničke ili nacionalne svijesti vrlo je složen proces, a mjesto i funkcija jezika u njemu izrazito variraju sinkronijski i dijakronijski. Uslijed određenih društvenih okolnosti dolazi do jačanja etničke samosvjesnosti koja postaje nacionalnom, tada jezik postaje jednim od najvažnijih uporišta. (Bugarski, 1997).

Još od romantizma i u 19. stoljeću orijentirane lingvistike pod utjecajem Herdera i njemačkoga romantizma jezik se smatrao primarnim izrazom kolektivnoga iskustva zajednice i mjerilo kolektivnoga identiteta, kako u povijesnoj tako i u mitološkoj projekciji. Prema tome, srodnost ili istost jezika te mogućnost sporazumijevanja predstavljaju uvjet formiranja i opstanka neke zajednice. Jezik se shvaćao kao sredstvo putem kojega se zajednice integriraju i razlikuju, kao rezultat pripadanja nekoj rasi, etniji, naciji, koji služi potrebama njezine kulture - (Prošev Oliver, 2010).

Fenomen jezika očituje se u mnogobrojnim prostornim, društvenim i funkcionalnim varijacijama koje su podložne i društvenim promjenama te se raslojavaju u specifične pojave i oblike. Glavna zadaća sociolingvistike je tumačenje društvenih uzroka i posljedica jezičnih razlika koje doprinose raslojavanju jezika. Jer, prema sociolingvističkim sudovima, jezik (misli se prije svega na standardni) nije izrazito lingvistički pojam koji obuhvaća jezična intrinzična obilježja, genetska, tipološka i strukturalna, nego prije svega politički, zemljopisni, povijesni, sociološki i kulturni (Bugarski, 1997: 45). Osnovna funkcija jezika jest sporazumijevanje među ljudima, razmjena misli, ideja, iskustava, osjećaja, tako da sam jezik reflektira sve ono što se dešava u društvenoj zajednici, sve promjene na političkoj, gospodarskoj i kulturnoj sferi.

Jezik kao društvena kategorija odražava identitet same društvene zajednice koji se očituje u znakovima jezičnoga krajobraza. Jezični krajolik reflektira kakav je zapravo identitet grada,

identitet ljudi koji žive u tome gradu, njihove međusobne odnose, podrijetlo, odnose moći koji vladaju. Međutim, sve društvene i političke promjene, oblikovanje identiteta, društvene konflikte, objašnjavaju se uz pomoć teorije etniciteta. Naime, etnicitet prema grčkoj riječi *ethnos* označava rod, puk, narod, pripadnost etničkim zajednicama. Teorije etniciteta objašnjavaju različite fenomene, npr. društvene i političke promjene, oblikovanje identiteta, društvene konflikte, interetničke odnose, izgradnju nacija, asimilaciju i sl. (www.enciklopedija.hr, 20. lipnja 2014). Identitet i etnicitet su u stalnoj interakciji, pa, iako je „osjećaj identiteta individualan, podrazumijeva osjećaj pripadnosti kolektivu. Potreba udruživanja s drugim ljudskim bićima, povezivanja s njima, imperativna je ljudska potreba, tako da su ova dva osjećaja u stalnome prožimanju” (Fromm, 1984: 31, prema Grbić, 1993: 60).

4.1. Jezik i identifikacijski procesi

U općem smislu pojam identiteta (lat. *identitas*, od *idem*, isto) ima dva temeljna značenja: potpunu istovjetnost i razlikovanje koje pretpostavlja određenu konzistentnost, odnosno vremenski kontinuitet. Prema Jenkinsu (1996), identitet je dijalektika između sličnosti i razlike. Takvim određenjem moguća su dva odnosa usporedbe između pojedinca ili stvari: sličnost i različitost. Konceptija identiteta bitna je sastavnica društvenoga života. Svi su ljudski identiteti donekle društveni identiteti jer su vezani uz značenja, a ona su uvijek rezultat sporazuma ili nesporazuma, uvijek donekle zajednička (Jenkins, 1996: 35). Društveni identitet je „naše razumijevanje onoga tko smo mi i tko su drugi ljudi, te recipročno razumijevanje drugih ljudi toga tko su oni i drugi.” (Jenkins 1996: 5). Identitet dijelimo na kolektivni i individualni ukoliko gledamo na čovjeka kao pripadnika neke zajednice još iz njegove daleke prošlosti.

Konstrukciju identiteta možemo svesti na pet temeljnih individualnih ili kolektivnih odnosa: odnos prema sebi, prema drugima, prema svijetu, prema prirodi i prema bogu (Cifrić, 2004: 227). Identitet ne podrazumijeva samo vezu između toga kako netko vidi samoga sebe i kako ga drugi vide, već i vezu između želja i mogućnosti da se te želje ostvare u određenoj društvenoj strukturi. Konstrukcija identiteta uključuje vezu između osobnoga i društvenoga, aktivno sudjelovanje onih koji zauzimaju određene identitete (višestrukost identiteta povezana s mnoštvom društvenih uloga) te sličnost i različitost s drugima koja se očituje kroz simbole i predstavljanje. Nadalje, konstrukcija identiteta pretpostavlja simboličko zamišljanje samoga sebe, što ovisi i o drugima. Sama organizacija i ustroj društva također su važni za oblikovanje

identiteta. Obitelj, klasa, rod, etnicitet, religija, mjesto boravka itd. važne su dimenzije identiteta, te ukazuju na sučeljavanje individualnoga i društvenoga, odnosno na sučeljavanje individualnoga djelovanja i ograničenja koje nameće društvena struktura (Woodward, 2004: 6-21, u: 2004: 6-21, u: Cifrić i Nikodem, 2006: 173-202).

Suvremeni lingvisti nude različite teorije u razumijevanju identiteta. Primjerice, Norton (2000: 35) shvaća identitet na način „kako pojedinac razumijeva svoj odnos prema svijetu i kako je taj odnos konstruiran u vremenu i prostoru i kako on razumijeva svoje mogućnosti u budućnosti.” Crawshaw, Callen, i Tusting (2001) slijede ideje Halla i du Gaya (1996) pri opisu identiteta kao procesa identifikacije ili neidentifikacije s određenim položajem u životu i sa stalnim pregovaranjem oko toga položaja te njegovim modificiranjem i stavom prema njemu.

Djité (2006) definira identitet kao kategoriju kojoj čovjek, odnosno individua, pripada, pri tome treba naglasiti da individua pripada velikomu broju društvenih kategorija koje se temelje primjerice na rodu, etnicitetu, nacionalnosti, kulturnome nasljeđu, starosti, zanimanju i društvenome statusu. Možemo reći da „individua ima višestruki identitet i on se kreće između svih tih identiteta u različitim društvenim kontekstima” (Berard, 2005; New London Group, 1996; Pietikainen i Durfa, 2006; Warschauer, 2000). S obzirom da je „identitet proces asocijacije i opozicije i stalnog pregovaranja, produkcije i predstavljanja” (Achugar, 2006: 100), radije nego statična kategorija posjedovanja (Crawshaw i dr., 2001), proizlazi da je identitet dinamičan i mijenja se ovisno o ciljevima interakcije i o situacijama u kojima se individua ili skupina nalaze. Bradley (1996) razlikuje osobni i društveni identitet. Osobni se identitet odnosi na naš osjećaj samih sebe kao jedinstvenih pojedinaca, samoshvaćanje sebe i mišljenje o tome kako nas drugi vide, dok se društveni identitet odnosi na način kojim se pojedinci pozicioniraju unutar društva u kojemu žive, te na način kako ti pojedinci percipiraju druge koji ih na svoj način pozicioniraju u društvu (Bradley, 1996: 24, u: Cifrić i Nikodem). Schmucl Eisenstadt i Bernard Giesen (1995) postavljaju opći model za analizu kolektivnoga identiteta te unutar toga modela analiziraju tipologiju simboličkih kodova kolektivnoga identiteta.

„Kolektivni identitet je društveno konstruiran, a osnovni kodovi konstrukcije kolektivnog identiteta su primordijalni, građanski i sveti. Primordijalni idealni tip kolektivnog identiteta temelji se na rodu, generaciji, srodstvu, etnicitetu i rasi. Građanski tip kolektivnog identiteta

temelji se na prisnosti koja podrazumijeva implicitna pravila, tradiciju i socijalne rutine. Građanski kodovi temelje kolektivni identitet u implicitnim pravilima života u zajednici. Treći temeljni kod kolektivnog identiteta je koncepcija svetog, a temelji se na ograničenom i privilegiranom pristupu svetom” (Eisenstadt i Giesen, 1995: 73-83). Bitna su uporišta kolektivnoga identiteta, prema Cifriću i Nikodemu (1996): jezik, tradicija, religija, kultura, teritorij, etnička skupina / nacija i obitelj/rod.

Ti elementi tvore četiri konceptualne dimenzije identiteta – socijalnu, teritorijalnu, kulturnu i obiteljsko rodnu. S obzirom da nam je interes usmjeren prema jeziku, odnosno jezičnomu identitetu, trebamo naglasiti da jezik pojedinoga naroda, prema ovoj klasifikaciji, spada u kulturnu dimenziju identiteta. Prema Bourdieu (1997), jezici jesu lingvistički jednaki, ali ne i društveno, s obzirom da politički i javni diskurs u samoj praksi naglašava njihov hijerarhijski odnos koji je rezultat jezičnih ideologija i izvanjezičnih čimbenika (političkih, gospodarskih i sl.). Sam standardni jezik u svojoj osnovi ustvari predstavlja samo jedan „prestizni” varijetet (dijalekt) koji je iz određenih (gotovo isključivo političkih) razloga izdignut iznad ostalih, njemu sličnih varijeteta (koji se u tome kontekstu nazivaju njegovim dijalektima i posljedično ih se podcjenjuje i degradira (Bourdieu, 1992: 26)), i koji uživa institucionalnu potporu i reproduciranje putem obrazovnoga sustava, odnosno ima legitimitet koji mu dodjeljuju upravo formalne institucije (obrazovanje, država, mediji i sl). (Pulić, 2016: 37).

Iako je identitet prvenstveno povezan s pojedincem i jezikom kojim vlada, najčešće se objašnjava društvenim skupinama s kojima se pojedinac identificira. Etnička pripadnost ili etnicitet jedna je od bitnijih odrednica identiteta. Etnicitet ne možemo birati, to je pripadnost skupini kojoj pojedinac pripada rođenjem, dok cjelokupnu sliku o sebi ili identitetu stvaramo i biramo.

Sama riječ etnicitet potječe od starogrčke riječi ethnos koja je označavala čitav niz situacija u kojima kolektivi ljudskih bića zajedno žive i djeluju, i koja se danas najčešće prevodi kao „narod” ili „nacija” (Ostergard, 1992a: 32, u: Jenkis, 1997: 19), što znači da je etnička skupina osnovana na vjerovanju svojih članova u svoje zajedničko podrijetlo, ma koliko ono bilo udaljeno (Weber, 1976: 323-337). Ljudi doživljavaju zajedničko podrijetlo zato što zajedno djeluju, jer ostvarivanje kolektivnih interesa potiče etničku identifikaciju. U vezi kolektivnoga djelovanja osjećaj očekivanoga zajedništva ujedno je i jedan vid monopolističkoga društvenog zatvaranja. On definira pripadanje, kvalificiranost i pristup. Bilo koja zajednička kulturna

odlika može biti temelj za etničko zatvaranje: jezik, rituali, ekonomski način života, stil života i drugo (Weber, 1976). Weber sugerira da je vjerovanje u zajedničke pretke vjerojatno prije posljedica kolektivnoga političkog djelovanja nego njegov uzrok. Ljudi počinju sebe doživljavati kao da stvaraju osjećaj međusobnoga pripadanja. Osjećaj zajedničkoga podrijetla stječu zajedničkim socijalnim djelovanjem. Etnička skupina može se jednostavno definirati kao bilo koja skupina ljudi koja sebe identificira, primjerice pripadnikom skupine koja ima osjećaj privrženosti određenom području, koji vjeruju da tvore tu etničku skupinu i koji moraju imati neki stupanj zajedničke kulture. Takve se skupine mogu nazvati Talijanima, Poljacima ili Grcima.

U isto vrijeme određene skupine mogu se identificirati kao Grkoamerikanci, a da to ne podrazumijeva potpunu kulturnu podudarnost (Liebkind, u: Fishman 1990: 140). Primjerice, takva skupina ne mora razumjeti ni jednu riječ grčkoga jezika ili pripadnici ne moraju biti grko-pravoslavne vjeroispovijesti. Na taj način pojam etniciteta dobiva značaj subjektivnoga vjerovanja o zajedničkome podrijetlu i zajedničkoj prošlosti koja ne mora biti stvarno u smislu da postoji genetska i povijesna povezanost (Liebkind, u: Fishmann, 1999: 140). Etnički identitet pretpostavlja neki stupanj kulturne povezanosti s određenom skupinom koja prenosi svoju kulturu putem jezika, religije, zakona, običaja, institucija, odijevanja. On je u svakome slučaju isprepleten s kolektivnim etničkim identitetom putem jezika, i to na sljedeće načine (Liebkind, u: Fishmann, 1999: 372):

1. Jezik je značajno obilježje pojedinca kao instrument za iskazivanje sebe samoga i okolnoga svijeta uopće.
2. Odgoj djeteta ovisi o jezičnoj interakciji.
3. Govorni jezik značajna je karakteristika etničke skupine.

Većina je suvremenih nacija danas multikulturalna. One se katkad sastoje i od više etničkih skupina koje se razlikuju u poimanju kulture. Jezik je najznačajnije obilježje takvih kulturnih razlika, koji ujedno može postati i najvažniji simbol etničkoga identiteta, čak i kada se taj jezik ne koristi aktivno (galski u Irskoj). On je ujedno i simbol etničkoga identiteta unutar obitelji kojim se naglašava etnička raznolikost. Jezik naime utječe na stvaranje identiteta skupine, ali identitet skupine djeluje na odnos prema jeziku i na njegovu uporabu. Jezik je komponenta identiteta. Manjinske etničke skupine mogu biti dvojezične ili višejezične, što znači da su istodobno u uporabi dva ili više jezika s jednakom važnošću.

„Značajan doprinos razumijevanju etniciteta nalazimo kod E.C. Hugesu koji smatra da su etničke kulturne razlike funkcija skupnosti (*group-ness*). Postojanje skupine nije odraz kulturne razlike. Etničke skupine impliciraju etničke odnose, a etnički odnosi uključuju najmanje dvije kolektivne strane, oni nisu jednostrani. Ovo implicira mišljenje da se proučavanje manjinske skupine ne bi trebalo odvijati bez proučavanja većinske skupine. Etnička identifikacija nastaje iz interakcije i kroz interakciju među skupinama. Etničke skupine su ono što ljudi vjeruju i misle da one jesu; kulturne razlike obilježavaju 'skupnost', one je ne uzrokuju” (Jenkins, 1997: 22).

Prema F. Barthu (1969), etnicitet se određuje kao „društvena organizacija kulturne razlike”. Kulturne razlike obilježavaju skupnost, ali je ne uzrokuju. Naime, kultura nije ono što ljudi čine ili način na koji izražavaju sebe, odnosno svoje znanje, potencijalno ponašanje i svjesnost o svojoj skupnoj pripadnosti, već kultura čini bliskost s određenim obrascima ponašanja i načinima razmišljanja što u ljudima budi pripadnost istoj kulturi (von Raffler – Engel, 1987).

Citirajući Jenkinsa (Jenkins, 2001: 72), navodimo elemente koji čine osnovni model etniciteta koji uživa znatnu podršku u antropologiji:

- Etnicitet naglašava kulturnu diferencijaciju, iako je identitet uvijek dijalektika između sličnosti i razlike.
- Etnicitet je stvar kulture – temeljen na zajedničkim značenjima – ali se proizvodi i reproducira kroz društvenu interakciju.
- Etnicitet je u izvjesnoj mjeri varijabilan i podložan manipuliranju, a nije definitivno fiksiran ili nepromjenjiv.
- Etnicitet kao društveni identitet istodobno je kolektivan i individualan, vanjski i unutarnji.

Etničnost u multikulturalnim gradskim prostorima prepoznamo u materijalnome prikazivanju običaja i etničkih tradicija (različite četvrti u gradskome prostoru poput primjerice romskoga naselja u Rijeci, latinske, kineske, turske, židovske četvrti u velikim gradovima) ili na to ukazuje i sama arhitektura građevina ili grafiti na zidovima, odnosno znakovi jezičnoga krajobraza.

„Jezik nije oduvijek bio kriterij prema kojemu su se identificirale nacije. Svijest se mnogih europskih naroda do 19. stoljeća temeljila na različitim čimbenicima, među kojima su religij-

ska vjerovanja, feudalna tradicija, socijalne klase, etničko podrijetlo i kulturno nasljeđe, u koje se uključivao i jezik. No nakon 1840. godine kao da je došlo do dramatične promjene – zanos nacionalnih ideologija raste u drugome smjeru: bilo to dobro ili ne bilo. Jezik postaje ključnim čimbenikom i simbolom nacionalnosti” (Stephens, 1978; u: Singuan, 2004: 31).

Prema Jenkinsu (2001) lingvistička se antropologija bavi proučavanjem jezika i identiteta. Ovo područje izučava jezičnu produkciju kulturnih nasljeđa dotičući različite kulturno specifične pozicije govornika koje su nastale uporabom jezika. Lingvistička antropologija ne bavi se proučavanjem samo vrste govora već i samim govornicima, koji stvaraju i reproduciraju pojedine identitete samom uporabom svojega jezika. Postoje mnogi izvori kulturne produkcije, ali jezik ima najprodorniju i najfleksibilniju ulogu. Dva ključna pojma, istost i različnost, osnovni su materijal u izučavanju identiteta. Istost dozvoljava pojedincima da zamišljaju sebe kao skupinu, dok pojam različnosti stvara društvenu distancu između onih koji percipiraju sebe različitima, tj. koji sebe doživljavaju različitima od drugih. Istost i različnost nisu objektivna stanja, već fenomenološki procesi koji proizlaze iz društvene interakcije. Prema tome, istost i različnost treba hijerarhijski organizirati u društvene kontekste.

Antropološko istraživanje identiteta dugo je bilo politički obojeno zbog usredotočenja na odnose moći i subjektivnosti u lokalnim društvima te u doticajima s drugim kulturama. Usprkos tomu i dalje se treba baviti izučavanjem identiteta samim time što je jezik ujedno i središnja točka u njegovu stvaranju, u čemu lingvistička antropologija zauzima važnu ulogu.

Identitet se doslovce odnosi na istost. Stoga bi se moglo očekivati da je identitet najizraženiji kada su ljudi vrlo slični. Međutim, to je mnogo složenije u praksi jer vanjskomu promatraču nije jednostavno odrediti kada klasificirati skupinu ljudi kao „slične” niti na kojim bi temeljima takva klasifikacija trebala biti napravljena, a problem je ujedno utvrditi po čemu se pojedinac razlikuje od drugih.

Naime, kada se pojedinci žele organizirati u neku skupinu, oni nisu potaknuti postojećim i prepoznatljivim sličnostima, već djelovanjem i moći, što se vidi u sljedećem primjeru. Učenci francuske jezične srednje škole u Kanadi, čiji se rasni, jezični i etnički identitet nije prilagodio rigidnim kategorijama primijenjenima u školi, stvorili su „multikulturalnu” skupinu koja je svoj identitet temeljila na etnorasnoj različnosti i na buntovničkome stilu mladih (Heller, 1999a u: Fishman, 1999: 371).

Socijalno svrstavanje nije proces otkrivanja i priznavanja sličnosti koje prethodi samomu organiziranju i time utemeljuje identitet, već pronalaženje sličnosti na osnovi različnosti. Osnova percepcije podijeljenoga identiteta često je praćena osjećajem različitosti, „onog drugačijeg”. Društveni označitelj identiteta doživljava se u većini slučajeva više kao heterogen nego kao homogen. Etnički identitet proizlazi, zbog uvjeta pod kojima su stvoreni kontakti, bilo na način da se konkretiziraju razlike među ljudima koji žive jedan pored drugoga (Barth, 1986. i 1972; Urciuli, 1995: 371) ili da kao kulturna skupina ostanu postrance (Fischman, 1999: 78).

Homogenizacijom se osporavaju bitne razlike u identitetu. Brisanjem društvenoga heterogenog signifikanta identitetu se sugerira da takvi identiteti ne koegzistiraju u obliku multikulturalne harmonije, već dolazi do izražaja koegzistencija homogenosti, primjerice u nacionalizmu. S današnjega aspekta može se reći da je u stvarnosti zadobiven status jednakosti iako je to postignuto dugotrajnom borbom diljem svijeta da bi se priznali jezici, ujedno i identiteti pojedinih naroda koji su iskusili podređenost i pritisak kolonizatora, nacionalizma, globalnoga kapitalizma od strane države (Horuberger, 1998; Paulston, 1997: 371).

U samoj hijerarhijskoj strukturi različnosti važno mjesto zauzima pojam obilježavanja. Obilježavanje opisuje proces u kojemu neke društvene kategorije postižu poseban status koji se razlikuje od identiteta drugih skupina koje su inače visoko rangirane i priznate, kao npr. bijelci, heteroseksualci, srednja klasa, kršćani. (Spitulnik, 1998). Neobilježeni identiteti imaju daleko veću potporu društva.

Obilježeni su identiteti u ideološkome smislu povezani s obilježenim jezicima, kao npr. politika obilježavanja u američkoj kulturi među Portorikancima u New Yorku, u njihovu doživljavanju nametnutoga rasizma, a ujedno i u stigmatizaciji njihovih jezičnih varijeteta, kako španjolskoga tako i engleskoga (Urciuli, 1996). Ukoliko je jedna kategorija neobilježena, njezina je snaga veća, jer je maskirana. Obilježavanje znači hijerarhiju, različitost među skupinama te se društveno vrednuje kao devijacija od norme, a time i neuspjehom u postizanju određenoga standarda. Takve se različitosti koriste kao izgovor za društvenu nejednakost. Identitet se očituje u samome djelovanju, a ne u ljudima. Kao produkt različitoga društvenog djelovanja identitet se može mijenjati u različitim okolnostima. Ova dinamična perspektiva suprotstavlja se tradicionalnomu pogledu na identitet kao jedinstveno dugotrajno psihološko stanje ili društvenu kategoriju.

O statusu ovisi na kojemu se stupnju identitet očituje u samome djelovanju. Pojam „statusa“ doslovce definira snagu, moć, koja ima statičnu ulogu što je pojedinac ispunjava kroz društveni kontekst. Antropološko istraživanje jezične dimenzije statusa prikazuje da visoki status identiteta nije određen unaprijed, već se određuje međusobnim djelovanjem (Irvinova (1989[1974])). Prema Durantiu (1992), riječi se koriste da bi se stvorili kontekstualni relevantni statusni odnosi koji ovise o potrebama interakcije u trenutku, što znači da se zbog samoga interakcijskog djelovanja u danome trenutku koriste riječi radi prikazivanja statusa identiteta.

4.2. Uloga jezičnih ideologija

Čovjek stalno upotrebljava jezik (govorni i pisani jezik) i nalazi se u stalnome kontaktu s drugim ljudima pomoću zajedničkih normi ponašanja. Jezik nije samo sredstvo međusobnoga komuniciranja i djelovanja. On nije samo nositelj sadržaja, latentnoga ili iskazanoga. Jezik sam jest sadržaj, mjerilo prijateljskih i neprijateljskih raspoloženja, indikator socijalnih statusa i osobnih odnosa, pokazatelj situacija i predmeta razgovora, kao i društvenih ciljeva i poprišta interakcija, što je tipično za svaku jezičnu zajednicu (Fishman, 1978: 23-24). Svaka jezična zajednica pokazuje nekoliko varijeteta jezika, koji su svi međusobno funkcionalno izdiferencirani. Varijeteti mogu predstavljati različite profesionalne i interesne posebnosti, ekonomske, obrazovne i etničke različitosti između društvenih slojeva kod stanovnika istoga područja.

Jezik je ujedno refleksija statusa u smislu dohotka, naobrazbe ili etničke pripadnosti. Jezik također reflektira i postojeću ideologiju. „Jezična ideologija je kulturno specifičan skup vjerovanja i ideja o prirodi i svrsi jezika, komunikacije i jezičnoga ponašanja, koji oblikuje komunikacijsku praksu i njezino tumačenje” (struna.ihjj.hr, 15. lipnja 2017]). Ideologije jezika važne su kako za društvenu tako i za jezičnu analizu. One povezuju društvenu strukturu s jezikom. Ideologije jezika ukazuju i određuju vezu jezika spram skupine, osobnoga identiteta, estetike, morala i epistemologije. Uloga jezične ideologije dolazi do izražaja u društvima gdje su skupine govornika nejednake, ili kod kolonijalnih osvajanja.

Ne samo jezik već i društvene institucije, kao što su država – nacija, školstvo, spol, sudstvo, utječu na jezičnu ideologiju. Izjednačavanje jezika i naroda pobuđivalo je uvijek izrazitu pozornost. Opće je poznato da je izjednačavanje jezika i nacije povijesno ideološka konstrukcija. Jezične različitosti uvijek se povezuju s pojedinim govornicima i nisu prepoznate kao simbol skupnoga identiteta, već kao simbol političke lojalnosti ili kao simboli društvenih, intelektualnih i moralnih vrijednosti (Woolard, Schieffelin 1994: 55-82). Appelu i Muysken

smatraju da ukoliko postoji snažan odnos između jezika i identiteta, ovaj odnos pronalazi svoj izraz u odnosu pojedinaca prema jezicima i njihovim korisnicima (Sujoldžić, 2008: 27-56).

Prema Irving i Gal, identitet ne tvori samo jezik već društveno značenje koje govornici pridaju određenom obliku jezika (formi), predodžbe pomoću kojih oni izražavaju svoje razumijevanje jezičnih različitosti i oblika, te ih prenose na druge ljude, događaje i aktivnosti (Sujoldžić, 2008: 29). Javni stavovi oblikuju te predodžbe uz pomoć ideološke i indeksne interpretacije značenja uporabe jezika (Silverstein, u: Sujoldžić, 2008: 29).

Edwards nalazi da su ocjenjivanja jezičnih različitosti izrazi društvenih konvencija (dogovora) i preferencija (sklonosti), koje odražavaju osviještenost statusa i prestiža koji je dodijeljen govornicima tih varijeteta (Sujoldžić, 2008: 29).

Hall nalazi da ocjenjivanje proizlazi kao društvena tvorevina na temelju različitosti, odnosno odnosa prema drukčijem s obzirom na različitosti koje su primijećene kod drugih jezika i njihovih govornika (Sujoldžić, 2008: 29).

Uvriježeno je da se individualne govornike različitih varijeteta ocjenjuje prema skupini kojoj pripadaju. Ocjenjivanje govornika može se podijeliti na dvije ili tri kategorije koje odražavaju govornikovu kompetenciju ili status ili društvenu privlačnost odnosno složnost. Stoga su istraživanja pokazala da općenito niža klasa „manjine” ili jezik „provincijalaca” često imaju pozitivne konotacije prema solidarnosti i privlačnosti, ali sami govornici ocijenjeni su manje inteligentnima, manje uspješnima nego oni koji uživaju neki regionalni, društveni ili većinski status (Bayard i dr, 2001; Edwards, 1995., u: Sujoldžić, 2008: 29).

To potvrđuje da je sve što zamijetimo o kulturi i jeziku pojedinca uvjetovano vlastitom kulturom i već izgrađenim naučenim stereotipnim modelima koji se generacijama prenose na nas i društvo koje nas okružuje (Kramsch, 1998: 68, u: Sujoldžić, 2008: 29).

Bourdieuova teorija prakse i njegovi koncepti polja, habitusa, kapitala i ukusa ostvarili su velik utjecaj na razumijevanje odnosa jezika, kulture, moći i politike. Osnovni je i opći okvir Bourdieove teorije prakse ideja društvenoga prostora, tj. društvene stvarnosti odnosno društvenoga života. Društveni prostor dijeli se na polja unutar kojih pojedinci ili skupine zauzimaju različite položaje. Unutar polja i habitusa, kao i među njima, odvijaju se različite prakse u obliku simboličnih borbi na osnovi kojih se uspostavljaju razni oblici i odnosi moći. Glavni su izvori

društvene moći različite vrste društvenoga kapitala: gospodarski kapital, kulturni kapital, socijalni kapital, politički kapital, simbolički kapital. (Bourdieu, 1977)

Društveni kapital u gospodarskome smislu određuju tri bitna elementa: ulaganje određenih resursa te očekivanje povratne dobiti na tržištu, shvaćenom kao polje razmjene u najširem smislu. Međutim, sva tri ključna elementa imaju u pojmu društvenoga kapitala šire značenje. Resursi se ne svode samo na financijske ili proizvodne, dobit se ne svodi samo na dobit, a tržište se ne svodi samo na tržište proizvedenih roba, već se shvaća u najširem smislu kao simboličko, kulturno, političko – drugim riječima, kao najšire društveno polje razmjene i komunikacije. Različiti se oblici kapitala iskazuju različitim oblicima moći. Pored gospodarskoga, socijalnoga i kulturnoga kapitala, simbolički kapital iskazuje se kao prestiž, ugled, slava i slično. „Simbolički kapital je oblik koji poprimaju različite vrste kapitala kada su spoznate i priznate kao legitimne“ (Bourdieu, 1998: 147). S obzirom da svaki oblik kapitala postaje simbolički kapital ukoliko je spoznat i priznat kao legitiman, može se reći da je posebna vrsta simboličkoga kapitala politički kapital.

Legitimnost je jedno od glavnih obilježja političkoga kapitala i njemu odgovarajuće političke moći. Pored konstituiranja posebnih polja, unutar kojih se formiraju različiti oblici društvenoga kapitala, habitus je bitna komponenta društvenoga prostora. Habitus je sustav obrazaca ponašanja i vrednovanja, koji se sastoji od struktura spoznaje i procjenjivanja koje akteri stječu kroz trajno iskustvo zauzimanja određenoga položaja u društvenome svijetu (Bourdieu, 1998: 150). Naše se predstave stvaraju ili mijenjaju u ovisnosti o našem habitusu, odnosno o položaju i interesa koji su vezani za taj položaj.

„Sadašnji i prošli položaj u društvenoj strukturi su ono što pojedinci kao fizička lica nose sa sobom uvijek i svuda, u obliku habitusa kojeg nose poput odijela.“ (Bourdieu, 1999: 166). Iskazujući društveni položaj, habitus iskazuje i društvenu distancu između objektivnih položaja pojedinca i društvenih skupina.

Prema Bourdieu (1999) habitus je skup dispozicija koje navode aktere na djelovanje i reakciju. Ove predispozicije generiraju prakse, opažanja i stavove koji su „očekivani“, s time da nisu svjesno koordinirani ili vođeni. Habitus označava onu društvenu sposobnost pojedinca da bez razmišljanja pravilno reagira u određenoj društvenoj situaciji. To je prirodna i očekivana reakcija na dano okruženje, stečena uvježbanost i obučenost koje društvena skupina usađuje u

svoje članove. Ta sposobnost, stečena putem habitusa, djeluje neposredno (urođeno) i doprinosi da pojedinac donosi odluke koje su u skladu s kulturom skupine i njezinim etosom.

Članovi unutar različitih skupina dijele isti habitus koji određuje društveni identitet i ponašanje pojedinca. Ovakav pristup omogućava analizu odstupanja kod pojedinih dispozicija pojedinca prema drugim skupinama, baziranih na jeziku, spolu, obrazovanju i pripadnosti. Važan je element habitusa i ukus pojedinca ili sklonost prema određenim praksama i predmetima, uključujući i jezičnu praksu. Jezična je praksa, kao produkt habitusa, određena moći i društvenom pozicijom. „Jezik, prema Bourdieu, postoji kao jezični habitus, koji valja tumačiti kao ponavljajuće i uobičajene sustave dispozicija i skup praksi koje podrazumijevaju ne samo određeni sustav riječi i gramatičkih pravila već i jezični kapital i savladavanje simbolične snage određenoga načina komuniciranja. On naglašava važnost jezika kao sustava koji sociopolitički procesi definiraju aktivnim mehanizmima za izgradnju nacije ili države, što stvara uvijete za ujedinjeno jezično tržište, gdje se jezični varijeteti tumače na temelju kulturalnih, gospodarskih, društvenih i simboličkih vrijednosti, tj. kapitala, dok jedan jezični varijetet poprima status standardnoga jezika. Mišljenja o njihovim vrijednostima odražavaju prikrivene interese određenih društvenih skupina, naročito elitističke klase kao da je razlika u prestižu jezičnoga varijeteta usko povezana s društvenim statusom govornika tih varijeteta. Zahvaljujući svojoj povezanosti s nacionalnim elitističkim skupinama, standardnomu jeziku zajamčen je hegemonistički položaj i prestiž nad drugim varijetetima, tj. visoka simbolička vrijednost koja se reproducira kroz obrazovni sustav koji se može na odgovarajući način ispitati zahvaljujući Bourdieovu teoretskom okviru. S druge strane, pristup jezičnoj ideologiji i jezičnim odnosima prema percipiranoj moći svih jezičnih varijeteta u uporabi, a naročito kada se pročitaju u kontekstu radova Castelsa, daju načine da se valorizira vernakular ili nestandardne varijetete kao oblike mogućeg otpora pojedinaca ili skupina prema simboličkoj dominaciji, ili kao alternativne identifikacije koje potkopavaju i proturiječe službeno nametnutim identitetima.” (Sujoldžić, 2008: 30).

Proučavanje jezičnih ideologija u lingvističkoj antropologiji obuhvaća podrijetlo i posljedice određenih vjerovanja o jeziku i jezičnoj uporabi običnih ljudi i stručnjaka, kao i načine na koje se takva vjerovanja promiču i šire izvan društvenih skupina čijim interesima pogoduju. Jedan je od glavnih ciljeva ovih istraživanja povezivanje jezičnih ideologija s drugim društvenim obilježjima, kao što su moć i društveni položaj.

4.3. Višejezičnost i jezici u kontaktu

Polazeći od pojma države, naročito nacionalne države koja je nastala na trojnome odnosu jedan narod – jedan jezik – jedna država polazi najveći broj pokušaja podjela i određenja skupina govornika koje su nastale na tome trojnom odnosu. Baš radi ograničenja vezanih za proučavanje višejezičnosti, koju donose takve administrativne podjele, uveden je novi pojam, pojam jezične zajednice. Jezične su zajednice neovisne ili slabo ovisne o ustaljenim društvima ili prostornim određenjima, a njihovo se postojanje utvrđuje pomoću nekoliko kriterija.

Baker i Jones (1998) određuju vrlo široko jezičnu zajednicu, kao skup pojedinaca koji upotrebljavaju određeni jezik ili jezike u dijelu, većini ili cjelokupnome dnevnom djelovanju. Prema njima, jezične zajednice mogu varirati od obitelji do čitave države, a pri tome obuhvaćati različite zemljopisne jedinice, od četvrti, grada, okruga, države. Mogu se širiti i izvan granica uobičajenih administrativno-zemljopisnih područja. Pri definiranju određene zajednice ključni su osjećaj solidarnosti i povezanosti utemeljeni na uporabi zajedničkoga jezika, ili zajedničkih jezika, i na povezanosti ljudi koji se doživljavaju pripadnicima te jezične zajednice (Wenger, 1998). Većina organiziranih političkih zajednica bile su tijekom pisane povijesti multietničke i višejezične zahvaljujući osvajanjima, migracijama i trgovini, tako da su tradicionalna društva, kao i današnje moderno društvo, bila višejezična, odnosno multikulturalna. Narodi (nacije) često se sastoje od više etničkih skupina, kako u prošlosti tako i dan danas, a jezik je najznačajnije obilježje kulturnih razlika te može postati simbol etničkoga identiteta, čak i kada ga se ne koristi aktivno. On je ujedno i simbol etničkoga identiteta i unutar obitelji, kojim se naglašava etnička raznolikost. Jezik naime utječe na stvaranje identiteta skupine, ali identitet skupine djeluje na odnos prema jeziku i njegovoj uporabi.

Jezik ujedinjuje svoje govornike, a odvaja ih od govornika drugih jezika, te se stoga pretvara u znak kolektivnoga identiteta i dobiva afektivan karakter. Jedan od dokaza su jezični nacionalizmi. „Kad se kaže da je jezik najjasniji izraz nacionalnog identiteta neke ljudske zajednice, to znači da se geografske granice nacije poklapaju ili bi se trebale poklapati s granicama upotrebe jezika i da bi se stoga političke granice trebale izjednačiti s jezičnim granicama.” (Siguan, 2004: 54)

To nepodudaranje često rezultira međusobnim sukobima. Današnje granice, koje na europskome kontinentu dijele države, većinom se ne poklapaju s jezičnim granicama. Jedan je od mnogobrojnih primjera i uporaba španjolskoga i francuskoga jezika uz španjolsko- francusku

granicu, gdje se svaki jezik zadržava i koristi na svojoj strani teritorija. Politička se granica neke nacionalne države ne može procijeniti na temelju geografske rasprostranjenosti jezika, iako je jezik karakterističan element neke nacionalne zajednice. Političke se granice ne poklapaju s granicama koje se nalaze između različitih jezika i kultura.

Postoji mnogo jezika koji se protežu preko jedne ili više političkih granica. Stoga jezik, koji je ujedno jezik većine u društvu, može istodobno biti i jezik manjine u jednoj ili više susjednih država. Poznato je da su naročito gradovi središta dodira različitih jezika i kultura.

Osoba koja permanentno živi na jednome području te govori lokalnim jezikom dolazi u kontakt s imigrantima ili, jednostavno, strancima koji su predstavnici jezika i kulture koji nisu dio tog miljea, ali mogu pustiti svoje korijene. Pored političkih granica važnu ulogu imaju društveni i gospodarski uvjeti, koji su uzroci migracija naroda i ljudi. Naročito je kod duljih vremenskih razdoblja moguće sagledati kako promjene u odnosima moći u određenoj sredini utječu na jezik. Politička moć omogućuje pristup prestižnoj domeni društva i daje mogućnost za dobivanje jezičnih i kulturnih prava. Iz same prakse vidimo da gospodarska moć, koja je uvijek povezana s političkom moći, utječe na uporabu jezika i njegovu važnost u društvu. Istražujući povijest ljudskih jezika, pokazalo se da su jezici morali dolaziti u kontakt od samih svojih početaka te su počeli utjecati jedni na druge u raznim oblicima i raznim okolnostima.

„Lingvistika jezičnih dodira ili kontaktna lingvistika je grana lingvistike koja se bavi proučavanjem cijelog područja jezičnih dodira i jezičnih sukoba (*language contact – language conflict*), bilingvizma i multilingvizma, prevođenjem i usvajanjem drugih jezika, svim oblicima interferencije koji se javljaju kao rezultat dodira jezika i kultura na svim razinama” (Filipović, 1986: 33). Teorija jezika u kontaktu osniva se na istraživanjima provedenim u posljednjih stotinu ili više godina. Termin jezici u kontaktu postao je uobičajen od pojave klasične monografije Uriela Weinrecha *Languages in Contact* (1953). Otad se taj termin javlja umjesto starijega naziva „lingvističko posuđivanje ili jezično posuđivanje.” (Filipović, 1986: 17).

Prema Filipoviću, jezici dolaze u kontakt: „ a) kada se neka riječ ili fraza jezika davaoca Ld (*giving language or lending language*) preuzima u sustav jezika primaoca Lp (*receiving language*), tj. u procesu jezičnog posuđivanja; b) kad govornik jezika X, materinski jezik (*mother tongue or native language*) –L1, odluči naučiti jezik Y, strani jezik (*foreign language*) – L2, tj. u procesu usvajanja stranog jezika. U oba se slučaja javlja lingvistička interferencija

(*linguistic interference*), odstupanje od norme. U prvom slučaju odstupanje od norme jezika primaoca (Lp), a u drugom se javlja odstupanje od norme stranog jezika (L2).” (Filipović, 1986: 17).

Stoga se istraživanja jezika u kontaktu organiziraju sa stajališta jezičnih sustava u njihovu društvenom kontekstu, s težištem na njihovoj lingvističkoj analizi, i jezičnoga ponašanja pripadnika društvenih i političkih skupina, s težištem na sociološkome proučavanju (Filipović, 1986: 26). Tako je bilingvizam postao predmet proučavanja novih znanstvenih disciplina koje se nalaze na granici s lingvistikom (psiholingvistika, etnolingvistika i dr.). Prema Einaru Hagenju (1956), bilingvizam će biti mnogo jasniji ako se saznaju podatci o bilingvalnome stanovništvu. Jezični dodir treba proučavati u društvenome i kulturnome kontekstu. Jezični kontakt nije isključivo lingvistička kategorija, jer tu spadaju i nelingvistički čimbenici, koje proučavaju sociologija, psihologija i druge znanosti. Trebaju se istražiti sociološke pojave koje dovode do jezičnih kontakata, uvjetovanih raznim društvenim i političkim prilikama, do lingvističke razine na kojoj proučavamo rezultate tih dodira sa stajališta kontaktne lingvistike. Oba se područja istraživanja međusobno dopunjuju, pa se taj pristup opravdano naziva sociolingvističkim. Ni čisto lingvistička ni čisto sociološka analiza ne bi riješila sva pitanja koja se javljaju u proučavanju toga širokog područja. „Stoga se istraživanja jezika u kontaktu organiziraju sa stajališta: a) jezičnih sistema u njihovom društvenom kontekstu, s težištem na njihovoj društvenoj analizi, i b) jezičnog ponašanja pripadnika društvenih i političkih grupa, s težištem na sociološkom proučavanju. To znači da i djelatnost mnogih lingvista izlazi iz okvira kontaktne lingvistike, već se širi u područja drugih grana znanosti. Tako da sociolozi prouče funkcioniranje koegzistentnih jezika u zajednici, pravnici utvrde pravni status jezika manjina u nekoj državi, pedagozi istraže djelovanje bilingvizma na nastavu uopće ili psiholozi prouče djelovanje bilingvizma na formiranje ličnosti.” (Filipović, 1986: 26). Pored svega navedenog, treba navijestiti relativno novu metodu istraživanja višejezičnosti putem sustavnoga istraživanja jezičnih znakova u javnome prostoru – *linguistic landscape*.

Metoda istraživanja jezičnoga krajolika pomaže nam u dobivanju jezične slike područja koje se istražuje. Pojam jezični krajolik odgovara engleskomu nazivu u lingvistici *linguistic landscape*, o čemu ćemo kasnije pobliže govoriti.

U tradicionalnim i modernim društvima susrećemo se s različitim jezičnim situacijama, a samim time i s različitim jezičnim politikama. Za današnje europske države karakteristično je

razlikovanje pet glavnih tipova jezičnih situacija, što se primjenjuje u zemljama članicama Europske unije (Siguan, 2004: 56–57):

1. *Jednojezičnost* – susrećemo je u onim državama čija jezična politika uzima u obzir službeni jezik identificiran kao nacionalni jezik. Moguće je politički promicati i zagovarati jednojezičnost, a istodobno priznavati jezične razlike, te čak poduzimati određene mjere u njihovu korist. Tu možemo ubrojiti države poput Portugala i Francuske.
2. *Zaštita ili prihvaćanje jezičnih manjina* – prisutna je u državama koje priznaju samo jedan nacionalni jezik i ne priznaju politička prava svojim jezičnim manjinama, ali priznaju njihovu prisutnost na teritoriju te čak poduzimaju mjere za njihovu zaštitu i obranu. U tu skupinu spadaju Velika Britanija s velškim i Nizozemska s frizijskim jezikom.
3. *Jezična autonomija* – zastupljena je u onim državama u kojima je jedan jezik priznat kao nacionalni jezik, ali se ujedno i priznaje politička autonomija područja na kojima se govore drugi jezici, što znači da su na tim područjima dotični jezici službeni i da svaki može razvijati vlastitu jezičnu politiku. Najkarakterističniji primjer je Španjolska sa 17 autonomnih pokrajina, od kojih svaka ima svoju vladu i parlament. Pet pokrajina propisalo je statutom da su na njihovom teritoriju službeni jezici španjolski i izvorni jezik te pokrajine, kao što su to: Katalonija- katalonski, Balearski otoci – katalonski, Valaencija – valencijski, Galicija – galicijski, Baskija – baskijski.
4. *Jezični federalizam* – koristi se u državama federalne strukture, čije geografske cjeline kao njihovi sastavni dijelovi rabe različite jezike i provode vlastitu jezičnu politiku, premda su svi jezici i nacionalnoga karaktera. U sklopu Europske unije takav je primjer Belgija, a izvan Unije Švicarska.
5. *Institucionalna višejezičnost* – zastupljena je u državama koje kao nacionalni jezik priznaju dva ili više jezika i čija jezična politika podržava uporabu svih njih na teritoriju cijele države. Najočitiiji je primjer institucionalne višejezičnosti Luksemburg, a u određenoj mjeri to se može primijeniti na Irsku i Finsku.

Jezik i sporazumijevanje važni su pojmovi u Europi različitih jezika i kultura koja teži ujedinstvenju. Stoga se danas u Europi svjesno potiče učenje i njegovanje brojnih jezika jer je to preduvjet međusobnomu razumijevanju, što je dovelo do promjene odnosa prema jeziku. Ne samo da se teži prema dvojezičnosti nego višejezičnosti, tj. uspješnomu ovladavanju dvama ili više jezika.

4.4. Jezični krajolik

Termin jezični krajolik u hrvatskome jeziku najbolji je ekvivalent engleskoga termina *linguistic landscape*. Osnovnu definiciju pojma „krajolik” nalazimo u Anićevo Velikom rječni-

ku hrvatskoga jezika (2004: 628) prema kojemu je krajobraz „ono što se pruža oku pri pogledu na prirodu nekoga kraja; predio, okoliš, pejzaž, krajina, krajolik.” Prema engleskome rječniku (Hornby, 1993: 699), krajolik odnosno *landscape* je: 1. *scenery of an area of land*, 2. *picture showing a view of a countryside*. *Landscape* ima dva značenja: kao dio krajolika u prirodi i kao umjetnička slika koja predstavlja taj prizor. Prema Gorteru (2006), oba su značenja prisutna u istraživanju jezičnoga krajolika. „S jedne strane nailazimo na doslovno proučavanje jezika na znakovima, s druge strane reprezentaciju tih jezika, koja je od posebne važnosti jer je vezana za izričaj identiteta i kulturnu globalizaciju. Iako se koncept jezičnog krajolika koristi na različite načine, najčešće se koristi u literaturi za opis i analizu jezične situacije u određenom području ili za predstavljanje i uporabu više jezika na većem geografskom području. Pregled jezika koji se koriste odnose se kao jezični krajolik. Jezični krajolik može biti sinonim za koncepte poput jezičnog mozaika, ekologije jezika, jezične raznolikosti ili jezične situacije. U tom slučaju jezični krajolik odnosi se na društveni kontekst u kojemu je prisutno više jezika. To implicira uporabu više od jednog jezika kako u govoru tako i u pisanju. Ponekad značenje jezičnog krajolika odnosi se na opis povijesti jezika.” (Goter, 2006: 1).

Istraživanje jezičnoga krajolika relativno je novo područje istraživanja s izrazito velikim rasponom. Već se više od 30 godina znatan broj znanstvenika bavi proučavanjem i istraživanjem jezičnih znakova u javnome prostoru. Rosenbaum i njegovi kolege bavili su se 1977. godine istraživanjem raširenosti i uporabe engleskoga jezika pored hebrejskoga koji su se koristili na znakovima smještenima na ulicama Jeruzalema. Otađ pa nadalje velik je broj studija i istraživanja objavljen u različitim lingvističkim časopisima i zbornicima. Jezik najviše dolazi do izražaja u javnome prostoru. Jezik u javnome prostoru svjedoči o tome je li je to jednojezična, dvojezična ili višejezična zajednica.

Naime, jezik je svuda oko nas u pisanome obliku, bilo da se nalazi na izlozima prodavaonica, na komercijalnim znakovima, natpisima, prometnim znakovima na koje nailazimo u javnome prostoru šecući gradom i promatrajući brojne jezične izraze na reklamama, plakatima, oglasima, grafitima i na svim drugim mogućim natpisima na koje se nailazi. Najviše teksta ima u onim dijelovima grada gdje se stanovnici toga grada najčešće zadržavaju, a to su trgovačke ulice, trгови, tržnice, tj. komercijalni dijelovi grada. Naziv *linguistic landscape* prvi put koriste Landry i Bourhis u svojem radu iz 1997. godine. Oni definiraju *linguistic landscape* na sljedeći način:

„Jezik javnih cestovnih znakova, oglasnih ploča, imena mjesta, komercijalni trgovački znakovi, javni znakovi na zgradama kombiniraju se kako bi oblikovali jezični krajolik određenog teritorija, regije ili urbane aglomeracije“ (Landry i Bourhis, 1997: 25).⁵

Navedenu definiciju koristi većina znanstvenika koji se bave istraživanjem toga područja, te ćemo je i mi koristiti u našem istraživanju. Jezični krajolik daje nam sliku ljudi toga prostora, jezične politike i ideologije, gospodarske i društvene situacije, jezičnoga suživota i jezičnoga konflikta, identiteta područja i ljudi na tome području

Značajne radove, povezane s ovom tematikom, nalazimo u posebnome izdanju časopisa *The International Journal of Multilingualism* (Goter, 2006). Godine 2007. objavljena je monografija Backhaus *A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Godine 2009. izlazi zbornik radova *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (Shohamy i Goter, 2009) te zbornici *Linguistic Landscape in the City* (Shohamy, Ben-Rafael i Barni, 2010) i *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* (Jaworsky i Thurlow, 2010), *Chronicles of complexity – ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes* (Blommaert, J. 2010).

Potreba za ovakvom vrstom istraživanja jezika i društva proizlazi iz samoga načina života ljudi. Velike migracije stanovništva radi gospodarskih, političkih i drugih razloga utječu na sve izraženiju pojavu višejezičnosti, posebice u urbanim sredinama. Jačanje globalizacijskih procesa, značajna uloga medija, a samim time i visok stupanj razvoja tehnologije, doprinosi tome da uloga oglašavanja prestaje imati samo komercijalni karakter već daje sliku kako gospodarske tako i političke situacije. A sve se to ostvaruje putem jezika. Uvriježeno je mišljenje da je jezični krajolik spoj s drugim znanstvenim granama kao što su sociolingvistika, sociologija, društvena psihologija, geografija i istraživanje medija. Ben-Rafael i sur. (2006: 27) smatraju da nam „analiza jezičnog krajolika nudi mogućnost da ukažemo na različite obrasce i načine na koje ljudi, grupacije, institucije i vladine agencije izlaze na kraj s igrom simbola u okviru kompleksne stvarnosti.“ Prema Backhausu, jezični krajolik je veoma važan za istraživanje višejezičnosti, te tvrdi „da istraživanje jezika na znakovima može pružiti vrijedne informacije o jezičnoj situaciji u danome području uključujući jezične stavove,

---

⁵ „The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration“ (Landry i Bourhis, 1997: 25).⁵

jezične identitete, odnose moći među različitim jezičnim zajednicama te o dalekosežnim posljedicama jezičnoga kontakta.” (Backhaus, 2007: 10).

Definicija Landryja i Bourhisa točno ukazuje što je predmet proučavanja i istraživanja jezičnoga krajolika – jezik na znakovima u javnome prostoru. Međutim, Itagi i Singh shvaćaju pojam jezičnoga krajolika nešto šire. Tako termini „jezični krajolik i planiranje jezičnog krajolika definiraju kao korištenje jezika u pisanome prostoru (vidljivi jezik) u javnoj sferi” (Itagi i Singh, 2002b:IX). Oba autora smatraju da bi predmet jezičnoga krajolika trebale biti, uz navedene znakove prema Landryju i Bourhisu, i novine, posjetnice te razne druge tiskovine. Ovakvo tumačenje jezičnoga krajolika upućuje i na istraživanje jezičnoga krajolika s dijakronijskoga aspekta, pri čemu se dobije uvid u jezičnu situaciju nekoga javnog prostora, odnosno područja u prošlosti.

Za dobivanje uvida u jezični krajolik s dijakronijskoga aspekta koristimo tiskovine, pisane zapise, dokumente relevantne za razdoblje koje se istražuje. Sinkronijski i dijakronijski prikaz jezičnoga krajolika nekoga javnog prostora reflektira jezičnu strukturu stanovništva, kako u sadašnjosti tako i u prošlosti putem jezičnih znakova, koji ujedno reflektiraju jezičnu politiku i odnose moći između različitih jezičnih zajednica prije i sada.

Pored navedenih autora moramo izdvojiti Scollona i Wong Scollon, autore knjige *Discourses in Place*, Oni naglašavaju povezanost jezika i prostora, područja koje povezuje semiotiku i fizički svijet pod imenom geosemiotika.

Oni smatraju da je svaki dio jezičnoga krajolika, pa i onaj najmanji, „semiotički agregat” kojega čini mnoštvo diskursa. Osim jezičnih komponenata te diskurse čine i nejezične komponente poput strelica, semafora, ograda itd. Navedeni autori razlikuju četiri osnovne vrste diskursa u urbanome prostoru: 1. gradske regulatorne diskurse, 2. gradske infrastrukturne diskurse, 3. komercijalne diskurse i 4. transgresivne diskurse. U prve i u druge spadaju znakovi postavljeni od strane službenih tijela, poput prometnih znakova, javnih oglasa, upozorenja i zabrana, znakova s toponimima i dr. Komercijalni diskursi obuhvaćaju sve vrste natpisa na trgovinama i druge reklamne natpise. Transgresivni diskurs je diskurs koji na određen način i u određenoj mjeri krši norme i konvencije koje prešutno dominiraju društvom. Najočitiiji primjer te vrste diskursa, tj. „značenja koje nema svoje mjesto” jesu grafiti (Scollon i Wong Scollon, 2003: 161). Sva četiri tipa znakova čine „semiotičke agregate” pomoću kojih možemo sama područja istraživanja prepoznati kao gradske ulice. Navedeni autori uvode i termin

geosemiotika. Definicija geosemiotike označava „proučavanje društvenoga značaja materijalnoga postavljanja znakova i diskursa i naših radnji u materijalni svijet ” (Scollon i Wong Scollon, 2003: 2).

Geosemiotika se sastoji od triju komponenata: interakcijski poredak, vizualna semiotika i semiotika mjesta. Semiotika mjesta relevantna je za naše istraživanje. Semiotika mjesta objašnjava „načine na koje postavljanje diskursa u materijalni svijet stvara značenja koja nastaju usred tog postavljanja” (Scollon i Wong Scollon, 2003: 22).

Semiotika mjesta sastoji se od triju komponenata: izbor koda, natpis i postavljanje znaka. Izbor koda odnosi se na to kako znakovi predstavljaju geopolitički svijet svojim izborom jezika, njihovom grafičkom prezentacijom i njihovim rasporedom, ako na znaku ima više jezika. Svaki jezični znak upućuje na odgovarajuću jezičnu zajednicu tako da talijanski znak upućuje na talijansku jezičnu zajednicu, kineski znak na kinesku jezičnu zajednicu. Ali isto tako smatraju da jezik na znaku može služiti kao indeks i kao simbol.

Dobar primjer su engleski natpisi koji ne moraju upućivati na englesku jezičnu zajednicu, nego ukazuju više na kvalitetu. Prema tome, „jezik na znaku može ukazati na zajednicu u kojoj se on koristi ili simbolizirati nešto u svezi proizvoda što nema nikakve veze s mjestom na kojemu se taj znak nalazi” (Scollon i Wong Scollon, 2003: 19). Izbor koda bavi se i rasporedom jezika na znaku. Scollon i Wong Scollon odredili su „preferirani kod” koji se pojavljuje na vrhu, na lijevoj strani ili u sredini znaka.

Pored „preferiranoga koda” pojavljuje se i „marginalni kod” koji se nalazi na dnu, na desnoj strani i na marginama. Međutim, upotreba različitoga fonta slova može promijeniti važnost značenje znaka i uobičajenu hijerarhiju znaka. Takva se hijerarhija znaka može prekinuti korištenjem različite veličine slova, kao što je prikazano primjerom dvojezičnoga natpisa na prometnome znaku u mjestu Killarney u Irskoj (gelski natpis stoji na vrhu, ali je engleski natpis, koji se nalazi ispod njega, napisan mnogo većim fontom slova od gelskoga).

Druga komponenta semiotike mjesta je natpis. Scollon i Wong Scollon naglašavaju da različita veličina slova i različite ortografije u sebi nose različita značenja. Daju primjer napisanoga teksta na području kontinentalne Kine. Veoma je važno jesu li tekstovi napisani pojednostavljenim slovima ili običnim kineskim slovima. Nova, pojednostavnjena kineska slova simboli su staroga, socijalističkoga sustava, dok su stara kineska slova, koja se koriste u

Hong Kongu, simboli otvaranja vanjskomu svijetu, kozmetičkim salonima, karaoke barovima i seksi prodavaonicama (Scollon i Wong Scollon, 2003: 130-133).

Treća komponenta semiotike mjesta je postavljanje znaka. Prostor određuje znak. Geosemiotičko značenje znaka ovisi o tome gdje je on smješten u prostoru, tako da prostor dodjeljuje značenje znaku (Scollon i Wong Scollon, 2003: 164). Značenje znaka ovisi o mjestu u vanjskome svijetu na kojemu je postavljen.

„U slučaju znaka koji pokazuje upaljenu cigaretu unutar crvenoga kruga koji je prekriven tako da možemo shvatiti na što univerzalni prekriveni crveni krug upućuje „Ne pušite“, ali to se odnosi samo na lokaciju za koju znamo da se primjenjuje ovo ograničenje. Čitanje se temelji na tome gdje se nalazi znak” (Scollon i Wong Scollon, 2003: 164).⁶

4.4.1. Jezični znak

Poznato je da je znak ključni termin u semiotici. On predstavlja najmanju jedinicu kojom se prenosi informacija u nekome komunikacijskom sustavu (Backhaus, 2007: 4). Sa semiotičke točke gledišta, svijet u kojemu živimo svijet je znakova i simbola. Bez njih bi bilo kakva komunikacija bila onemogućena, jer su svi ti znakovi ujedno i znakovi komunikacije pisani na različitim jezicima i zajedno čine jezični krajolik jednoga areala. S obzirom da je sam znak ključni termin semiotike, semiotički znak sadržava u sebi sadržajno neko značenje o nečemu što nije identično sa samim znakom. Znak ima obično fizički karakter poput zvuka, slike. Sve ono što mi znamo o našoj okolini bazira se na emitiranju i interpretaciji znakova. Pojam jezičnoga znaka uveo je početkom 20. stoljeća švicarski lingvist Ferdinand de Saussure.

Prema Backhausu (2007: 5), javni znakovi su natpisi istaknuti u javnome prostoru koji prenose poruku neodređenoj skupini potencijalnih čitatelja. Oni su također specifična vrsta semiotičkih znakova s obzirom da oni navode na nešto drugo, s time da znak mora biti smješten na pravo mjesto u vremenu i prostoru. „- Da bi postojali, svi znakovi moraju biti smješteni u materijalni svijet. Informacija i znanje moraju se predstaviti putem sustava znakova.- ikona, simbola i indeksa ... poznati znak zaustavljanja na uglu ulice samo znači da bi se auto trebao

---

⁶ „In the case of a sign showing a lighted cigarette with a red circle and a slash we can read the universal slashed red circle to mean 'Do not smoke', but it is only by reference to a physical location that we know where to apply this restriction. The reading is based on where in space the sign is found” (Scollon i Wong Scollon, 2003: 164).⁶

zaustaviti ukoliko je znak fizički postavljen na mjesto kao što je ulično raskrižje” (Scollon i Wong Scollon, 2003: VII-VIII).⁷ Znak u jezičnome krajoliku, prema Backhausu, predstavlja:

„Znak shvaćamo kao bilo koji dio pisanoga teksta unutar prostorno definiranoga okvira. Osnovna definicija je fizička, a ne semantička. To je prilično široko shvaćanje, jer uključuje od male ručno napisane naljepnice, koja je pričvršćena na svjetiljku, do velikih komercijalnih reklama na pročeljima robne kuće. Znakovi poput „guraj“ i „vuci“ na ulaznim vratima, otirači za noge s napisanim porukama, na stablima ispisana botanička objašnjenja također se smatraju znakovima. Svaki znak predstavlja jednu jedinicu bez obzira na veličinu.” (Backhaus, 2007: 66).⁸

Znakovi ujedno daju i jasan uvid u višejezičnost društvenoga prostora. Pri samoj analizi treba uzeti u obzir od koga potječu znakovi, komu su namijenjeni, razdoblje i političku situacija u kojima su nastali. U različitim vremenskim razdobljima nastaju različite vrste znakova. Znakovni razvoj je ujedno i razvoj kroz vrijeme. U pojedinim vremenskim razdobljima prevladavaju znakovi na nacionalnome jeziku, odnosno pretežno su jednojezični, dok se u drugome vremenskom razdoblju na istome društvenom prostoru ističu znakovi na više jezika. Dijakronijski razvoj jezičnoga krajolika možemo uočiti kontinuiranim promatranjem znakova u različitim vremenskim jedinicama za isti društveni prostor. Usporedbom znakova iz različitih vremenskih razdoblja dobivamo uvid u dijakronijski razvoj jezičnoga krajolika. Jezični je krajolik usko vezan uz jezičnu politiku. U vezi s jezičnom politikom Leclerc (1989) jasno razlikuje natpise koje postavljaju tijela vlasti od onih koji su rezultat privatne inicijative.

Tu diferencijaciju poslije preuzimaju i Landry i Bourhis (1997) te mnogi drugi autori. Natpisi postavljeni od strane vlasti nazivaju se pritom i natpisima prema Backhausu *top-bottom* (Backhaus, 2007) ili prema Calvetu (Calvet, 1990., u: Backhaus, 2007) *in vitro*, od strane

---

⁷ „... all signs must be located in the material world to exist. Information and knowledge must be represented by a system of signs – icon, symbols and indexes; ...[the familiar stop sign on the street corner] only means that a car should stop when it is placed physically in the world at a place such as a street intersection...” (Scollon i Wong Scollon, 2003: VII-VIII).

⁸ A sign was considered to be any piece of written text within a spatially definable frame. The underlying definition is physical, not semantic. It is rather broad, including anything from the small handwritten sticker attached to a lamp – post to huge commercial billboards outside a department store. Items such as 'push' and 'pull' stickers at entrance doors, lettered foot mats botanic explanation plates on trees were considered to be signs, too. ...Each sign (...) was counted as one item, irrespective of its size” (Backhaus, 2007: 66).

države (prometni znakovi, nazivi ulica, mjesta), dok se natpisi iza kojih stoje privatne osobe nazivaju još i natpisima bottom up ili također prema Calvetu *in vivo*, od strane stanovništva (nazivi trgovina, grafiti, oglasi) (Backhaus, 2007). Jezična uporaba na natpisima koje postavljaju vlasti u pravilu je usklađena sa službenom jezičnom politikom, dok jezik privatnih natpisa bolje odražava slobodu govora pojedinca i bliži je stvarnim komunikacijskim uzorcima. Privatni se natpisi, naime, često prilagođuju višejezičnosti ciljanih recipijenata, dok natpisi koje su postavile vlasti u pravilu odražavaju službenu politiku jednojezičnosti. Međutim, stanje nije svugdje isto. Postoje situacije u kojima se ne uočava razlika između dviju skupina natpisa, prvenstveno stoga što vlasti nameću svoju jezičnu politiku i privatnim akterima, ili natpisi postavljeni od strane vlasti imaju jače zastupljenu višejezičnost nego oni iza kojih stoje privatnici.

Analizirajući motive koji stoje iza postavljanja natpisa, Ben-Rafael (2009) izdvaja četiri osnovna motiva: samopredstavljanje, dobar razlog, odnose moći i kolektivni identitet. Kada se govori o samopredstavljanju, misli se na one natpise koji svojim jezičnim odabirom izražavaju individualni identitet onih koji su ih postavili. Dobar razlog znači da je jezična uporaba na natpisima podređena očekivanju publike. Odnosi moći diktiraju uporabu jezika dominantne etničko-jezične skupine, dok se kolektivni identitet odnosi na afirmaciju manjinskih jezika na natpisima koji su namijenjeni pripadnicima nedominantnih skupina. Sam izbor jezika, redosljed i položaj jezika kod višejezičnih natpisa daje nam sliku jezične situacije u danome društvenom kontekstu. Sami natpisi imaju informativnu i simboličnu ulogu. Informativna funkcija znakova, naročito ukoliko se radi o višejezičnosti, ogledava se u davanju informacije o broju zastupljenih jezika na danome teritoriju, dok redosljed te istaknutost ili marginalizacija pojedinih jezika na natpisima informiraju o njihovu relativnom statusu. Što se tiče simboličke funkcije, sama zastupljenost nekoga jezika na natpisima u javnome prostoru može signalizirati da se dotični jezik u danome sociolingvističkom kontekstu pozitivno vrednuje i da ima respektabilan status. To može povećati spremnost njegovih govornika da se svojim jezikom koriste češće i u više komunikacijskih konteksta. S druge strane, nezastupljenost nekoga jezika u jezičnome krajoliku ostavlja dojam da se jezik ne vrednuje pozitivno, što njegove govornike može pokolebati u tom da se njime služe. Simbolička je funkcija jezičnoga krajolika na taj način povezana s etničkom-jezičnom vitalnošću. Pod njom se razumijeva otpornost na kulturnu i jezičnu asimilaciju, tj ono „što za neku etničko-jezičnu skupinu pove-

ćava vjerojatnost da će se u međugrupnim situacijama ponašati kao različit i aktivan kolektivni entitet” (Giles, Bourhis i Taylor, 1977: 308).

„Na etničko-jezičnu vitalnost utječu politički, povijesni, gospodarski i jezični čimbenici, a može se odrediti uz pomoć triju glavnih društvenostrukturalnih elemenata: statusnoga (npr. ekonomski, društveni, društvenopovijesni, jezični status), demografskoga (npr. broj govornika, njihova teritorijalna raspodjela, koncentracija i udio u ukupnom stanovništvu, odnos između endogamije i egzogamije, broj novorođenih, imigracija, emigracija) te institucionalnoga (tj. stupanj koji neki jezik ima formalnu i neformalnu potporu u medijima, obrazovanju, tijelima vlasti, gospodarstvu, religiji i kulturi).” (Vuković, 2012: 168).

Prema Landryju i Bourhisu možemo zaključiti da jezični krajolik djeluje na etničko-jezičnu vitalnost drukčije nego ostali čimbenici poput škola, medija, obitelji, okoline. Došli su do rezultata koji ukazuje da zastupljenost ili nezastupljenost jezika (koji je inače u uporabi) na natpisima u javnome prostoru može ukazivati na to vrednuje li se dotični jezik pozitivno ili negativno. Zastupljenost jezika u danome sociolingvističkom kontekstu ukazuje na pozitivno vrednovanje te da ima respektabilan status, dok nezastupljenost nekoga jezika u jezičnome krajoliku dovodi do zaključka da se dotični jezik ne vrednuje pozitivno, da ga se marginalizira, što može utjecati i na same njegove govornike da ga ne koriste. Pridržavajući se osnovnoga semiotičkog načela, možemo reći da nam „svaki znak priča priču o tome tko ga je proizveo i o tome komu je namijenjen” (Blommaert, 2012: 53), odnosno može se reći da: „Dvostruka strelica indeksikalnosti predstavlja činjenicu da svaki znak pretpostavlja i podrazumijeva stvari kada se taj znak koristi.” (Silverstein, 2006., u: Blommaert, 2012: 54).⁹ Prema Blommaertu (2012: 55), znak uvijek sadrži tri analitičke dimenzije: u prvome redu dimenziju prema prošlosti i dimenziju prema budućnosti, dok se treća analitička dimenzija nalazi negdje između, koju mi upravo sada vidimo u sadašnjosti obilježenu znakom koji nije slučajno postavljen.

4.4.2. Javni prostor

Termin javni prostor susrećemo u istraživanjima jezičnoga krajobraza. Studije jezičnoga krajolika kao grana sociolingvistike imaju interdisciplinarnu vrijednost. Studije o jezičnome

---

⁹ „double arrow of indexicality, the fact that every sign presupposes things and entails things when it is used” (Silverstein, 2006., u: Blommaert, 2012: 54).⁹

krajoliku preklapaju se sa znanstvenim disciplinama poput zemljopisa, gradskim studijama, antropologijom i sociologijom različitosti. To preklapanje na terenu istražuju studije jezičnoga krajolika, pa se može reći da je prostor sociolingvistički tematiziran i istraživani. Studije jezičnoga krajolika istražuju prostor koji pokrivaju studije drugih znanstvenih disciplina. Pažnja usmjerena na sociolingvistički aspekt prostora može doprinijeti boljoj i preciznijoj analizi društvenoga prostora nastanjenoga i okruženoga ljudima, odnosno prostora uopće.

Ključ za razumijevanje prostora kao društvene konstrukcije nalazi se u ljudskoj praksi, drugim riječima pitanje „Što je prostor?” zamijenjeno je pitanjem „Kako to da različite ljudske prakse kreiraju i shvaćaju različito poimanje prostora na različite načine?” (Shohamy, Ben-Rafael, Barni, 2010: 153). „Prostor se doživljava kao socijalni produkt. Naime, ljudska praksa u odnosu na prostor može uključivati fizičke manipulacije putem raznih arhitektonskih, poljoprivrednih, simboličkih djelovanja, te i aktivnosti putem jezičnoga krajobraza. Te aktivnosti transformiraju prostor u mjesto. Socijalne konstrukcije prostora, poput govora, pisanja i drugih semiotičkih znakova, ukazuju na određene lokalitete na kojima postoje određeni identiteti, politički odnosi i njihovi međusobni sukobi. Ove društvene konstrukcije prostora povezane su s idejom 'osjećaja prostora'” (Shohamy, Ben-Rafael, Barni, 2010: 154). Ljudi se zaklinju na pripadnost nekomu prostoru, određuju granice i odbijaju one koji ne pripadaju tome prostoru. Primjerice, „politika identiteta” transformira društveno marginalizirane ljude u geografski marginalizirane ljude. Tako Giolla Christ (2007) u makrosociolingvističkome pristupu razvija teoriju o urbanome prostoru i političkim odnosima i konstrukciji identiteta putem davanja imena mjestu, putem višejezičnosti i jezične vitalnosti. Termin javni prostor obilježava svaki prostor u društvenoj zajednici koji nije privatno vlasništvo. Tu spadaju javne institucije, ulice, parkovi. Međutim, kod istraživanja javnoga prostora jezičnoga krajobraza pozornost je usredotočena na središta gradova.

Javni je prostor obilježen jezikom. Jezik u pisanome obliku posvuda je oko nas, ali je ipak najzastupljeniji u samome centru grada, koji je ujedno i najkomercijalniji dio toga područja. Upravo su u središtima gradova smještene organizacije civilnoga društva, zgrade javnih institucija, trgovački centri, kina, kazališta, škole i dr. Svi su ovi elementi, koji čine grad odnosno javni prostor jezičnoga krajolika, prema Ben-Rafaelu i sur. „simbolička konstrukcija javnoga prostora” (Ben-Rafael i dr., 2006: 10). Treba spomenuti i autore Scollona i Wong Scollon koji govore o semiotici mjesta ili geosemiotici koja istražuje društveno značenje

materijalnoga postavljanja znaka u svijet, te objašnjavaju: „Bio znak ikona, simbol ili indeks, glavni aspekt njegova značenja nastaje postavljanjem znaka u realni svijet u kontinuitetu s drugim objektima u tome svijetu. To je fokus polja geosemiotike.” (Scollon i Wong Scollon, 2003: 30).¹⁰

Gradovi su ujedno i mjesto gdje u kontakt dolaze različiti ljudi, kulture i jezici. Gradovi su odraz identiteta ljudi koji žive u njima. Pored svijesti o zajedničkoj povijesti i svijesti o zajedničkoj kulturi, svijest o zajedničkome prostoru formira kolektivni identitet. Pritom se prostor izdvaja kao jedan od najvažnijih elemenata radi procesa stvaranja istih iskustava i običaja među članovima zajednice. Prostorna identifikacija često je višestruka, što znači da se istodobno može odvijati na više razina.

Tako se netko može smatrati Riječaninom, Primorcem, Hrvatom i Europljaninom s podjednako izraženim identifikacijskim osjećajem za sve četiri razine ili pak s jače izraženom jednom prostornom razinom identiteta u odnosu na druge. Prostorne razine samoodređenja najčešće razlikuju nacionalni, regionalni i lokalni identitet. Nacionalni identitet s aspekta prostornoga identiteta označava pripadnost društvenim slojevima, političkim strankama ili religijskim uvjerenjima. Poistovjećivanje s nekom regijom upućuje na postojanje regionalnoga identiteta.

Lokalni identitet vezan je uz analizirani grad. Istraživanjem sustava simbola nekoga jezičnog krajobraza u urbanome arealu iskazuje se identitet. Backhaus naziva grad „mjestom pisanja i čitanja” (2007: 1).

Pored svih sustava simbola jezičnoga krajolika osvrnut ćemo se i na uličnu nomenklaturu, odnosno imena ulica. Imena ulica odražavaju odnos moći koja upućuju na pojedino razdoblje, bilo da ukazuju na neke važne događaje iz povijesti grada, na neke važne ličnosti ili samo na gradski orijentir. Činjenica je da se promjenom vlasti mijenja i ulična nomenklatura. Prema Blommaertu (2012), sociolingvistička dijagnostika nekoga određenog područja, tj. javnoga prostora, uz pomoć jednostavnoga alata detektira glavne obrise sociolingvističkoga sustava na

---

¹⁰ „Whether a sign is an icon, a symbol, or an index, there is a major aspect of its meaning that is produced only through the placement of that sign in the real world in contiguity with other objects in that world. This is the focus of the field of geosemiotics” (Scollon i Wong Scollon, 2003: 30).

tome području, tj. je li to područje jednojezično ili višejezično, tj. koji su jezici prisutni na tome području. Istraživanje javnoga prostora prisiljava nas na sociolingvističku analizu povijesne vjerodostojnosti. Istraživanjem jezičnoga krajolika javnoga prostora mogu se detektirati i interpretirati društvene promjene i transformacije na različitim razinama, od veoma brze do veoma polagane i postupne. To može biti važan doprinos istraživanja jezičnoga krajobraza drugim znanstvenim disciplinama, odnosno mogu se uočiti pokazatelji promjena mnogo prije nego što postanu očiti u statistici ili drugim opsežnim istraživanjima. Sociolingvistička dijagnostika može postati dijagnostika društvenih, kulturnih i političkih struktura zapisanih u jezičnome krajoliku.

„Fizički prostor je također društveni, kulturni i politički prostor, odnosno prostor koji nudi, omogućava, inicira, propisuje, zabranjuje, održava ili pojačava određene obrasce društvenoga ponašanja; prostor koji nije nikada ničiji, nego uvijek nečiji prostor, povijesni prostor, te stoga pun kodova, očekivanja, normi i tradicija, i prostor moći kojega kontroliraju također ljudi koje se kontrolira” (Blommaert, 2012: 7). Jones se (2005, 2010) poziva na kognitivne i društvene okvire usmjeravajući našu pozornost na specifične semiotičke objekte u prostoru kao „strukture vrijedne pažnje”.

„Prostori se ne konstruiraju objektima i granicama koji nas okružuju i uobičajenim načinima kakvima ih zamišljamo, već putem interakcije s drugima koji djeluju u 'istome' prostoru. Scollon i Wong Scollon (2004) nazivaju ova tri elementa društvenoga prostora diskursom u mjestu (fizičko / semiotičko okruženje) redosljed interakcije (društvene odnose među sudionicima) i povijesno tijelo (životna iskustva – sjećanja, učenje, vještine i planovi) pojedinca. Svaki od tih elemenata pomaže u određivanju kako mi živimo 'prostor' usmjeravanjem naše pozornosti na određene načine koji čine neke vrste društvenih akcija mogućima, dok druge vrste čine nemogućima.” (Jones, 2010: 153).¹¹

---

¹¹ Spaces are constructed not just through the objects and boundaries that surround us and the habitual ways we conceive of them, but also through interaction with others who are operating in the 'same' space. Scollon and Wong Scillon (2004) call these three elements of social space the discourses in place (the physical / semiotic setting), the interaction order (the social relationships among participants) and the historical body (the life experiences – memories, learning, skills, and plans) of the individuals. Each of these elements helps to determine how we 'live' space by structuring our attention in particular ways that make some kinds of social actions possible and others impossible” (Jones, 2010: 153).

4.4.3. Dosadašnja istraživanja jezičnoga krajolika

Polje istraživanja jezičnoga krajolika relativno je novo. Jedna od prvih važnih studija jezičnoga krajolika bila bi studija Jeruzalema Spolskoga i Coopera. Godine 1997. Landry i Bourhis su mnogo detaljnije definirali koncept jezičnoga krajolika te uputili na važnost višejezičnosti mjerenjem „individualne mreže jezičnoga kontakta”. Navedeni autori nastoje odrediti učinak određenih jezičnih varijabli na jezičnu okolinu. Kolektivno je ovaj utjecaj poznat kao *Individual Network of Linguistic Contacts*. Tu se misli na utjecaje poput interpersonalnih kontakata, medija, škola, gospodarskoga i političkoga kapitala. Jezični krajobraz, odnosno jezik javnih znakova bio je jedna od važnih varijabli za istraživanje jezične okoline. Važno je napomenuti da su ovi autori prvi došli do zaključka da se jezični krajobraz može koristiti za obilježavanje relativne moći specifične jezične skupine. Fokusiranost na relativne odnose jezične moći između različitih jezičnih skupina bio je predmet i drugih istraživačkih studija mnogih znanstvenika, poput Ben-Rafaela i Shohamyja (2006), Cenoza i Gortera (2006), Leemana i Modana (2009). Spolsky i Cooper (1991: 84) istražuju jezični krajolik istočnoga Jeruzalema, što je poslužilo kao model mnogim znanstvenicima diljem svijeta koji su iz tih istraživanja preuzeli osnovna pitanja i kasnije razradili metodologiju. Autore je zanimalo koji su se jezici pojavili, kojim redom i na koji način objasniti taj redosljed. Zanimali su ih modeli korištenja jezika na znakovima i motivacija koja se krije iza toga. Istraživanje jezika na znakovima provodili su trima pravilima:

1. Piši znakove na jeziku koji ti je poznat.
2. Piši znakove na jeziku ili jezicima koje će potencijalne čitatelje navesti na čitanje.
3. Piši znakove na vlastitome jeziku ili na jezicima s kojima se želiš identificirati.

Spolsky i Cooper sugerirali su da je prvo pravilo neophodan uvjet, dok se ostala dva pravila mogu konfrontirati. Naime, autori su pronašli mnogo gramatičkih i ortografskih grešaka, što ukazuje na nedovoljno poznavanje jezika. Drugi uvjet podrazumijeva to da jezik koji se koristi na znaku bude razumljiv onima kojima je upućena poruka. Prva dva uvjeta imaju praktičnu vrijednost, dok treći uvjet ima simboličku vrijednost. Treći uvjet ima političke i društveno-psihološke konotacije, što znači: „Ako kontroliram korištenje jezika na znaku, uspostavljam vlast nad određenim prostorom.”, „Birajući jezik na znaku, ja se očitujem u svojoj društveno-kulturnoj pripadnosti” (Grbavac, 2012: 82). Navedeni su autori uputili i primjer neupotrebe jezika na znaku, odnosno namjerno se ne koristi jezik neke jezične zajednice na

znaku. Dali su primjer trojezičnoga natpisa (hebrejski – arapski – engleski) na jednoj policijskoj postaji u Starome gradu u Jeruzalemu koji je bio zamijenjen dvojezičnim natpisom, tj. hebrejsko – engleskim. To nekorištenje arapskoga jezika na znaku navedeni autori ovako objašnjavaju: „Korištenje tih dvojezičnih znakova, na kojima jedan od jezika nije službeni jezik, uvredljivo je. To znači da ima prostora za dva jezika, a nema prostora za arapski. ...Taj dvojezični policijski znak jasna je poruka arapskim stanovnicima Staroga grada: Stari grad, u kojemu ste vi većina, nije pod vašom kontrolom, ta policijska postaja, koju inače čine uglavnom arapski policajci, nije vaša policijska postaja; ta država nije vaša država” (Spolsky i Cooper, 1991: 116-117).

Ovim se uputilo na ulogu simboličke važnosti jezika na znaku. Pored simboličke važnosti jezika ukazali su i na važnost redosljeda kojim se pojavljuju jezici na višejezičnim znakovima, što nam isto tako govori o političkoj moći, odnosno o dominaciji dotičnoga naroda. Aspektima kojima su se bavili navedeni autori, bavit će se i drugi znanstvenici. Tako su primjerice Scollon i Scollon (2003) u svojem radu sugerirali da znak može biti i pokazatelj ili simbol nečega u zajednici. To su razradili Landry i Bourhis (1997) i Ben-Rafael (2006) koji su izjavili da znakovi mogu imati ili informativnu ili simboličku funkciju, te da je jezični krajolik važan čimbenik za jezičnu vitalnost, tj. da je važan korelat subjektivne etnolingvističke vitalnosti. Takva je priroda znaka izvor stalnih analiza u studijama jezičnoga krajolika.

Peter Backhaus je u svojem djelu *Linguistic landscapes. A comparative study of urban multilingualism in Tokyo* (2007) dao općenit uvod u proučavanje jezika na znakovima. Knjiga se bavi osnovnim pitanjima istraživanja jezičnoga krajolika. Razmatra semiotičke značajke te posebne vrste upotrebe jezika na znakovima koja je različita od ostalih oblika pismene i usmene komunikacije. Backhaus uvodi osnove za proučavanje jezičnoga krajobraza koji se temelji na tri sljedeća pitanja:

1. Tko planira jezični krajobraz?
2. Za koga je jezični krajobraz?
3. Jezični krajobraz – quo vadis?

Ta se tri pitanja odnose na pisce znakova, čitatelje znakova i dinamiku jezičnoga dodira. Prema Backhausu, ova tri pitanja predstavljaju bitnu osnovu svih dotadašnjih pristupa jeziku na znakovima. Što se tiče metodologije, tu nailazi na probleme prilikom prikupljanja uzorka zna-

kova, odnosno kako odrediti područje istraživanja, jedinicu analize i na koji način napraviti jezičnu kategorizaciju. Backhaus naglašava važnost metodologije prikupljanja podataka. Izvrstan primjer jezičnoga krajobraza dao je u primjeru Tokija. U središnjem poglavlju pod nazivom *Case study: Signs of multilingualism in Tokyo* praktično je primijenjen teorijski okvir za proučavanje jezičnoga krajolika.

Metodologija Backhausova istraživanja znakova temelji se na tri bitne jedinice: 1. određivanje područja istraživanja, 2. određivanje brojivih jedinica, 3. razlikovanje jednojezičnih i višejezičnih znakova. Kao područje istraživanja izabrao je 29 željezničkih postaja duž željezničke linije Yamanote koja povezuje glavna središta grada. Kao brojivu jedinicu smatra svaki znak bez obzira na njegovu veličinu. Znakom je smatran svaki komadić teksta u definiranoj prostornoj okviri. Objekt na kojemu se nalazi znak (npr. izlog, vrata, zgrada) naziva nosačem. U korpus nisu uključeni tekstovi napisani izravno na proizvodu, cijene priliježljene na proizvode, kao ni tekstovi unutar trgovina i duboko u izlogu.

Također su isključeni i svi pokretni objekti, poput tiskovina, tekstovi na vozilima, na odjeći te svi znakovi bez teksta, poput slika, amblema, logotipa, piktograma. Brojive jedinice su podijeljene na jednojezične i višejezične znakove. Višejezičnim znakom smatrani su svi znakovi koji sadrže više od jednoga jezika. Sakupljanje jezičnih znakova na terenu odvijalo se u razdoblju od veljače do svibnja 2003. godine, u vremenu od 11 do 17 sati isključivo po lijepome vremenu radi metodološke konzistentnosti. Znakovi su fotografirani digitalnim aparatom. Nakon analize podataka prema devet varijabli Backhaus je došao do sljedećih rezultata, tj zaključaka: većinu znakova čine neslužbeni znakovi ili znakovi *bottom up*, s tim da je isključio pokretne nosače znakova koje navode Landry i Bourhis.

„Privatni znakovi uključuju komercijalne znakove na pročeljima trgovina ili poslovnih institucija (privatne, manje trgovine i banke), komercijalne reklame na oglasnim panoima, reklamne oglase na sredstvima javnoga transporta i na privatnim prometnim sredstvima. Službeni administrativni znakovi odnose se na javne znakove koje koristi nacionalna, regionalna ili gradska uprava u sljedećim domenama: prometni znakovi, imena mjesta i ulica, te natpisi na zgradama uprave: zgrade ministarstava, bolnica, sveučilišta, gradskih zgrada, škola, stanica metroa i javnih parkova” (Backhaus, 2007: 80, u: Landry i Bourhis, 1997: 26-27).

Sličnu podjelu napravili su autori Scollon i Scollon u svojim ranijim studijama praveći razliku između gradskoga i komercijalnoga diskursa. Calvet razlikuje politiku *in vitro* i *in vivo*. Hübner koristi termine *overt* – gradski znakovi, i *covert* – privatni znakovi u svojoj analizi jezičnoga krajobraza Bangkoka, dok Ben-Rafael i suradnici identificiraju snage *top-down* i *bottom up* u istraživanju jezičnoga krajolika Istočnoga i Zapadnoga Jeruzalema, objašnjavajući u čemu je bit razlike tih dvaju pojmova.

„-razlikovanje službenih, administrativnih znakova, *top-down* i privatnih znakova, *bottom up* niza elemenata jezičnoga krajobraza, tj. elemenata jezičnoga krajolika koje državne institucije koriste i izlažu, koji su na jedan ili drugi način pod kontrolom lokalne ili središnje politike, i onih koje koriste pojedinci, udruženja ili korporacije koji neovisno djeluju u okviru zakonskih propisa. Glavna razlika između ovih dviju širokih kategorija elementa jezičnoga krajolika počiva na činjenici da se od *top-down* elemenata očekuje da odražavaju opće prihvaćanje dominantne kulture, dok *bottom up* elementi se puno slobodnije oblikuju prema nahođenjima pojedinca” (Ben-Rafael i sur., 2006: 10).¹²

Autori navedene studije govore o jezičnome krajoliku kao o simboličnoj konstrukciji javnoga prostora na koja utječu sljedeća tri čimbenika: 1. racionalni obziri koji se odnose na privlačnost znaka klijentima, 2. nastojanja aktera da izraze svoj identitet izborom uzoraka koji je zapravo njihovo predstavljanje sebe publici, 3. politički odnosi koji utječu na izbor uzoraka u sredinama gdje društveno-politički čimbenici imaju važnu ulogu. Za navedene autore jezični krajobraz predstavlja scenu gdje se odvija javni život društva (Ben-Rafael i sur., 2006: 8).

„Bez razmatranja samoga osnovnog političkog problema koji naglašava židovsko – palestinske odnose, analiza jezičnoga a omogućuje da istaknemo obrasce koji predstavljaju različite načine na koje se ljudi, skupine, udruge, institucije i vladine agencije mogu nositi s igrama simbola, unutar složene stvarnosti.” (Ben Rafael i sur., 2006: 27).¹³

---

¹² „-distinguishing top-down and bottom-up flows of LL elements, that is, between LL elements used and exhibited by institutional agencies which is one way or another act under the control of local or central policies, and those utilised by individual, associative or corporative actors who enjoy autonomy of action within legal limits. The main difference between these two wide categories of LL elements resides in the fact that the former are expected to reflect a general commitment to the dominant culture while the latter are designed much more freely according to individual strategies” (Ben-Rafael i sur., 2006: 10).

¹³ „Without discussing the fundamental political problem itself that underlines Jewish – Palestinian relations, LL analysis allows us to point out patterns representing different ways in which people, groups, associations, institutions and government agencies cope with the game of symbols within a complex reality” (Ben Rafael i sur., 2006: 27).

Pored Landryja i Bourhisa, koji jasno preciziraju što je predmet proučavanja jezičnoga krajolika - (jezik na znakovima u javnome prostoru), Itaghi i Singh nude nešto šire shvaćanje jezičnoga krajolika. Oni termine planiranje jezičnog krajolika (planiranje i implementaciju postupaka vezanih za korištenje jezika na znakovima) i jezični krajolik (rezultat navedenih radnji) definiraju kao „korištenje jezika u pisanome obliku (vidljivi jezik) u javnoj sferi” (Itaghi i Singh, 2002b: IX). Navedeni autori smatraju da bi predmet izučavanja, pored znakova u javnome prostoru, trebale biti i novine, posjetnice te razne vrste drugih tiskanih znakova. Većina studija jezičnoga krajolika imaju sinkronijski pristup.

Još je važna i Hübnerova studija (2006), napravljena sredinom prošloga desetljeća, o jezicima i pismima u jezičnome krajoliku Bangkoka. Hübner se bavio istraživanjem jezičnoga dodira, miješanja jezika i jezične dominacije. U svojem radu razradio je jezični okvir za analizu tipova miješanja kodova, te je poseban naglasak stavio na važnost i utjecaj engleskoga jezika. Cilj mu je bio opisati stupanj jezične raznolikosti toga velikog grada. Sve je znakove analizirao prema jezičnim svojstvima, tj. prema vrsti pisama i kombinacijama, te su ujedno klasificirane kao vladini i nevladini znakovi. Njegova se analiza temelji na pismu, a ne na jeziku. Hübner je također, poput prije navedenih znanstvenika, zaključio da su službeni znakovi odraz jezične politike države, dok su neslužbeni znakovi, tj. znakovi koje postavljaju pojedinci, odraz prikrivene jezične politike. On je istraživao i geografsku distribuciju prema jeziku koji se koristi na znaku. U svojem radu on analizira pojedinačno svih pet različitih geografskih područja te pokušava doći do zaključka o dijakronijskome razvoju jezičnoga krajolika. Njegov pristup analizi jezičnoga krajolika očituje se u citatu:

„-jezična obilježja su artefakti centralne vlade, oni mogu reflektirati otvorenu jezičnu politiku dane države. U tome smislu oni su markeri statusa i moći. (...) Drugi jezični artefakti unutar zadanoga jezičnog krajolika, poput znakova i reklama lokalnih poslovnih objekata, natpisa koji su postavljeni od strane pojedinaca, manifestacija su prikrivene jezične politike zajednice, i mogu ukazivati na kulturni identitet i aspiracije članova zajednice. Zajedno one omogućuju uvid u odnose moći unutar zajednice” (Hübner, 2006: 32).

Istraživanje jezičnoga krajolika proširilo se po cijelome svijetu. Zanimljiva je studija jezičnoga krajolika, urađena 2004. godine u gradiću Liri na sjeveru Ugande. U ovome istraživanju naglasak je stavljen na čitanje višejezičnih znakova. U Ugandi se govori oko 40 staro-

sjedilačkih jezika koji se koriste paralelno s engleskim jezikom, koji je jedini službeni jezik Ugande. U gradiću Liri govore se varijante jezika lango, nilsko-saharskoga jezika iz Ugande, poznatoga i kao jezik luu. Reh je (2004) provela istraživanje jezičnoga krajobrazu Lire, te uvela metodološki okvir koji uključuje sljedeća tri parametra: 1. prostornu pokretljivost objekata na kojemu je natpis, 2. vidljivost višejezične naravi znaka, 3. funkcionalni raspored višejezičnih informacija. U svezi prostorne pokretljivosti navedena autorica razlikuje pokretne i nepokretne nosače teksta. U nepokretne nosače teksta spadaju fasade zgrada, drveća, natpisi na trgovinama, stupovi i sve na što se može staviti fiksna obavijest.

U pokretne nosače spadaju novine, knjige, natpisi na vozilima, autobusima, majice, kape i dr. Nepokretni i pokretni nosači zahtijevaju dva različita načina čitanja. Kod nepokretnih nosača čitatelj mora biti u pokretu da bi uopće mogao pročitati tekst.

Tekst na nepokretnome nosaču, poput reklame, „postiže svoj komunikativni cilj jedino ako je potencijalno čitateljstvo pokretno ili ako se taj tekst ponavlja na velikome broju lokacija” (Reh, 2004: 4). Poruke na pokretnim nosačima namijenjene su publici koja se ne mora kretati.

Drugi se parametar odnosi na vidljivost višejezičnosti teksta na znaku. Reh razlikuje vidljivu i prikrivenu višejezičnost. Vidljiva je višejezičnost kada se na istome nosaču nalaze različite verzije teksta, dok je prikrivena u slučaju kada se različite verzije teksta nalaze na različitim nosačima. Poruka je napisana na više jezika, ali ta višejezičnost nije odmah uočljiva čitatelju. Kod trećega parametra razlikuje četiri kombinacije višejezičnoga teksta: duplicirajući, djelomični, preklapajući i komplementarni tekst.

Duplicirajući višejezični tekst znači kada se isti tekst pojavljuje na dva ili više jezika. Djelomični višejezični tekst odnosi se na tekst u kojemu je cjeloviti sadržaj poruke napisan na samo jednome jeziku, a odabrani dijelovi poruke prevedeni su barem na jedan drugi jezik. Preklapajuća višejezičnost teksta označava postojanje dvaju ili više jezika koji pružaju na znaku djelomično istu informaciju, a svaki jezik posebno izražava i dodatne sadržaje. Ukoliko jezici na znaku sadrže različite informacije koje se međusobno dopunjuju, tako da je za razumijevanje poruke potrebno poznavanje više jezika, tada govorimo o komplementarnoj višejezičnosti. Komplementarna višejezičnost koristi se za izražavanje stupnja individualne i društvene višejezičnosti. Reh je također obratila pozornost na jezik koji koriste vladine institucije, odnosno nevladine organizacije, ustvari u kojim se domenama koristi određeni jezik. Reh je uočila društvenu dihotomiju između službenoga i lokalnoga jezika (engleski s jedne

strane i jezik luo s druge strane). Uočila je da se luo povezuje sa svakodnevnom rutinom, a engleski s modernim gospodarskim sektorom. To ujedno ukazuje i na negativan stav prema luo jeziku. Međutim, autorica je zamijetila i određene promjene koje su nastale uslijed razvoja tržišnoga gospodarstva i porasta demokracije. Zamijetila je najnoviju tendenciju da su plakati s političkim porukama, reklame nacionalnih i međunarodnih tvrtki napisani na lokalnome jeziku.

Time se poništava funkcionalna dihotomija između luo jezika i engleskoga jezika. Naročito u političke svrhe, ali i u navedenim reklamama, svi su pismeni stanovnici i potencijalni glasači, odnosno konzumenti, bez obzira kojemu društvenom sloju pripadaju. Dihotomija u korištenju jezika ne bi dala pozitivne rezultate.

Time je Reh postavila hipotezu o tome kako tumačiti dijakronijski razvoj jezičnoga krajolika toga grada.

J. Blommaert (2010) razvija etnografski pristup jezičnomu krajoliku istražujući dio gradske četvrti Antwerpena u Belgiji, u kojoj obitavaju većinom različite imigrantske manjinske zajednice. U svojoj empirijskoj studiji daje prikaz višejezičnosti (24 različita jezika) na tome prostoru. Prema Blommaertu, jezični krajolici su vrste javnih znakova, kako jezičnih tako i nejezičnih, u rasponu od izloga i reklamnih plakata do rukom napisanih znakova i oglasa. Etnografski pristup jezičnomu krajoliku ukazuje na složenosti područja koja se ističu izrazitom raznolikošću, kao što je to vidljivo i na području Antwerpena. Na području, koje je predmet istraživanja, vidljivi su znakovi koji su pokazatelji procesa demografskih, društvenih i gospodarskih promjena u koje je uključena starija, lokalna populacija imigranata toga područja, ali kod koje dolazi do pomaka na društvenoj ljestvici zbog novih komercijalnih prilika u području trgovine i tržišta nekretnina, naročito nastalih uslijed nedavnoga priljeva tranzitnih imigranata, ali i uslijed utjecaja dobrostojećih, rođenih Belgijanaca, stanovnika navedene četvrti. Vidljivo je kako uporaba jezika, to jest lingua franca, „široko rasprostranjena nizozemska varijanta” (*oecumenical variety of Dutch*) pridonosi neprekidnome oblikovanju i preoblikovanju infrastrukture izrazite raznolikosti (*superdiversity*). To je prostor neprestanih promjena i izrazite dinamike u kojemu su složenost i nepredvidljivost učestale, ali unutar kojih su važni oblici društvenosti izrazito naglašeni i poduprti jezičnim izborom i jezičnim iskazivanjem.

Izrazita različitost kao koncept može se postići multidimenzionalnim pogledom na različitost koja nastaje nadilaženjem okvira etničke skupine i njezinim promatranjem kao jedinice analize ili kao jedinoga predmeta proučavanja i prihvaćanjem združivanja čimbenika pod čijim uvjetima ljudi žive (Vertovec, 2007: 1024-1054).

Blommaert doživljava prostore poput različitih složenih i povezanih sustava, izrazito dinamičnima, neuravnoteženima, u kojima djeluju između sebe različiti čimbenici moći, te se mogu uočiti različite forme razvoja i promjena. On koristi izraz policentričnost da bi identificirao fragmentaciju i uzajamno djelovanje među fragmentima sociolingvističkoga sustava.

Sociolingvistički sustav je uvijek „sustav sustava”, kojega karakteriziraju različite razine skale (pojedinaac je jedan sustav, njegovo/njezino pripadanje skupini je jedna razina, njegova/njezina dob je druga razina itd., „mi se pomičemo od mikroskopske ili nano sociolingvističke razine do najviše makroskopske razine skale”) (Blommaert, 2010: 16).

Policentričnost uspoređuje s nitima koje se nejednako razvijaju, u disharmoniji i nesinkrono, ali ipak unutar granica sustava, što on naziva infrastrukturom. Prema tome, ono što vidimo u susjedstvu jest kako se različite forme infrastrukture pojavljuju, razvijaju i konsolidiraju. Nisu izolirane niti odvojene jedinice, nego su u međusobnoj interakciji i izvan granica skupine. Primjerice, srednja klasa stanovnika također odlazi u etničke trgovine, dok turski trgovci ne zapošljavaju isključivo imigrante. Složenost je niz izrazite različitosti. „Bellefleur” taverna primjer je izrazite različitosti u samoj infrastrukturi (Blommaert, 2010: 123).

Taverna „Bellefleur” u Statiestraat u Antwerpenu mjesto je gdje se može popiti kava, pivo i pojesti kolač, ručak ili večera. To je tipično mjesto koje posjećuju stariji Belgijanci, koji u popodnevnim satima odlaze popiti šalicu kave i pojesti kolač. Unutrašnjost taverne stilski je uređena, s tapeciranim stolicama, stolnjacima na stolovima, dok su zidovi ukrašeni slikama. Taverna je radila mnogo godina. Na meniju su naznačena isključivo belgijska jela. Tek nedavno su prijašnji vlasnici otišli u mirovinu i kupio ju je bračni par Indijaca, članovi nove migracijske skupine koja pripada izrazito nestalnomu sloju novopridošlih stanovnika na tome području. Zanimljivo je da novi vlasnici nisu pretvorili tavernu u indijski restoran. Oni i dalje nude u jelovniku tradicionalna popularna belgijska jela, zadržali su sva jela koja su bila i prije te i dalje nude ručak i večeru starijoj populaciji Belgijanaca. Nisu ništa promijenili u unutarnjem uređenju taverne, stoga prijašnja klijentela i dalje dolazi u tavernu. Samo osoblje taverne

su Indijci. Međutim, oni su ponudi dodali nova jela: različita indijska jela, pa sada taverna privlači i mlađe goste srednje klase koje zanima egzotična hrana. Ovaj primjer ukazuje kako došljaci (indijski vlasnici) pristupaju izrazito različitoj okolini i prilagođavaju se njezinoj složenosti; samu tavernu s cijelim jelovnikom ne mijenjaju, što osigurava kontinuitet već postojećih gostiju. Međutim, oni su spremni prilagoditi tavernu u mjesto gdje mlađa srednja klasa može kušati indijska jela (Blommaert, 2010).

Redefinicija taverne nije pretvorila tradicionalnu belgijsku tavernu u egzotični indijski restoran. Oni su samo promijenili detalje, pa bi slučajni prolaznik mogao pomisliti da je taverna bila oduvijek onakva kakva je u danome trenutku. Dio nje je ostao netaknut, dok je jedan manji dio temeljito promijenjen.

Na ovome primjeru tri skupine populacije ulaze u policentrični prostor i u međusobnoj su interakciji. Ovdje nailazimo na umirovljene radnike Belgijance koji već desetljećima žive u susjedstvu, mlade i nedavno doseljene Belgijance srednje klase i članove kompleksne i nestalne imigracijske skupine nedavno doseljene u susjedstvo.

„Mjesto, kao što je ova taverna hibrid je, multikulturalna, kozmopolitska... Ova taverna je primjer složenosti izrazite različitosti, što je evidentno u prikazu preklapanja različitih oblika različitosti na jednome malom prostoru. Izrazito različiti jezični krajolik postaje povijesni dokument, istodobni slojeviti rezultati različitih ljudskih povijesti, zajednica i djelovanja u stalnom promjenjivom odnosu - oni postaju jedinstvene informativne kronike složenosti.” (Blommaert, 2010: 85)

Zanimljiv prikaz jezičnoga krajolika vidimo u studiji Slobode (2009). M. Sloboda u komparativnoj analizi Bjelorusije, Češke i Slovačke, država koje su doživjele velike promjene na svim područjima, naglašava dijalektički odnos između jezičnoga krajolika i državne ideologije. Država preuzima ulogu posrednika između lokalnoga i globalnoga, tako da su osobine jezičnoga krajolika u ovisnosti o otvorenosti državne ideologije.

U nekim studijama nailazimo na varijable staroga naspram novoga, nudeći na taj način dijakronijsku perspektivu jezičnoga krajolika. Spolsky i Cooper (1991), istražujući ulične znakove u Jeruzalemu, dokazuju da dijakronijski pristup omogućava tumačenje jezičnoga krajolika zapisom iz razdoblja povijesti staroga dijela grada Jeruzalema, što pokazuje sljedeći primjer: za vrijeme britanskoga mandata u razdoblju od 1919. do 1948. godine ulični znakovi

su trojezični – na prvome je mjestu bio engleski, zatim arapski i posljednji hebrejski jezik. U razdoblju okupacije Jordana od 1948. do 1967. godine koristili su se samo arapski i engleski jezik. Nakon 1967. godine, kada je Stari grad Jeruzalema došao pod izraelsku upravu, hebrejski jezik je dodan i postavljen na sam vrh uličnoga znaka. Backhaus (2005) uspoređuje koegzistiranje starije i novije verzije višejezičnih znakova u Tokiju te ukazuju na to da se u zadnjem desetljeću dvadesetoga stoljeća povećala jezična heterogenost, posebice na vladinim znakovima. Hübnerova (2006) usporedba uporaba jezika u starijoj i novijoj četvrti u Bangkoku ukazuje na pomak u jeziku tijekom vremena, odnosno pomak s kineskoga jezika na engleski jezik kao glavni jezik za širu komunikaciju.

U studiji jezičnoga krajolika *Linguistic landscape of Kyev Ukraine: Diachronic Study* (2010) A. Pavlenko istražuje krajobraz Kijeva u Ukrajini s dijakronijskoga aspekta. Istražuje se javna uporaba pisanoga jezika koji se fokusira na urbani jezični mozaik. Smatra se da jezični krajolik nije stanje već dijakronijski proces, i značenje sadašnjega ne može se razumjeti bez poznavanja prošloga. Osnovna je karakteristika Kijeva, glavnoga grada neovisne Ukrajine, diskontinuitet između jezika gradskoga prostora (predominantno ukrajinski) i jezika svakodnevne interakcije (predominantno ruski). Demografski, društveni i povijesni čimbenici tvorcima su ovoga diskontinuiteta. Pavlenko se bavi pitanjima uporabe jezika u različitim razdobljima u povijesti Kijeva i koji su čimbenici uzrokovali jezičnu promjenu u jezičnome krajoliku Kijeva. Istražujući sociolingvističku povijest Kijeva, otkriva da jezične promjene u jezičnome krajoliku nisu neophodno refleksija duljega jezičnog pomaka, već je to rezultat promjena u političkome režimu. Kijev je u povijesti bio grad u kojemu se govorilo ruski, tako da ne iznenađuje prestiž ruskoga jezika kao regionalnoga lingua franca i dvojezičnost gradskoga stanovništva. Nova ukrajinska vlada, kao i vlade u povijesti, nisu uspjele stvoriti homogenu, jednojezičnu populaciju tako da Kijev danas ostaje dvojezičan, možda čak i trojezičan s uporabom engleskoga jezika kao globalnoga jezika, dok je ukrajinski službeni jezik administracije i obrazovanja, a ruski je dominantni jezik svakodnevne interakcije, komercijalne i kulturne konzumacije (Pavlenko, 2010).

Zbornik *Semiotic Landscapes: language, Image, Space* (Jaworski i Thurlow, 2010) zauzima značajno mjesto kod istraživanja jezičnoga krajolika. Ovdje je naglašena interakcija jezika, vizualnoga diskursa i prostora sa središnjim dimenzijama suvremenoga života. Ovdje se stavlja naglasak na pitanje kako pisani diskurs stupa u interakciju s drugim diskurzivnim modali-

tetima – slikama, neverbalnom komunikacijom, arhitekturom i okolišem. Oni smatraju da je jezični element samo jedan element koji ima važnu ulogu u stvaranju i interpretaciji nekoga mjesta. Sintagma „semiotički krajobraz” znači da se značenje krajobraza otkriva u činu društveno-kulturne interpretacije. To je bilo koji javni prostor s vidljivim natpisima koji su nastali namjernom ljudskom intervencijom i stvaranjem značenja (Jaworski, A. i Thurlow, C. 2010).

5. METODOLOGIJA

Radi dobivanja što točnijih rezultata istraživanja, koristile su se dvije metode istraživanja. Jedna se odnosi na dijakronijsko i sinkronijsko istraživanje jezičnoga krajolika javnoga prostora grada Rijeke, dok se druga odnosi na istraživanje iskazanih stavova suvremenih stanovnika Rijeke, kako sa sinkronijskoga tako i s dijakronijskoga aspekta.

U istraživanju jezičnoga krajolika nekoga područja polazi se od analize jezika koji se koristi na javnim znakovima u javnome prostoru. Prisutnost jezika na znakovima mogu nam ukazati na sociolingvističku strukturu danoga područja, što je prema Landryju i Bourhisu informativna funkcija jezičnoga krajobraza, dok simbolička funkcija, pored utvrđivanja vlasništva, odnosno komu znak pripada, određuje jezičnu dominaciju a time i moć u višejezičnoj sredini.

Pristup istraživanju jezičnoga krajolika s dijakronijskoga odnosno sinkronijskoga aspekta bitno se ne razlikuje. Razlika se vidi u izvorima za istraživanje jezičnoga sadržaja. Istraživanje sociolingvističke situacije na nekome području, u ovome slučaju Rijeke, koristi iste metode u istraživanju jezičnoga krajolika. U prvome redu, bez obzira radi li se o dijakronijskome ili sinkronijskome pristupu istraživanja, treba se upoznati s gospodarskom, kulturnom i političkom situacijom koja je vladala u određenome razdoblju na tome području. Kod dijakronijskoga aspekta istraživanja koristimo ne samo uvriježene povijesne podatke već članke iz tadašnjih tiskovina od 1870. do 1991. godine, dok se za razdoblje nakon 1991. godine do danas istraživanje temelji na snimanju postojećih znakova u javnome prostoru. Za svako razdoblje jasno je prikazana društvena, gospodarska i politička situacija grada Rijeke.

Za samu analizu s dijakronijskoga aspekta korištene su tadašnje tiskovine koje su izlazile većinom u Rijeci, ali i na Sušaku. S obzirom da su Rijeka i Sušak sve do 1945. godine bili dva mostom odvojena grada, provodili su i različitu politiku sve do završetka Drugoga svjetskog rata. Radi dobivanja potpunije slike o Rijeci, koristili smo se tiskovinama i sa Sušaka, te smo na taj način dobili dodatna saznanja o Rijeci, kako s političkoga, gospodarskoga tako i s jezičnoga aspekta. Uporaba tiskovina s riječkoga i sušačkoga područja odnosi se na razdoblje od 1920. do 1945. godine. S obzirom da će se u ovome radu istraživati jezična slika grada kroz različita vremenska razdoblja, dat ćemo i kratak povijesni osvrt na najvažnije odrednice koje su utjecale na jezičnu situaciju u danome trenutku, kao i na prikaz dijakronijske analize. Naime, da bismo mogli provesti analizu jezičnoga krajolika krajem 19. st. te cijeloga 20. stoljeća, uključivši moderno doba 21. stoljeća, moramo objasniti prilike koje su vladale u svakome pojedinom razdoblju, jer nam prikaz gospodarske, društvene, kulturne i političke situacije omogućava dijakronijsku analizu jezičnoga krajolika Rijeke.

5.1. Analiza jezičnoga krajolika

U ovome istraživanju koristili smo se metodom ciljanoga skupljanja uzoraka (*deliberate sampling*) ili, kako je Edelman naziva, *diversity or heterogeneity sampling* – uzorkovanje radi raznovrsnosti. Naime, ova metoda omogućava da se dobiveni rezultati od prikupljenih uzoraka mogu generalizirati. U ovoj studiji odlučili smo se za metodu ciljanoga skupljanja uzoraka jer time dobivamo široki spektar jezičnoga krajolika, koji uključuje i one neobične jezične krajolike. Takvu metodu uzimanja uzoraka koristili su Ben-Rafael i sur. (2004, 2006), Edelman (2010) i Hübner (2006). U našem radu koristili smo za razdoblje Austro-Ugarske 100, za razdoblje SFR Jugoslavije 100, za razdoblje Republike Hrvatske 125 ciljano prikupljenih uzoraka i za razdoblje Italije 50 ciljano prikupljenih uzoraka. Za razdoblje Italije ograničili smo se na 50 ciljanih uzoraka s obzirom da nije ni bilo potrebno više uzoraka radi političke i jezične situacije u tome razdoblju, gdje višejezičnost nije bila u tolikoj mjeri izražena na javnim znakovima (s većim brojem znakova dobili bismo iste rezultate) kao u doba Austro-Ugarske, ili zbog izmijenjene političke situacije za vrijeme SFRJ ili danas kada urbani prostor obiluje reklamama na raznim jezicima.

Metodologija u istraživanju jezičnoga krajolika sa sinkronijskoga aspekta razlikuje se u samome pristupu sakupljanju jezičnih znakova. Odabrali smo tri ulice (Ciottina, Korzo i Velika tržnica) u gradu koje se nadovezuju jedna na drugu. Ciottina ulica relativno je kratka, stoga raspolaže s najmanjim brojem znakova, dok sam centar grada, Korzo, i prostor Velike tržnice broji najviše jezičnih znakova, što je i razumljivo s obzirom da se na tome javnom prostoru odvijaju sva važna zbivanja. Sam postupak temeljio se na fotografiranju natpisa digitalnim aparatom, zatim razvrstavanjem znakova prema varijablama koje navodimo u daljnjem tekstu, te statističkom obradom, pri čemu smo koristili statistički paket SPSS (Statistical Package for Social Sciences) radi statističke analize, koji se koristio i u dijakronijskome pristupu kod analize jezičnoga krajolika. Posebno smo obratili pozornost na nepokretne nosače teksta s obzirom da ih ima više, jer u samome centru grada promet nije dozvoljen osim za dostavna vozila. Uzorke za dijakronijski pristup sakupili smo iz tiskovina i arhivskih dokumenata.

Što se tiče samih uzoraka, odnosno znakova, pridržavali smo se Backhausove definicije znaka: „znak je bilo koji komad pisanoga teksta unutar posebno definiranoga okvira, ...uključujući bilo koju rukom napisanu naljepnicu do velikih oglasnih panoa” (Backhaus, 2006: 55). U našem istraživanju s dijakronijskoga aspekta oslanjali smo se na oglase, reklame, novčanice, kalendare, razglednice, postere, natpise, nazive koje smo našli u tiskovinama toga razdoblja. Pored tiskovina koristio se i materijal iz Državnoga arhiva Rijeke i Muzeja grada Rijeke koji su imali u svojem posjedu: razglednice, slike, reklame toga razdoblja. Naročito su nam poslužile stare razglednice na kojima su prikazane ulice grada Rijeke. Na tim se ulicama vide mnogobrojne trgovine i ustanove na kojima se ističu natpisi i imena objekata. Teks-

tovi na starim novčanicama i novčanim dionicama također su dio jezičnoga krajolika toga vremena. Za obilježavanje prisutnosti različitih jezika u jezičnome krajoliku tadašnje Rijeke i način njihova predstavljanja, istražili smo jezična i semiotička obilježja sakupljenih znakova. Što se tiče jezičnih obilježja, istražili smo jezike na znakovima, a vezano za semiotička obilježja obratili smo pozornost na grafički dizajn znaka, tj. na preferirani kod. Da bismo mogli provesti analizu jezičnoga krajolika, uveli smo 17 varijabli za razdoblje Austro-Ugarske Monarhije te za razdoblje između dva svjetska rata. Za razdoblje SFR Jugoslavije i Republike Hrvatske dodali smo još tri varijable (18. Mobilnost nosača teksta, 19. Vrste pisama na znaku i 20. Redoslijed pisama na znaku). Tri navedene varijable nemaju važnost za prethodna razdoblja.

1. Broj znaka
2. Godina izdanja / datum
3. Službeni ili privatni znak
4. Vrsta ustanove
5. Vrsta znaka
6. Vrsta diskursa
7. Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta, jezično
8. Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta, slikovno
9. Broj jezika na znaku
10. Redoslijed jezika prema tome kako se pojavljuju
11. Veličina fonta teksta kod različitih jezika
12. Redoslijed jezika prema veličini fonta
13. Vrsta fonta za pojedini jezik
14. Prisutnost prijevoda
15. Prisutnost miješanja jezika
16. Vidljivost višejezične prirode znaka
17. Prisutnost obilježja globalizacije
18. Mobilnost nosača teksta
19. Vrste pisama na znaku
20. Redoslijed pisama na znaku

1. **Broj znaka.** Uz svaki znak stoji odgovarajući jedinstveni broj.

2. **Godina izdanja.** Pored svakoga znaka navedena je i godina izdanja, odnosno godina u kojoj se taj znak pojavio. Mjesto nije posebno navedeno u dijakronijskome pristupu jer ne igra

važnu ulogu za samu analizu, dok smo u sinkronijskome pristupu analizi naveli i mjesto samoga znaka.

3. Službeni ili privatni znak. U našim istraživanjima naročito smo obratili smo pozornost radi li se o službenome ili privatnome znaku. Kod određivanja službeni ili privatni znak koristili smo se povijesnim činjenicama samoga znaka. Kao službeni znak označavali smo sve natpise i imena za koje je bila zadužena država, odnosno lokalna uprava Rijeke. Pod privatnim znakom podrazumijevaju se: reklama, natpis na trgovini, restoranu ili kavani. Moramo razlikovati službeni i privatni znak po tome tko ga postavlja. Privatni znak može postaviti pojedinac ili tvrtka, dok službeni znak postavljaju isključivo službena tijela. Moramo napomenuti da postoje dodatne dopune pored nazivlja službeni i privatni znak za razdoblje SFR Jugoslavije. Pod nazivom vrste znaka pored privatnoga znaka ubacili smo novi naziv društveni znak, s obzirom da se radi o socijalističkome sustavu gdje se sve temelji na društvenome vlasništvu, iako postoji u manjoj mjeri i privatno vlasništvo koje se pretežno odnosi na uslužne djelatnosti i na strani privatni znak, reklame inozemnih tvrtki, oglašene u lokalnim tiskovinama.

4. Vrsta ustanove. Vrstu ustanove podijelili smo na petnaest glavnih skupina kojima te ustanove pripadaju. Tako da imamo: industrijski objekti, trgovine, uslužne djelatnosti, financijske uslužne djelatnosti, službene zgrade grada, medicinske uslužne djelatnosti, prehrambeni proizvodi, obrazovanje i kultura, zabava, turizam, konzulati i druga strana predstavništva, stambenoposlovni prostori, gradski prostori, sakralni objekti. Pod pojam industrijski objekt spadaju svi natpisi i reklame vezane za industrijske objekte, kao što su primjerice tvornice, brodogradilište i drugo. Na trgovine se odnose svi natpisi, oglasi i reklamirani proizvodi. Pojam prehrambeni proizvodi odnosi se na reklame proizvoda i naslove trgovina prehrambenih proizvoda. Uslužne djelatnosti zahvaćaju široki spektar ustanova, kako privatnih, odnosno društvenih, tako i vladinih. Tu spadaju osiguravajuća društva, banke, nazivi škola, bolnica, ljekarne, kafići, restorani i hoteli. Pod kulturu i obrazovanje spadaju natpisi, oglasi i reklame vezana za kazališta, knjižnice, kongrese i drugo, dok pod pojam zabava spadaju razni klubovi za zabavu, kladionice, kina.

5. Vrsta znaka. Za svaki je znak određeno kojoj vrsti znaka pripada. U korpusu su navedene sljedeće kategorije: ime ustanove, ulični znak, pločica s nazivom, plakat, reklamni oglas, naljepnica, obavijest, natpis, račun, putna karta, sličica na kartonu, sličica, razglednica, osmrt-nica, podloga za kalendar, naslovnica, vozni red, dionice, dokumenti, grafiti, putokazi, informacije, obavijesti, vanjski izložbeni element, džamboplakat, *citylight*, *display*. Sve vrste znaka

nisu zastupljene kod analize za sva vremenska razdoblja s obzirom da takva vrsta znaka nije postojala. Najveći broj uzoraka pripada reklamnim oglasima.

6. Vrsta diskursa. Svaki je znak kodiran ovisno o tome pripada li gradsko-regulatornomu i infrastrukturnomu diskursu, komercijalnomu ili transgresivnomu diskursu. Bilo bi zanimljivo pronaći transgresivni diskurs kod dijakronijskoga pristupa analizi. Međutim, u našim istraživanjima nismo naišli na takve primjere iz toga razdoblja. Podjela na gradsko-regulatorni i komercijalni diskurs podržava teoriju o semiotičkim agregatima koju su razvili Scollon i Wong Scollon (2013). Sve proglase, upozorenja, zabrane, službeni nazivi ustanova odnose se na gradsko-regulatorni diskurs. Reklame, oglasi, reklamni natpisi, odnosno sve što je vezano za tu vrstu oglašavanja ili reklamiranja pripada komercijalnomu diskursu. Diskursi su na neki način povezani i s obilježjima: vrsta ustanove te službeni ili privatni znak, odnosno društveni, tj. državni. Komercijalni diskurs u većini slučajeva povezan je s privatnim (društvenim) znakom te odgovarajućom ustanovom, dok se gradsko-regulatorni diskurs odnosi na službeni znak te državne ili gradske ustanove. Transgresivni diskurs nalazimo kod grafita u analizi krajobraza Rijeke danas.

7. i 8. Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta, jezično i slikovno. Za obilježavanje prisutnosti kolektivnoga identiteta možemo koristiti i jedinice, tj. znakove jezičnoga krajobraza. Znakovi jezičnoga krajobraza mogu svjedočiti o identitetima svojih aktera, odnosno ljudi koji su postavili taj znak u javni prostor. Načelo iskazivanja kolektivnoga identiteta jedan je od četiriju osnovnih strukturalnih načela na kojima se temelji oblikovanje jezičnoga krajobraza prema Ben-Rafaelu (2009: 44-48). Akteri u jezičnome krajobrazu ističu „tko su oni” za razliku od onoga „što nisu” (Shohamy, 2006 u: Edelman, 2010: 18) te naglašavaju obvezu i povezanost s određenom skupinom unutar veće zajednice (Edelman, 2010: 16). Načelo kolektivnoga identiteta naglašava komu pripada akter te nastoji privući klijente na osnovi zajedničke pripadnosti ili sličnosti. Prisutnost kolektivnoga identiteta ukazuje nam prisutnosti društvenih podjela u spomenutoj zajednici. Prisutnost drugih jezika na znakovima jezičnoga krajobraza ukazuje na postojanje kolektivnoga identiteta neke jezične zajednice, ali i njihova odsutnost također nam govori o postojanju kolektivnoga identiteta koji se ne priznaje.

S obzirom da je Rijeka multikulturalna sredina u kojoj su se u prošlosti pored mađarskoga, talijanskoga, njemačkoga i hrvatskoga jezika koristili i drugi jezici, koje susrećemo i danas, nas

zanimaju zastupljenost kolektivnoga identiteta jezičnih zajednica na ovome prostoru. Stoga smo za svaki znak jezičnoga krajobraza analizirali varijablu prisutnost kolektivnoga identiteta. Vrijednost varijable označena je 1. Ima i 2. Nema. A samu varijablu podijelili smo u dvije kategorije, te smo posebno analizirali prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta jezično i slikovno.

9. Broj jezika na znaku. Kod analize brojili smo broj jezika prisutan na svakome znaku. Kao jedan jezik uzimali smo jednu riječ ili cijeli tekst napisan na tome jeziku.

10. Redoslijed jezika prema tome kako se pojavljuju. Metoda praćenja redoslijeda jezika kako se pojavljuju zasniva se na sustavu „preferiranoga koda” (Scollon i Wong Scollon, 2003). Ako su jezici postavljeni vodoravno, preferirani kod, tj. jezik nalazi se lijevo, a sekundarni desno. Ako su jezici postavljeni okomito, preferirani kod nalazi se iznad sekundarnoga koda. Preferirani kod može se nalaziti u sredini znaka, a sekundarni kod na marginama.

Prilikom kodiranja kratica ravnali smo se prema tome kojemu jeziku pripadaju njihovi puni nazivi. Za znakove koji sadrže simbole ravnali smo se prema kontekstu znaka. Simboli pripadaju jeziku na kojemu je napisan tekst na znaku. Simbole bez teksta nismo uzimali u obzir jer nismo mogli odrediti kojemu jeziku pripadaju.

11. Veličina fonta teksta kod različitih jezika. Preferirani kod nam ukazuje na važnost jezika. Međutim, to ne mora uvijek biti tako ukoliko preferirani kod ne prati veličina fonta teksta nekoga jezika. Bez obzira na poziciju jezika važnost dobiva onaj jezik koji je napisan većim fontom. Pri analizi svakoga znaka pored preferiranoga koda odredili smo i veličinu fonta tekstova oznakama 1. Ista ili 2. Različita. Znakove s više jezika koji su djelomično bili napisani istim fontom, a djelomično različitim klasificirali smo ih različitima, pri tome smo odredili važnost jezika prema redoslijedu samom veličinom fonta ili pozicijom jezika. Veličina fonta određivala je preferiranost jezika prema drugim jezicima. Znakove koji su sadržavali jedan jezik pridružili smo varijablu Jednojezični znak.

12. Redoslijed jezika prema veličini fonta. Jezike na znakovima kodirali smo prema veličini fonta. Preferirani jezik bio je onaj koji je napisan najvećim fontom.

13. **Vrsta fonta.** Vrstu fonta na višejezičnim znakovima podijelili smo na isti, odnosno različiti. Jednojezični znakovi u ovoj varijabli posebno su označeni.

14. **Prisutnost prijevoda.** Na višejezičnim znakovima prisutnost jezika na tekstovima može se kombinirati na više načina. Mi smo na osnovi Backhausova pristupa višejezičnomu tekstu pod nazivom (*mutual translation*), tj. uzajamni prijevod tekstova, pristupili ovoj varijabli određivanjem prijevoda kao 1. doslovni prijevod i 2. slobodni prijevod, odnosno jednojezični znak za jednojezične znakove. Ova varijabla ukazuje nam u kolikoj je mjeri zastupljena višejezičnost u društvenoj zajednici.

Imajući u vidu tipologiju jezičnih znakova prema Reh (2004), razlikuju se četiri vrste odnosa između dvaju prijevoda. To su duplicirajući, fragmentarni, preklapajući i komplementarni odnos. Doslovni, odnosno slobodni prijevod spadao bi u duplicirajuću višejezičnost. Djelomični prijevod odnosio bi se na fragmentarnu ili preklapajuću višejezičnost, koju nismo uzeli kao varijablu jer nismo naišli na takvu vrstu prijevoda u našem istraživanju jezičnoga krajobraza. U slučajevima gdje nije bilo prijevoda na višejezičnome znaku, govorimo o komplementarnome odnosu između dvaju tekstova.

15. **Prisutnost miješanja jezika.** O miješanju jezika govorimo kod prenošenja obavijesti komplementarnim načinom. Varijablu miješanje jezika podijelili smo na dvije subkategorije: (1) Miješanje jezika na razini teksta; (2) Miješanje jezika na razini rečenice i (3) Nema miješanja jezika. Znakove s jednim jezikom označili smo oznakom „jednojezični znak”.

16. **Vidljivost višejezične prirode znaka.** Varijablu vidljivost višejezične prirode znaka podijelili smo na (1) Vidljivu i (2) Nevidljivu ili, kako je Reh naziva, „prikriveni višejezičnost”. Postojanje višejezičnosti koja nije odmah uočljiva, jer se ne nalazi na istome već na dvama različitim mjestima, nazivamo nevidljivom, odnosno prikrivenom višejezičnošću.

17. **Obilježja globalizacije.** Pojam globalizacije „danas” razlikujemo od pojma globalizacije „prije”. Ovu varijablu podijelili smo na tri kategorije. Prisutnost obilježja globalizacije označena je uz pomoć sljedećih oznaka: (1) Slikovni oblik, (2) Jezični oblik i (3) Nema obilježja globalizacije. Kada govorimo o globalizaciji u jezičnome krajobrazu u suvremenome svijetu, to se odnosi na prisutnost engleskoga jezika u nazivlju ili samome tekstu, što je izraženo u analizi jezičnoga krajobraza Rijeke danas. Međutim, kod analize jezičnoga krajobraza s dijakronijskoga aspekta moramo naglasiti da se ovdje ne radi o prisutnosti engleskoga jezika

bilo u jezičnome bilo u slikovnome obliku. S obzirom da se radi o razdoblju kraja 19. st. i prve polovice 20. st., ne možemo govoriti o globalizaciji kako je poimamo danas. Međutim, to ne znači da nije bilo globalizacije, naročito ako polazimo od činjenice da je Rijeka tada bila razvijeni industrijski i lučki grad te je bila povezana s cijelim svijetom. Grad koji je bio poznat po svojoj multikulturalnosti. Veliki broj zastupljenih konzulata i stranih zastupništava govori nam o trgovačkoj, industrijskoj ali i kulturnoj povezanosti Rijeke s cijelim svijetom. To nam govore i reklame putem jezika, odnosno slike. Sigurno ne u takvome broju kao danas, ali nam ipak ukazuju na postojanje globalizacije. Ono što je danas engleski kao jezik prestiža i kvalitete, to je onda bio francuski jezik. Ovdje možemo govoriti o kulturnoj globalizaciji, što ukazuje na susret različitih svjetskih običaja i kultura, kao posljedici protoka roba, kapitala i ljudi preko državnih granica. Time dolazi i do intenziviranja društvene povezanosti. Sama definicija globalizacije objašnjava potrebu ove varijable u istraživanju jezičnoga krajobraza u razdoblju 19. i 20. st. „Globalizacija je proces interakcije i integracije među ljudima, kompanijama i vladama različitih nacija, to je proces koji pokreće međunarodna trgovina i međunarodne investicije” ([www: ishodište.com](http://www.ishodište.com), 20. kolovoza 2014). Stoga možemo reći da je Rijeka bila grad koji su pokretali međunarodna trgovina i međunarodne investicije.

18. Prostorna mobilnost nosača teksta. Pri prostornoj mobilnosti mislimo na to kolika je pokretljivost nosača teksta. Pokretni nosači isključivo su oni koji su mobilni poput automobila, autobusa. U nepokretne nosače teksta stavili smo novine jer su one, iako na neki način pokretne u smislu jednostavnosti pomicanja, ipak nepokretne budući da se nakon dana tiskanja i uporabe nalaze na jednome mjestu poput čitaonica, arhiva, dakle nepokretno. Mi smo koristili samo tu vrstu arhivskih tiskovina.

19. Broj pisama. Kod određivanja broja pisama mislili smo na latinično, ćirilično pismo i u najnovije vrijeme na kinesko pismo.

20. Redoslijed pisama prema tome kako se pojavljuju. Ova varijabla bila je zanimljiva za razdoblje bivše Jugoslavije, kada je uporaba latiničnoga i ćiriličnoga pisma bila zastupljena u obrazovnome sustavu. U Rijeci danas govorimo o zastupljenosti kineskoga pisma na jezičnim znakovima.

5.2. Metoda intervjua

Za istraživanje stavova suvremenih stanovnika Rijeke primijenili smo metodu kvalitativnoga intervjua. Intervjuiranje je provedeno s 21 ispitanikom. Svi su ispitanici stanovnici Rijeke, različite životne dobi. Od njih 21 dvanaest je žena i devet muškaraca. Najniža dobna granica je 1965. godište (Ž), dok je najviša 1923. godište (M). Od starijih ženskih ispitanika dvije su rođene 1930. godine, tri su rođene 1933. godine, dok je najstarija rođena 1927. godine. Ostale ispitanice rođene su 1947., 1948., 1955. godine, a preostale tri rođene su 1960. godine. Kod muškaraca starije dobi dvojica su rođeni 1930., i dvojica 1933. godine, a od preostale petorice četvorica su rođena 1950. godine, dok je najmlađi rođen 1960. godine. Naročito smo se orijentirali na ispitanike zrelije dobi s obzirom da smo provodili istraživanje s dijakronijskoga aspekta. Ispitivanje se provodilo u trajanju od 30 do 45 minuta po ispitaniku. Istraživač je postavljao već unaprijed pripremljena pitanja te nastojao da ne dolazi do skretanja s teme tijekom razgovora. Svaki je ispitanik bio intervjuiran i sniman uz pomoć diktafona. Ispitanici su bili na samome početku upoznati sa svrhom intervjua, da se intervju snima i da im je zajamčena anonimnost.

Istraživačka pitanja ispituju:

- a) Kakav je odnos ispitanika prema jezičnoj uporabi u suvremenoj Rijeci?
- b) Kakvo je njihovo poznavanje identiteta grada u kontekstu kulturne i jezične prakse?
- c) Kako percipiraju i tumače promjene u jezičnoj praksi?

Svi intervjui su kodirani radi kasnije analize podataka. Ispitanicima su postavljena četiri konkretna pitanja vezana za temu višejezičnosti, identiteta i globalizacije na području Rijeke nekad i danas.

6. REZULTATI

Ovo je poglavlje posvećeno organizaciji podataka i njihovoj analizi. Da bismo analizirali svako pojedino razdoblje, počevši od Austro-Ugarske Monarhije (1870-1918), razdoblja između dvaju svjetskih ratova i Drugi svjetski rat pa preko osnivanja i raspada SFR Jugoslavije do stvaranja samostalne Republike Hrvatske, istražili smo djelovanje i utjecaj jezične politike i ideologije na društvenu praksu i promjene koje su nastale uslijed tih djelovanja.

6.1. Rijeka u Austro-Ugarskoj Monarhiji u razdoblju od 1870. do 1918.

6.1.1. Jezična politika

Svaka zajednica, najčešće država, kreira dvostruku jezičnu politiku: „unutarnju” i „vanjsku” koja, kao i svaka politika, uređuje odnose s drugima: koliko će i kako one utjecati na jezik i njegovo ustrojstvo, a da taj jezik ne izgubi svoj identitet” (Samaržija – Selak 2001: 276). Dubravko Škiljan definira jezičnu politiku kao „skup racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima” (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=126296, 20. travnja 2014).

Postojanje višejezičnih zajednica rasprostranjena je pojava, kako u današnje vrijeme tako i u prošlosti. Jezični su dodiri uvijek rezultat povijesnih i kulturnih dodira. Kako bi se ukazalo na važnost tih dodira, treba uzeti u obzir sinkronijsku i dijakronijsku dimenziju, s obzirom da je jezik rezultat povijesnih procesa koji određuju njegovu strukturu i osobine. Kada govorimo o jezičnome identitetu u višejezičnim zajednicama, trebamo naglasiti da je i taj vid identiteta dinamičan, promjenjiv i slojevit. U višejezičnim zajednicama dolazi do pregovaranja ili plasi-ranja identiteta u različitim interakcijama, pri čemu do izražaja dolaze različite jezične ideologije i ideologije identiteta. Izbor jezika i stavovi prema jeziku u višejezičnim zajednicama stoje u uskoj vezi s politikom, odnosima moći u toj zajednici, s jezičnom ideologijom te sa stavovima prema vlastitome identitetu i identitetu drugih. Promjena društvene prakse utječe i na jezičnu praksu, što znači da društvene, gospodarske i političke promjene utječu na navedene čimbenike te mijenjaju ideologije. Upravo u višejezičnim zajednicama neki su jezici i identiteti bolji, važniji od drugih, tako da je izražena potreba za naglašavanjem vlastita identiteta i jezika pojedinih govornika ili skupina. Naglašavanje jezičnoga identiteta na uštrb drugih može dovesti do sukoba između pojedinaca, većinskih i manjinskih skupina,

institucija itd. Kada se govori o Rijeci, naglašava se njezina višejezičnost i multikulturalnost. Rijeka je uvijek bila i grad raznih kultura, jezika i vjera.

Identitet Rijeke pored Hrvata stvarali su mnogi narodi od Liburna, Rimljana, Franaka, Mlečana, Turaka, Austrijanaca, Mađara, Francuza, Engleza, Amerikanaca, Talijana. Samim time grad je kroz povijest mijenjao i imena: Rijeka, Reka, Rika, Flumen Sancti Viti, Sand Veyt am Flaumb, terra Fluminis, Sankt Veit am Fluss, Fiume. Njezina multikulturalnost i višejezičnost dolazi do punoga izražaja naročito za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Austro-Ugarska Monarhija bila je višejezična država u kojoj se koristilo 14 jezika: hrvatski, češki, njemački, mađarski, talijanski, litvanski, rusinski, poljski, rumunjski, srpski, slovački, slovenski, ukrajinski i turski. Iako se svi ti jezici nisu koristili u čitavome carstvu, već su bili ograničeni samo na neke regije i lokalna područja, višejezičnost je bila zakonski regulirana. Kako je Rijeka Nagodbom 1867. godine pripala Mađarskoj, jezična politika Kraljevine Mađarske zapisana je u Nacionalnome zakonu iz 1868. „u kojemu je mađarski određen kao službeni jezik na lokalnoj razini, no dopušta se i korištenje svih drugih službenih jezika na lokalnoj razini, kako u državnoj i pravosudnoj službi tako i u crkvenim organizacijama i školama.”

Nacionalnost se određivala samo na osnovi materinskoga jezika. Mađarska monarhija je priznavala samo jednu naciju, političku mađarsku naciju. Popis stanovnika u Ugarskoj Monarhiji za razdoblja 1869., 1880., 1890., 1900. i 1910. provodio se samo na osnovi pitanja o materinskome jeziku, a ne o nacionalnosti. Prema Smithu, u istočnoj Europi bila je stroga korelacija između govornoga jezika i kulture s jedne strane, te etniciteta i nacionalnosti s druge strane (Smith, 1991: 11-13, 20). Naime, prema Smithu, ne mora doći do podudaranja etniciteta i materinskoga jezika, jer to podudaranje ne mora biti relevantno za određivanje etniciteta, s obzirom da dvojezični i višejezični govornici mogu imati više od jednoga materinskoga jezika.

U Nacionalnome zakonu iz 1868. godine jasno je definiran jezični zakon. Uporaba jezika u administraciji, školstvu odiše liberalizmom, dok je uporabi jezika u crkvama dana potpuna jezična autonomija. Jezična politika mađarske krune imala je negativan odjek, ali ne zbog samoga donesenog zakona, već zbog njegova neprovođenja. Godina 1880. godina je povećane nacionalne netolerancije i jačanja mađarskoga nacionalizma, koji je sastavni dio državne moći, s čime se ujedno jača pozicija. Jedna trećina ukupne populacije nije govorila mađarski.

Međutim, to ne smeta jačanju mađarskoga jezika, jer su državne organizacije i kompanije u cijelome mađarskom carstvu zahtijevale posjedovanje mađarskoga državljanstva i znanje mađarskoga jezika, što je imalo značajnu ulogu u zapošljavanju. Prema zakonu (XLIX. iz 1907) o željeznici samo mađarski državljani sa znanjem mađarskoga jezika mogu se zaposliti u mađarskim željeznicama, što je isto vrijedilo i za vojsku. Jedan od najučinkovitijih instrumenata za provođenje mađarizacije kontrola je obrazovnoga sustava.

Britanski autor Robert Seton-Watson¹⁴ (1908) ukazuje na provođenje mađarizacije preko obrazovne politike. Osnivanjem državnih škola mađarski jezik postaje jezik na kojemu se odvija nastava, i to na područjima gdje je većinsko stanovništvo nemađarsko, te uvođenje mađarskoga jezika kao predmeta u privatnim školama gdje se nastava ne odvija na mađarskome jeziku. Mađarska obrazovna politika bila je inkonzistentna, asimetrično razvijena i diskriminirajuća prema nemađarskim nacionalnostima, što uzrokuje konflikte.

Obrazovna politika samo je pogoršavala etničke konflikte umjesto da ih smiruje, jer je jezična i politička moć samo pogodovala sukobima između različitih nacionalnosti i države. Sama mađarizacija ipak nije imala velikoga uspjeha u nemađarskim školama. Jedna od glavnih karakteristika razdoblja od 1880. godine rastuća je nacionalna netolerancija mađarske politike prema drugim narodima. U tome razdoblju jača mađarski nacionalizam, ali i ekspanzija nacionalnih pokreta drugih naroda pod mađarskom vlasti. Činjenica je da je mađarski nacionalizam imao jaku poziciju s obzirom da je bio utkan u samu državnu vlast. Pored Mađara, Talijani imaju važnu ulogu u identitetu Rijeke. Rijeka se doživljavala talijanskim gradom, dok su Hrvati nepoćudni, a hrvatski se jezik zatire. Najbolji primjer jezične politike u Rijeci vidi se u obrazovnome sustavu. 1910. godine u Rijeci je bilo 13 talijanskih osnovnih i 10 mađarskih škola. Nijemci su također imali svoju privatnu školu, dok se hrvatski jezik gubi iz svih oblika školskoga sustava.

Tadašnji list *Obzor* pisao je da su talijanske, mađarske i njemačke škole imale „za glavni kontingent djecu hrvatskih roditelja, bilo onih kod kojih narodnost još nije izumrla, bilo onih koji su već pod dojmom merkantilizma pali sasvim u nacionalni merkantilizam, te i pučku školu ne promatraju više sa stajališta praktičnosti. Za njih je praktičnije da im dijete nauči magjarski i talijanski, te ga daju u talijansku i magjarsku školu, gdje se sa sticanjem tuđeg

---

¹⁴Robert Seton-Watson (pseudonim Scotus Viatar) bio je britanski politički aktivist i povjesničar koji je imao aktivnu ulogu u slamanju austrougarskoga carstva.

jezika stiže i tuđe narodnosno čuvstvovanje. Ovi su momenti, baš ovi psihološki momenti vrlo dobro poznati magjarskim faktorima, te su oni, da prikupe još više hrvatske djece u svoje škole, pomišljali već na to, da će uvesti i učenje hrvatskog jezika, barem dva sata nedeljno.” (*Obzor*, br.10. 25.3.1911. str. 4.).

Međutim, ne smijemo zaboraviti da je, usprkos riječkoj multikulturalnosti, u Rijeci za vrijeme Austro-ugarske nagodbe iz 1867. uvijek bio jak i autonomizam. Rijeka se uvijek osjećala „sama za sebe”. Riječki *Ungarezi* ili *Fiumissimi* formirali su pokret 60-ih godina 19. st. koji je osporavao bilo kakvu vezu s Hrvatskom, a zagovarao autonomiju Rijeke s Mađarskom.

Bez obzira na političke napetosti i sukoba oko jezika multikulturalnost i višejezičnost dvije su temeljne odrednice koje su vidljive ako se uzmu u ruke povijesne riječke novine. Kultura se ogleda u suživotu različitih naroda, koji u gotovo svakome dnevnom listu pronalaze informacije o sebi i sebi važnim temama, te sve to mogu pratiti na jeziku koji koriste. Tako su se krajem 19. stoljeća mogle kupiti dnevne novine tiskane na dva (tjednik *Fiume*, 1881–1883, na talijanskome i mađarskome), tri (tjednik *Magyar Tengerellek – Mađarsko primorje*, 1884–1905, na mađarskome, talijanskome i njemačkome), ili čak na četiri jezika (tjednik *Quarnero*, 1895-?, na talijanskome, mađarskome, njemačkome i hrvatskome).

6.1.2. Nazivi ulica, općina i objekata

Nazivlje ulica i trgova odličan je instrument za nametanje najvažnijih vrijednosti koje se u nekome društvu trebaju poštovati, a određene su od strane vlasti koja upravlja državom ili gradom. Takvim suptilnim načinom ističu se i nameću ličnosti te događaji koji pobuđuju osjećaj povezanosti s državnom tvorevinom i njezinom organizacijom, a presudne njezinom stvaranju i prekidanju konstante prethodnog političkog sustava koji je vladao tim prostorom.

Riječko nazivlje ulica i javnih objekata za vrijeme mađarske vlasti bilo je na mađarskome ili talijanskome jeziku, dok su periferni dijelovi grada imali hrvatsko nazivlje. Bitna je činjenica da nazivlje ulica i trgova može dati važne smjernice za upoznavanje socijalnih aspekata grada, odnosno mogu reći kakvo je društveno uređenje te države. Primjerice, je li „desna” ili „lijeva” politička opcija na vlasti, ili pak razinu nacionalnoga naboja, čiji se stupanj može postaviti u vezu sa starosti državne tvorevine.

Veličanjem povijesnih ličnosti i procesa koji su se odigrali tijekom društveno-povijesnoga obrata, te njihovo predstavljanje narodu i na kraju njihovo prihvaćanje, dobiva se podloga za

stvaranje nacionalnoga identiteta koji se može na razne načine koristiti u propagandne svrhe. Politička vlast brinut će o tim pojedinostima jer ima mogućnost birati koje povijesne osobe ili događaje treba vratiti iz zaborava i iskoristiti ih za vlastite ciljeve. Sukladno tome, brisat će se ličnosti i događaji koji su nositelji poštovanja prema bivšem sustavu, te će se time pokušati postići općedruštveno zaboravljanje i privikavanje stanovnika na novo društveno uređenje ili političku opciju. Takvi postupci imaju svrhu prikazivanja vladajuće opcije kao najboljega izbora za daljnji napredak država u nastajanju ili pripadnost nekoga područja pod okriljem nove vlasti, tj. države. Nacionalni identitet se ističe upravo političkim i povijesnim imenima ulica i trgova kako bi se u prvih nekoliko desetljeća povezao prostor teritorija s njegovim stanovništvom u jednu prepoznatljivu zaokruženu cjelinu. Određivanje uličnoga nazivlja ovisi o važnosti pojedinih ulica i trgova, njihovoga položaja u samoj urbanoj strukturi, dužini te frekventnosti prometa i ljudi. Stoga je lako zaključiti kako će ulicu ili trg s najboljim položajem u gradu dobiti osobe koje su najzaslužnije za stvaranje trenutne političke organizacije, ili su u povijesti bile zapamćene kao idejni začetnici čije su zamisli pomogle u dosezanju političkoga ostvarenja, što možemo vidjeti iz primjera kako slijedi:

Primjeri mađarskoga nazivlja ulica i objekata:

Piazza Urmeny – Trg Ivana pl. Zajca, Corso Deak – današnji Korzo, Piazza Zichy – Žabica, Riva Szapary – današnja Riva, Via Andrassy – Adamićeva ulica, Piazza Elisabetta – Jadranski trg, K.u.K Marine Akademie – današnja Riječka bolnica, Riva Batthyany, Porto Barosso – Luka.

Primjeri talijanskoga nazivlja ulica i objekata:

Via Molo – J. Hanckea, Piazza Scarpa – Ul . Garibaldi/, Fiumara, Giardino – Park Mlaka, Piazza Dante – Trg Republike Hrvatske, Via dei Mercati – Ulica Ivana Zajca.

Primjeri hrvatskoga nazivlja podopćina:

(imena okolnih mjesta izvan samoga središta u većini su slučajeva hrvatskoga nazivlja)

Podopćina Kozala – Mihaćeva draga, Brašćine, Krasa, Rastočine, Belveder, Kozala, Kalvarija, Rečina, Sveta Katarina, Pulac, podopćina Drenova – Grohovo, Kablari, Lopača, Proseni, Podbreg i Drenova i podopćina Plase – Zgornje i Dolnje Škurinje, Štranga i Rujevica.

Iz ovih je primjera vidljivo da glavni dijelovi grada imaju ili mađarsko ili talijansko nazivlje, dok samo periferni dijelovi grada nose hrvatsko nazivlje, što ujedno ukazuje tko je na vlasti, a tko ima marginalnu ulogu, ili je uopće nema. Važno je napomenuti da je u tim perifernim dijelovima većinom živjelo hrvatsko stanovništvo, pretežno su to bili poljoprivrednici i radnici. Na tim su područjima djelovale hrvatske škole, dok nisu u potpunosti ukinute. Godine 1895. posljednja hrvatska gimnazija iz Rijeke premještena je na Sušak. Rad hrvatskih škola ponovno započinje oslobođenjem Rijeke 1945. godine.

6.1.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika

Razdoblje na koje se odnosi naše istraživanje prikazali smo po godinama na koje se odnosi pojedini znak. U strukturi znakova jezičnoga krajolika prevladavaju oni iz 1900. godine (21 %). Velik udio imaju znakovi iz 1914. godine (16 %), te oni iz 1910. godine (12 %). Najmanji broj odnosi se na razdoblje od 1870. do 1897. godine. Moramo napomenuti da je reklamni uzorak biran prema sadržaju i njegovoj dostupnosti, a ne prema razdoblju. Stoga nam varijabla godina izdanja služi kao orijentir u smislu nizanja godina prema redoslijedu.

Povijesne, društvene, političke, ideološke, zemljopisne i demografske prilike utječu na formiranje jezičnoga krajolika. Istodobno dolaze do izražaja procesi koji sudjeluju u stvaranju društvene i kulturne stvarnosti (Ben-Rafael, Shohamy, Barni, 2010: xi). Da bismo mogli odgovoriti na pitanja navedena u prijašnjem poglavlju, moramo odrediti što je javni prostor u našem istraživanju u kojemu se pojavljuju znakovi jezičnoga krajolika. Mi ne možemo pristupiti klasičnomu istraživanju javnoga prostora Rijeke, već nam javni prostor predstavlja društvenu, političku, gospodarsku, kulturnu situaciju u Rijeci na koju nailazimo u povijesnim dokumentima i javnim tiskovinama. Itagi i Singh shvaćaju pojam jezičnoga krajolika nešto šire od Landryja i Bourhisa. Termini „jezični krajolik i planiranje jezičnog krajolika definiraju kao korištenje jezika u pisanome prostoru (vidljivi jezik) u javnoj sferi” (Itagi i Singh, 2002b: ix/IX). Pisani prostor u našem slučaju podijelili smo u varijabli vrsta ustanove, odnosno objekata, što je prikazano u tablici 6. Najviše znakova (42 %) odnosi se na trgovine i uslužne djelatnosti (35 %).

Tablica 6. Vrsta ustanove

Vrsta ustanove	Učestalost	Postotak
Industrijski objekti		7,0
Trgovine	42	42,0
Prehrambeni proizvodi	6	6,0
Uslužne djelatnosti	35	35,0
Drugo	10	10,0
Ukupno	100	100,0

Oba gore navedena autora smatraju da bi predmet jezičnoga krajolika trebale biti, uz navedene znakove prema Landryju i Bourhisu, i novine, posjetnice te razne druge tiskovine. Time pisani jezik ima ulogu vizualnoga pokazatelja etniciteta koji pridonosi komodifikaciji kulture kada je povezan s različitim proizvodima, mjestima, praksama (Ben-Rafael, Shohamy, Barni, 2010: XXIII). Same znakove nalazili smo na različitim nosačima. S obzirom na vrstu znaka, u promatranomu uzorku od 100 primjeraka prevladavaju reklamni oglasi (43 %), slijede razglednice (13 %) i novčane dionice (13 %) te plakati (11 %) i natpisi (11 %). U manjem postotku slijede računi (3,0 %), sličice na kartonu (1 %), razne sličice s natpisima (1 %), podloga za kalendar (1 %), naslovnica (1 %), vozni red (1 %), dokumenti (1 %). Pri samoj analizi držali smo se podijele znakova na *top-bottom / bottom up*, što je naznačeno u tablici 7.

Tablica 7. Službeni ili privatni znak

Službeni ili privatni znak	Učestalost	Postotak
Službeni	30	30,0
Privatni	70	70,0
Ukupno	100	100,0

Od 100 uzoraka prevladavali su sa 70 % privatni znakovi. Privatni znakovi odnosili su se pretežno na nazive i natpise na trgovinama i uslužnim djelatnostima (komercijalni diskurs), dok su se službeni javni znakovi odnosili na gradsku upravu u domenama natpisa na zgradama uprava, bolnica, škola, gradskih zgrada, sveučilišta, te primjerci dionica banaka, putnih karata,

voznoga reda. U domenu službeni znak spadaju i službeni dokumenti (gradsko-regulatorni diskurs). S obzirom da u uzorku prevladavaju privatni znakovi, komercijalni diskurs (74 %) odnosi se na tri četvrtine reklama, dok na gradsko-regulatorni otpada (26 %).

Ako pođemo od bourdijeovske perspektive, odnos različitih kodova jezičnoga krajolika trebao bi se objasniti odnosima moći između dominantne i podređene skupine s posebnim osvrtom na tzv. *Top-down* jedinice jezičnoga krajobraza koje su znatno više pod kontrolom autoriteta i politike nego što su *bottom up* jedinice. Naime, sudionici koji pripadaju vladajućemu korpusu stoje iza *top-down* jedinice te određuju kodove jezičnoga krajolika. Navedeni akteri imaju mnogo veću moć od aktera *bottom up* jedinica, tj. privatnih sudionika. Putem jezičnoga krajolika konfrontacija *top-down* i *bottom up* jedinica mogla bi ukazati koliki je utjecaj vlasti na /pojedince koji želi imati određenu autonomiju. Jezik na službenim znakovima (*top-down*) pokazatelj je tko je na vlasti. U tablici 8 prikazan je redoslijed jezika na znaku prema njihovoj važnosti.

Tablica 8. Redoslijed jezika na znaku

Jezik	Prvi	Drugi	Treći	Četvrti	Peti	Šesti	Jedini
Mađarski	21,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	42,0
Talijanski	46,0	9,0	5,0	1,0	0,0	0,0	9,0
Njemački	20,0	8,0	3,0	0,0	0,0	0,0	28,0
Hrvatski	12,0	3,0	1,0	0,0	0,0	0,0	14,0
Engleski	1,0	1,0	1,0	0,0	0,0	0,0	6,0
Francuski	0,0	2,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0

Kod jednojezičnih znakova u korpusu od 100 uzoraka prevladava mađarski jezik na prvome mjestu s 21 % na 42 % reklama, što ukazuje na to tko postavlja znakove bez obzira na vrstu diskursa, zatim slijedi njemački jezik s 20 % na 28 % reklama, što nam govori o utjecaju Austrije na riječkome području i postojanje njemačke zajednice, i 9 % jednojezičnih znakova (pretežno gradsko-regulatorni diskurs, kao što su vozne karte, vozni red, računi) gdje je isključivo talijanski jezik s 46 %. S obzirom na demografsku sliku stanovnika (2.842 stanovnika govori mađarski, a 7.924 stanovnika govori hrvatski) vidimo da od 14 % jednojezičnih

znakova 12 % otpada na hrvatski jezik kao prvi jezik na znaku, što ukazuje na marginalni položaj hrvatskoga jezika bilo u službenoj bilo u privatnoj uporabi. Međutim, to je ujedno i prikaz odnosa Mađara prema Hrvatima. Ovaj postotak od 12 % koji otpada na hrvatski jezik možemo isto tako objasniti i iz perspektive „dobar razlog” (Boudon, 1990, 2007). Iz ove

Slika 1. Plakat ugarskog-hrvatskoga parobrodarskog društva (1910) (Reklama u Rijeci od 1860. do 1940. 2008: 26)

perspektive očekuje se da tvorci jezičnoga krajolika oblikuju jedinice, odnosno znakove jezičnoga krajolika vezano s potrebama i razumijevanjem javnosti i interesa javnosti, što nam govori o priličnome broju Hrvata na području Rijeke. Ovdje više dolazi do izražaja interes nego moć. Naglašena je važnost racionalnoga poimanja, odnosno „dobar razlog”. Na dolje prikazanome plakatu (slika 1) prvo dolazi do izražaja mađarski jezik napisan krupnim, upečatljivim slovima, slijede imena gradova, sva napisana na talijanskome jeziku, zatim prijevod talijanskih imena gradova na hrvatski jezik. Iako je to ugarsko-hrvatsko

parobrodarsko društvo, znači da udio hrvatskoga kapitala nije zanemariv, a pozicija hrvatskoga jezika na trećem (zadnjem) mjestu, s izrazito sitnim slovima, pokazatelj je marginalizacije hrvatskoga jezika i njegovih govornika.

Udio hrvatskoga kapitala vidi se i u dionicama pučke štedionice u Rijeci iz 1911. godine, s obzirom da je pored talijanskoga jezika, koji je na prvome mjestu, vidljiv i hrvatski jezik. Hrvatski jezik je prisutan tamo gdje nalazimo i udio hrvatskoga kapitala (slika. 2).

Slika 2. Dionice od 100 forinta. Pučka štedionica u Rijeci (1911).
(Trkulj, M. *Povijesne vrijednosnice Rijeke i Sušaka*, 2008: 106)

Tvorci znakova jezičnoga krajolika bore se za naklonost klijenta, što nameće određene restrikcije u njihovim postupcima. Težnja za utjecajem nad klijentima uvjetuje poštovanje vrijednosti samih klijenata, a jedan od važnih čimbenika komunikacije s klijentima jest i jezik. Na hrvatskome jeziku isključivo je jednojezični znak s komercijalnim diskursom, dok na uporabu hrvatskoga jezika u gradsko-regulatornome diskursu nismo naišli.

To ponovno ukazuje na marginalni položaj Hrvata u upravljanju gradom radi provođenja politike koja bi odgovarala Hrvatskoj. Takva politika očituje se u znakovima jezičnoga krajolika s gradsko-regulatornim diskursom, na kojima prevladava dvojezičnost, s tim da je talijanski jezik na prvome mjestu, a zatim slijedi mađarski. Zanimljivo je su da računi, putne karte i vozni red jednojezični i pisani na talijanskome jeziku, što ukazuje da se u svakodnevnome životu koristio talijanski jezik, a ne mađarski (slika 3).

*Slika 3. Putnička tramvajska karta na talijanskome jeziku (1912)
(Fiume Magyar Emlekezete. Budapest: Kanti Edit, 2008: 106); (76x2 mm)*

Postavlja se pitanje zašto vozne karte, vozni redovi nisu bili na mađarskome jeziku. Mađari nisu mogli zaniijekati talijansku orijentaciju Rijeke, te su, iako su bili u simbiozi s talijanskim vlastima, iz čisto praktičnih razloga računi, redovi vožnje, karte bili na talijanskome jeziku jer je većina stanovnika znala talijanski, a ne mađarski jezik.

Broj jezika na znaku u uskoj je vezi i s veličinom fonta na znaku, s obzirom da veličina fonta, bez obzira na redoslijed jezika, ukazuje na njegovu važnost. Većina reklama (74 %) ima različitu veličinu fonta teksta kod različitih jezika, a ujedno i različitu vrstu fonta. Ove su

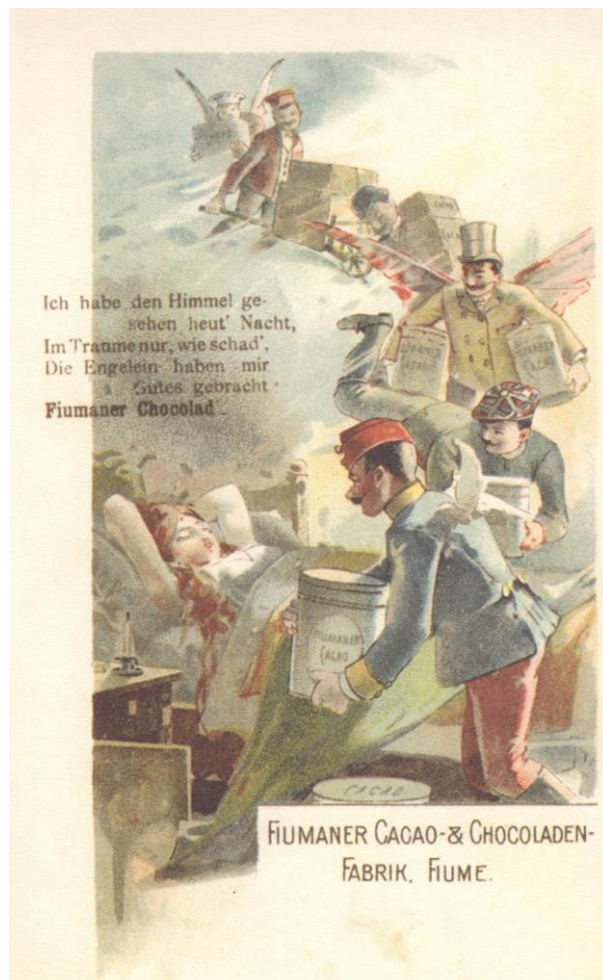
dvije varijable usko povezane sa sljedećom varijablom koja se odnosi na redoslijed jezika prema veličini fonta, što vidimo iz tablice 9.

Tablica 9. Redoslijed jezika prema veličini fonta

Jezik	Prvi	Drugi	Treći	Četvrti	Peti	Šesti	Jedini
Mađarski	22,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0
Talijanski	46,0	9,0	6,0	1,0	0,0	0,0	30,0
Njemački	19,0	7,0	3,0	0,0	0,0	0,0	13,0
Hrvatski	11,0	3,0	1,0	0,0	0,0	0,0	8,0
Engleski	1,0	1,0	0,0	1,0	0,0	0,0	1,0
Francuski	1,0	1,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0

U ovome slučaju preferirani jezik je talijanski (46 %) u 30 % znakova, koji je ujedno i prvi jezik, zatim slijedi mađarski s 22 % na 7% znakova, njemački s 19 % na 13 % znakova i hrvatski s 11 % zastupljenosti na 7 % znakova, s obzirom na redoslijed jezika na jednojezičnom znaku. Iz ovoga odnosa ponovno se vidi izrazita zastupljenost talijanskoga jezika, bez obzira radi li se o jednojezičnome ili višejezičnome znaku. Mađarski i njemački jezik nemaju velika odstupanja s obzirom na redoslijed jezika, ali veliko odstupanje dolazi do izražaja u korist njemačkoga jezika kod jednojezičnoga znaka.

Ilustrativan primjer je razglednica koja reklamira kakao i čokoladu. Namijenjena je konzumentima koji to sebi mogu priuštiti, tekst je na njemačkom jeziku, što ukazuje na postojanje njemačke zajednice, obitelji s djecom kojoj se kupuje čokolada, ali tu istu čokoladu možemo naći i u Austriji, što vidimo iz slike 4. U središnjem dijelu vidimo djevojku u krevetu koja sanja anđela (stihovi to potvrđuju) koji poprima oblik vojnika odjevenoga u austrougarsku odoru, s velikim paketom riječke čokolade u rukama. Vjerojatno je morao prijeći dugačak put od Rijeke (gdje se proizvodi čokolada) do Austrije (naglašeno je u drugome planu slike, slikom puta koji se mora prijeći), što ukazuje na dobre trgovačke veze Rijeke i Austrije.

*Slika 4. Plakat iz 1910. reklamira čokoladu i kakao
(Reklama u Rijeci od 1860. do 1940., 2008: 23)*

Mađarski jezik je bio službeni jezik, a jezična je politika težila mađarizaciji jezika. Međutim, u praksi vidimo da ta mađarizacija i nije bila baš toliko uspješna s obzirom da prevladava talijanski, odnosno njemački jezik. Prisutnost je hrvatskoga jezika doduše neznatno izražena, ali je ipak izražena. To ukazuje na jedan od Ben-Rafaelovih čimbenika jezičnoga krajolika: racionalni obziri koji se odnose na privlačnost znaka klijentima. Rijeka je bila pod mađarskom upravom, ali su pored talijanskih konzumenata bili su prisutni i hrvatski kupci. Pored talijanskoga, mađarskoga, njemačkoga i hrvatskoga jezika nailazimo, doduše u malome postotku, i na znakove na engleskome i francuskome jeziku, gdje se engleski javlja kao prvi, drugi i treći jezik na znakovima. Nema većega odstupanja u zastupljenosti engleskoga jezika u odnosu na francuski, koji je u to vrijeme bio jezik elite. Međutim, prisutnost engleskoga jezika (npr. engleski jezik u znaku za izbjeljivač rublja, s obzirom da je partner engleska tvrtka) objašnjavamo trgovačkim vezama riječkih poduzetnika s engleskim tvrtkama.

Francuski jezik je jezik prestiža i otmjenosti (reklama za konjak ili francuski izraz za kiticu cvijeća – bouquet). Francuski izrazi, francuska kuhinja jamstvo su kvalitete, tako da otmjeni restoran nudi birana bečka i francuska jela u reklamnome oglasu na talijanskome i njemačkome te posluživanje u posebnim separeima (*chambers separees*). Tako da jedan cvječar svoju radnju zove *Erster fumaner Blumen Salon*. Da bi privukao kupce koristi se francuskim izrazima koji dobro zvuče i još bolje izgledaju napisani. *Bouquet* zvuči primamljivije od kitice cvijeća.

Slika 5. Oglas iz 1900-ih.
(Reklama u Rijeci od 1860. do 1940., 2008: 7)

Slika 6. Oglas iz 1900-ih.
(Reklama u Rijeci od 1860. do
1940., 2008: 7)

Ova je vrsta reklame namijenjena višoj klasi i nema samo informativan karakter, nego simboličan s obzirom da nam govori komu je namijenjena. Uporaba francuskoga jezika daje izvjesnu dopadljivost i dozu otmjenosti, ali onima koji govore francuski, što označuje imućniji sloj, nikako običan puk.

Budući da je većina znakova bila jednojezična, prisutnost je prijevoda zanemariva, ili je prisutan doslovan prijevod. U tablici 10 zastupljena vrsta prijevoda prikazana je u postocima

iz kojih je vidljivo da na većini reklama (81 %) nema prijevoda. 18 % reklama ima doslovan prijevod, a 1 % slobodan prijevod.

Tablica 10. Prisutnost prijevoda

Prisutnost prijevoda	Učestalost	Postotak
Nema	81	81,0
Doslovan	18	18,0
Slobodan	1	1,0
Ukupno	100	100,0

Ukoliko govorimo o postojanju prijevoda na reklamama, tada se radilo o doslovnome prijevodu s mađarskoga jezika na talijanski i/ili obratno. Slobodan prijevod je zanemariv.

Što se tiče miješanja jezika, u 99 % znakova od 100 % nema miješanja jezika, samo u 1 % posto znakova u uzorku dolazi do miješanja jezika na razini riječi, što vidimo iz tablice 11.

Tablica 11. Prisutnost miješanja jezika

Prisutnost miješanja jezika	Učestalost	Postotak
Riječi	1	1,0
Nema miješanja jezika	99	99,0
Ukupno	100	100,0

To ukazuje da jezična zajednica u Rijeci ima relativno visok stupanj individualne višejezičnosti. Nailazimo i na preklapajući i komplementarni višejezični tekst. Kod preklapajućega teksta dva ili više jezika na znaku pružaju djelomično istu informaciju, dok svaki jezik pojedinačno izražava i dodatne sadržaje, da kod komplementarnoga teksta korišteni jezici sadrže različite, ali i dodatne informacije tako da je za potpuno razumijevanje potrebno poznavanje više jezika. S obzirom da je 24 % znaka višejezično (od toga 15 % dvojezično), kod većine je višejezična priroda znaka vidljiva (13 %). To podrazumijeva da je poruka znaka na

jednome nosaču napisana na više jezika. Na osnovi vidljive višejezičnosti ponovno dolaze do izražaja dvojezični znakovi s talijanskim i mađarskim tekstom u doslovnome prijevodu. Na plakatu iz 1900. godine (slika 7), na kojemu se reklamira riječki kakao, zastupljena su tri jezika: njemački, talijanski i mađarski.

*Slika 7. Plakat iz 1910. reklamira čokoladu i kakao
(Reklama u Rijeci od 1860. do 1940., 2008: 20)*

Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta, što je prikazano u tablici 12, važna je varijabla u našem istraživanju

Tablica 12. Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta

Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta	Učestalost	Postotak
Nema	61	61,0
Ima	39	39,0
Ukupno	100	100,0

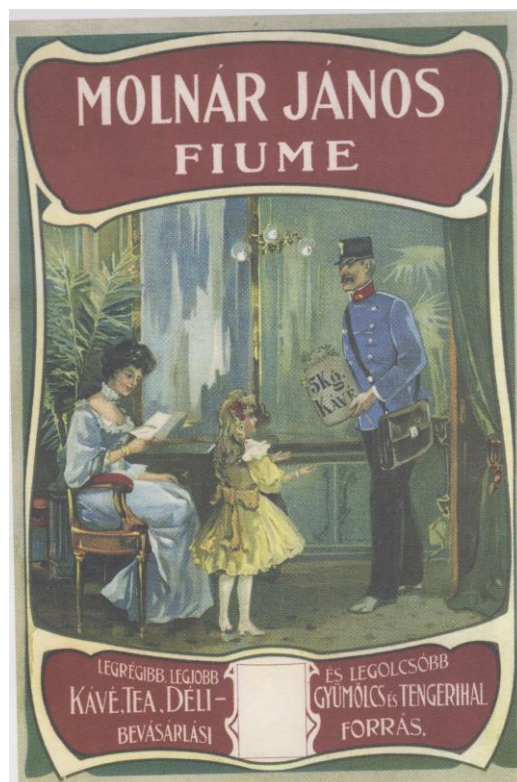
Obilježja kolektivnoga identiteta prisutna su na 3% reklama. Ostale reklame u uzorku nemaju ta obilježja. Od 39 reklama koje imaju obilježja kolektivnoga identiteta (tablica 13), 66,7 % ima jezično obilježje, a ostala trećina ima slikovno obilježje.

Tablica 13. Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta

Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta	Učestalost	Postotak
Jezični	26	66,7
Slikovni	13	33,3
Ukupno	39	100,0

Identitet je, prije svega, produkt ljudskoga djelovanja i međudjelovanja, spoznaje i samospoznaje, riječi i ljudske povijesne prakse. Bitna je njegova značajka procesualnost. Naime, on uvijek nastaje i konstituira se u procesu. Način konstituiranja identiteta ovisi o vrstama ljudskih međudjelovanja i procesa. Pojedinci, skupine stječući iskustvo, znanje, razmjenjujući informacije, odnosno djelovanjem u intimnoj, političkoj, gospodarskoj i kulturnoj sferi dolaze do razumijevanja i artikulacije sličnosti i razlika. Djelovanjem se istodobno grade i razumijevaju osobni i kolektivni identiteti. Bitna značajka procesualnosti u četiri navedene sfere jest njihova međusobna interakcija, isprepletenost i međuovisnost u izgradnji identiteta. Koja će od sfera odnosa biti odlučujuća u izgradnji identiteta, najviše ovisi o povijesnoj situaciji nekoga vremena i vrsti identiteta koji se proučava. Pod povijesnom situacijom najprije mislimo na odnose moći koji postoje u određenome vremenu i na određenome prostoru.

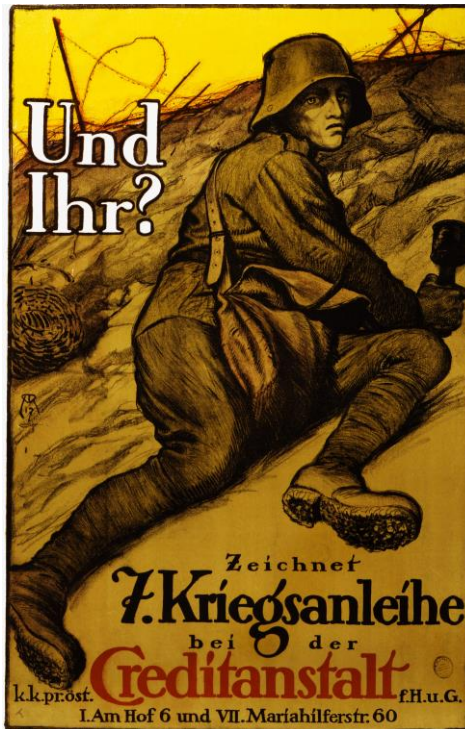
Odnosi moći uvjetuju koja će se sfera odnošenja isticati u izgradnji identiteta (D. Petrović, 2006: 213-214). Znači da je identitet „produkt povijesne prakse koji se formira i reformira uvjetovan odnosima moći i drugim identitetima” (Petrović, 2006: 214). „Kolektivni identitet je uvijek uvjetovan odnosima moći. Kolektivni identitet je određen i kulturno-povijesnim naslijeđem određenog teritorija, kraja, regije. Povijesno naslijeđeno kulturno razlikovanje često pruža presudni simbolički materijal koji služi za izgradnju specifična kolektivnog identiteta neke grupe. Dakle, kod analize identiteta moramo uzeti u obzir kulturne sadržaje koji osiguravaju simboličku zalihu za njegovu izgradnju. Sfera kulture sadrži jezik, društvene norme i običaje, mnijenja i znanja, religiju, mitologiju, zajednička sjećanja i povijest” (Petrović, 2006: 214). Za obilježavanje prisutnosti kolektivnoga identiteta mogu se koristiti i jedinice, tj. znakovi jezičnoga krajolika. Znakovi jezičnoga krajolika mogu svjedočiti o identitetima svojih aktera, odnosno ljudi koji su postavili taj znak u javni prostor. U našem slučaju kolektivni identitet povezan je s odnosima moći koji vladaju u Rijeci. Iz tablice 12 vidjeli smo da kod 61 % znakova jezičnoga krajobraza nema obilježja kolektivnoga identiteta u smislu da se radi o jednojezičnome znaku kod kojega je sama prisutnost jezika svjedok o utjecaju većine u odnosu na manjinu, tj. Talijana i Mađara na ostale nacionalnosti. Međutim, obilježja kolektivnoga identiteta prisutna su na 39 % znakova. Tu se pojam kolektivnoga identiteta ponovno odnosi na iskazivanje talijanskoga, odnosno mađarskoga identiteta, a ne na iskazivanje hrvatskoga identiteta. Od 39 znakova koja imaju obilježja kolektivnoga identiteta, 66,7 % ih ima jezično obilježje, a ostala trećina ima slikovno obilježje. Zamijećeno je da su obilježja kolektivnoga identiteta najčešće na znakovima koji spadaju u sektore prehrambeni proizvodi i trgovine (42 %) i uslužne djelatnosti (35 %). Primjeri znakova koji u sebi nose obilježje kolektivnoga identiteta primjeri su u kojima dolazi do izražaja načelo predstavljanja sebe, s obzirom da su to privatni znakovi. Obilježja kolektivnoga identiteta u Rijeci očituju se uporabom talijanskoga, odnosno mađarskoga jezika, a to možemo objasniti uz pomoć teorijskoga okvira koji su zadali Spolsky i Cooper (1991). Prvi uvjet za izbor jezika jest „autorovo poznavanje jezika, koji propisuje da treba pisati znakove jezikom koji poznajemo”. Što ukazuje da Mađari u Rijeci poznaju i talijanski jezik pored mađarskoga jezika. Primjer na slici 8 pored reklame za kavu ima i simbolički karakter. Slika 8 je podloga za kalendar na kojemu se reklamira kava, ali pri tome se koristi samo mađarski jezik. Time se želi ukazati da su stanovnici kojima je upućena ova reklama Mađari, samo područje kojemu je namijenjen kalendar obilježava mađarski identitet, što sve zajedno čini mađarski kolektivni identitet.

Slika 8. Podloga za kalendar (1899) (Reklama u Rijeci od 1860. do 1940., 2008: 18)

Međutim, to nije bio slučaj u praksi u odnosu na mađarski jezik. Naime, prilikom ukidanja hrvatskoga jezika u školama velik dio učenika nije mogao pratiti nastavu na mađarskome jeziku, stoga je većina predmeta bila na talijanskome jeziku, dok se mađarski morao učiti kao obvezni predmet. Znakovi na koje se nailazi u Rijeci, kako smo već utvrdili, pretežno su na talijanskome, mađarskome i njemačkome jeziku.

Slika 9 je primjer vojne propagande za vrijeme Prvoga svjetskog rata na njemačkom jeziku, ali isto tako s naglašenim slikovnim izričajem, čime se ističe odnos moći u samome carstvu. Na plakatu je prikazan vojnik s granatom u ruci, koji brani domovinu. Traži se ratna pozajmica jer je čitavo carstvo zahvaćeno ratnim nedaćama. Na plakatu se postavlja izravno pitanje „A Vi?“, drugim riječima, jeste li dali ratni doprinos za obranu svoje zemlje. Na ovoj vrsti plakata dolazi do izražaja koliko se radi na jačanju kolektivnoga identiteta, pripadnosti Austro-Ugarskoj Monarhiji.

*Slika 9. Plakat za ratni kredit (1917)
(www.pinterest.com)*

Što se tiče drugoga uvjeta Spolskoga i Coopera „ciljana publika” koji kaže da jezik koji se koristi na znakovima mora biti razumljiv ciljanoj publici, u našem slučaju to su stanovnici Rijeke. Budući da je kultura bila pretežno na talijanskome jeziku, a u školama se obvezno učio mađarski jezik, ovaj drugi uvjet u potpunosti objašnjava uporabu talijanskoga i mađarskoga jezika na znakovima. U mađarskim novinama pored mađarskoga jezika nailazimo i na obavijesti na talijanskome jeziku, tj. na prijevode s mađarskoga. Zbog toga u novinama mađarskoga zemljopisnog društva *Fiume–Magyar Foldrajzi Tarsasag* (1887, br.12, str.1) nailazimo na prijevode s mađarskoga na talijanski jezik, ali i na reklame na talijanskome jeziku, što nam govori o tome da se, iako je mađarski jezik službeni odnosno jezik vlasti, ne smije zanemariti talijanske žitelje Rijeke i njihov jezik. Znači, ne zaboravlja se talijanski identitet. Time se ukazuje da je, pored mađarskoga, talijanski jezik visoko rangiran i respektabilan. To upućuje na poziciju moći u Rijeci od strane Talijana i njihovih simpatizera.

Treći uvjet za izbor jezika je „simbolička vrijednost”. To je načelo iznimno važno za oslikavanje društveno-političkih prilika u gradu Rijeci. Naime, taj uvjet tvrdi da „ako kontroliram korištenje jezika na znaku u javnom prostoru, uspostavljam vlast nad tim teritorijem”. Ovim

je uvjetom najbolje oslikan kolektivni identitet grada Rijeke prikazan na znakovima jezičnoga krajobraza. Mađarski i talijanski jezik naglašavaju podijeljenu vlast između Mađara i Talijana. Mađari su težili naglašavanju mađarskoga identiteta (obvezno poznavanje mađarskoga jezika pri zapošljavanju, financijska pomoć siromašnijemu sloju stanovnika čija djeca uče u mađarskim školama, samo su Mađari riječki gradonačelnici). Budući da se na njih gledalo kao na došljake u Rijeci, to nije išlo tomu u prilog, pa nastojanje Mađara u formiranju mađarskoga identiteta Riječana nije bilo baš uspješno. Među svim ovim primjerima moramo istaknuti primjer jezičnoga znaka u časopisu *Obzor* iz 1910. godine (slika 10). U njemu se ističe oglas za hotel „Bonaviju”: „Ako si Slaven i putuješ kroz Rieku – ne smiješ mimoići jedini isključivo slavenski 'Grand hotel Bonavia' koji je u rukama čestitih Hrvata braće Mateljan. Hotel nudi „izvrsnu domaću kuhinju..., dobro dalmatinsko vino, poslužbu u svakom pogledu izvrsnu i uz to uljudnu slavensku”, te završava sloganom „Svoj k svome“.

Slika 10. Hotel Bonavia (oglas) u Obzoru (Zagreb, 1910)

Reklama u Rijeci od 1860. do 1940. (2008: 26)

Ova reklama pored informativnoga karaktera nosi i snažnu nacionalnu poruku. Naglašava podređenost hrvatstva i hrvatskoga jezika u Rijeci i namijenjena je isključivo Hrvatima i njihovim istomišljenicima. Treba napomenuti da se *Obzor* nije tiskao u Rijeci, već u Zagrebu.

Ovaj primjer smo izabrali da bismo ukazali na postojanje prikrivenoga kolektivnog identiteta koji je u Rijeci postojao (Komu je namijenjen oglas?). Prema tome, polazeći od perspektive kolektivnoga identiteta u multikulturnim sredinama, jedinica jezičnoga krajolika može također potvrditi tendenciju posebnosti, odnosno partikularizacije identiteta. To bi trebalo izraziti različitost identiteta naspram čitavoga kolektiva, odnosno društva, koristeći jezične markere (Calhoun, 1977; Hutchinson i Smith, 1996; Ben-Rafael i Sternberg, 2009). Na prikriveni kolektivni identitet upućuje i većina jednojezičnih znakova na više jezika (85 %), tako da varijabla vidljivost višejezične prirode znaka ne igra bitnu ulogu na upućivanje realnoga postojanja višejezičnosti na ovome području, s obzirom da jednojezičnih znakova na hrvatskome jeziku nema ili ih nalazimo samo u tiskovinama koje izlaze na hrvatskome jeziku. Jednojezičnost se odnosi na prisutnost mađarskoga, talijanskoga i njemačkoga jezika, što u doba Austro-Ugarske Monarhije slikovito prezentira odnos moći i priznavanje talijanskoga jezika kao oznaku kolektivnoga identiteta u Rijeci. Varijabla vidljivost višejezičnoga znaka prisutna je u ovome korpusu kod 13 % znakova, dok kod 2 % znakova nije vidljiva.

Varijabla koja se odnosi na obilježja globalizacije ne podrazumijeva današnji oblik globalizacije, ali ne možemo je ne vidjeti i ne osvrnuti se na njezinu prisutnost, naročito u domenama trgovine i drugih uslužnih djelatnosti. Kod većine sakupljenih uzoraka (91 %) nisu prisutna obilježja globalizacije. Samo 5 % znakova ima u uzorku jezična obilježja globalizacije, a 4 % promatranih znakova sadrži slikovna obilježja globalizacije, što je prikazano u slijedećoj tablici (tablica 14).

Tablica 14. Prisutnost obilježja globalizacije

Prisutnost obilježja	Učestalost	Postotak
Jezična	5	5,0
Slikovna	4	4,0
Nema	91	91,0
Ukupno	100	100,0

Pod pojmom globalizacije misli se na „na nastojanje velikih država (društava) da prošire svoje granice, povežu velike razdaljine i raznolike kulture u jednu, prošire svoju kulturu, institucije i obrasce života” (Cifrić, 1998: 80).

Globalizacija je prvenstveno gospodarski i gospodarstvom potaknut proces Globalizacijom se stapaju gospodarstvo, kultura, politika, jezik, identitet. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće odnosi među državama u Europi znatno su se razlikovali od današnjih, jer se tada smatralo da državna snaga proizlazi iz teritorijalne dominacije, a ne iz gospodarske kao u današnje vrijeme. (Markešić, A. <http://nova-akropola.com/covjek-i-svijet/aktualno/globalizacija/>, 23. travnja .2014). Na elemente globalizacije nailazimo proučavajući povijest Rijeke posebno se fokusirajući na razdoblje prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Rijeka je kroz povijest bila sjecište trgovačkih i pomorskih veza. Riječka industrija ima temelje još u 19. stoljeću zahvaljujući talijanskim, engleskim, francuskim i inim industrijalcima i inženjerima. Temelji turizma svih mjesta oko Rijeke (posebno Opatija) nastali su pod austrijskim utjecajem. Arhitektura je pod dubokim utjecajem Austrije, Mađarske i Italije. Ovo je područje prvenstveno područje miješanja hrvatske, talijanske, austrijske i mađarske kulture te prisutnost katoličke, pravoslavne, židovske i muslimanske vjeroispovijesti, područje gdje se miješaju utjecaji različitih kultura, jezika, tradicija. Utjecaj mađarskoga i austrijskoga kapitala nije vidljiv samo u industriji, arhitekturi, već i u jeziku i identitetu stanovništva Rijeke, koje je u to doba bilo pretežno talijansko ili hrvatsko. Na raznolikosti nailazimo i u području kulinarstva, pa tako nailazimo na mađarske, austrijske, češke specijalitete i proizvode. Prisutnost obilježja globalizacije možemo pokazati na primjeru imena kavane s njemačkim nazivom „G. Ziegler's Grand – Restaurant und Grand Cafe in Fiume”, koja nudi bečku i francusku kuhinju s poznatim češkim i njemačkim pivima. Pored mađarskih, talijanskih i njemačkih natpisa i imena objekata susrećemo internacionalna imena hotela, kao što su: „Bristol”, „Lloyd”, „Royal”, „Europa”, „Imperial”. U Rijeci je bilo moguće kupovati najfinije kineske i japanske porculane te učiti strane jezike u školi stranih jezika „Berlitz” ili esperanto. 1907. godine je u Rijeci osnovan prvi klub esperantista „Adriatika Ligo Esperantista”. Ta se godina smatra početkom organiziranoga djelovanja esperantista u Hrvatskoj.

Rijeka je grad s razvijenim lučkim i željezničkim prometom, uspostavljenom trgovinom s čitavim svijetom, razvijenim pomorstvom, ujedno i tranzitno turističko središte. Otvorenost i gospodarska razvijenost grada govori u prilog procesu globalizacije. Primjer je plakat iz 1900. godine kojim se reklamira rižin štirak (slika 11). Sama slika ne predstavlja samo proizvod, već dječje likove. Funkcija slike „prvenstveno se ostvaruje u praćenju sadržajne i tematske strane verbalnoga dijela reklamne poruke tj. u njegovu upotpunjavaju dodatnim značenjskim elementima“. (Bertoša, M. 2008: 291) Natpis na kutiji je na engleskome jeziku, što upućuje da

je to roba iz uvoza, odnosno iz Velike Britanije. Na samome je vrhu u sredini naziv na mađarskome jeziku napisan naglašenim fontom, dok su nazivi na svim kutijama na engleskome jeziku, što ponovno ukazuje na trgovačku povezanost Mađarske i Velike Britanije te Rijeke.

Slika 11. Plakat za štirak (1900) Reklama u Rijeci od 1860. do 1940. (2008: 24)

Sličan primjer nalazimo u *Novome listu* (1915) kojim se oglašava „otvorenje novog dućana postola” s „bogatim izborom”, a „specijalitet su američanski postoli svjetske marke”.

6.2. Rijeka u razdoblju od 1919. do 1945. godine

6.2.1. Jezična politika

Na Sušaku su osnovana društva za nacionalno-politički razvoj riječkih Hrvata i drugih Slavena. Ona su u prvome redu namijenjena radu u Rijeci s obzirom da je sve što je imalo hrvat-

ski predznak bilo zabranjeno, počevši od obrazovanja pa do bilo kakvih udruga i društava. Primjerice, Narodna čitaonica nakon D'Annunzija samo vegetira, aneksijom Rijeke Italiji prestaje s radom do završetka Drugoga svjetskog rata.

Poslije 1918. godine na sušačkoj strani nastava se odvijala samo na hrvatskome jeziku, a u vrijeme Drugoga svjetskog rata na talijanskome jeziku. Talijanski jezik je bio jezik nastave i obrazovanja još od ranije na području Rijeke. Sve do 1924. godine Rijeka je ostala pod okupacijom kao državopravni subjekt, kojim su upravljale talijanske političke vlasti. Rimskim sporazumom (27. siječnja. 1924.) između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije Rijeka je prepuštena Kraljevini Italiji. Talijanske vlasti su u tome razdoblju u Rijeci između dva svjetska rata izgradile cjeloviti školski sustav prema svojim političkim i odgojnim potrebama i pristupile otvorenoj i sustavnoj talijanizaciji hrvatske djece u Rijeci, s obzirom da se riječko školstvo organizacijski i koncepcijski izgrađivalo u skladu s talijanskim školskim zakonodavstvom te prema političkim i odgojnim potrebama vladajuće fašističke ideologije. Da bi se zacrtana odgojno-obrazovna djelatnost škola što djelotvornije izvodila, po uzoru na tadašnje talijansko školstvo pri riječkim je školama osnovano mnoštvo dječjih i omladinskih školskih kao i izvanškolskih fašističkih udruženja sa zadatkom da se osnovnoškolska i srednjoškolska mladež odgajaju u fašističkome duhu te u vojničkome duhu po uzoru na starorimski politički i vojnički mit. Osnovno pravilo koje je tada vrijedilo glasilo je „Knjiga i puška fašist je savršen” (*Libra e moschetto fascista perfetto*) (Bujan, V. 1953: 535).

Pored talijanskoga, na kojemu se odvijala nastava, učio se njemački i francuski, a isto tako i engleski jezik. Učenici koji su pohađali srednju školu 1926./1927. bili su rođeni za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, dok su njihovi roditelji došli u Rijeku iz različitih razloga. To se vidi iz činjenice što su poneki učenici navodili njemački, mađarski, čehoslovački, hrvatski i jugoslavenski jezik kao materinski jezik, što nalazimo u školskim dnevnicima. Školska godina 1933./1934. razlikuje se po nastavnome programu, jer se umjesto talijanskoga jezika i književnosti uvodi talijanski, povijest i kultura fašizma (*Italiano, storia, cultura fascista*) (Bujan, V. 1953: 535).

Školske godine 1938./1939. zabranjuje se upis učenicima židovske vjeroispovijesti, pa oni svoje školovanje nastavljaju privatno. Od 1941. do 1945. godine je situacija u školstvu ista. Jezik obrazovanja je talijanski, a njemački i francuski se uče kao drugi strani jezici.

Nakon aneksije Sušaka Italiji situacija je bila izrazito teška za Hrvate, naročito za hrvatske učitelje koji nisu smjeli govoriti hrvatski s učenicima osim u razredu na satu (to se odnosi samo na Sušak nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije), jer u Rijeci nije bilo hrvatskih učitelja za nastavu hrvatskoga jezika u školama. Iako nisu otpušteni s radnoga mjesta, položaj učitelja Hrvata na Sušaku bio je samo formalan. Tadašnje se riječko osnovno i srednje školstvo, po svojem ustrojstvu te po prostornoj i materijalno-didaktičkoj osnovi, nalazilo na zavidnoj visini, ono ipak nije bilo dovoljno uspješno jer im se opirala, slikovito rečeno, „živa narodna škola” među hrvatskim pučanstvom kod kojega još uvijek, iako u manjoj mjeri, postoji osjećaj hrvatskoga nacionalnog identiteta. (Bujan, V. 1953: 535). Na području Rijeke i Sušaka otpor Italiji i Njemačkoj bio je izrazito jak. Jedan dio ljudi koji nisu bili u partizanima djelovao je u ilegali i vršio pripreme za konačno oslobođenje Rijeke.

6.2.2. Nazivi ulica, općina i objekata

Mijenjanje nazivlja ulica ima važnu ulogu u formiranju kulturnoga identiteta, kolektivnoga identiteta, kolektivne svijesti, a i samoga jezika. „Ulice se, dakle, u procesu formiranja kolektivnoga identiteta pretvaraju iz svakodnevnih sredstava međusobne komunikacije i interakcije u urbanoj sredini u simboličke konstrukte političkih (vladajućih) elita, kojima se pokušava manipulirati i usmjeravati kolektivno poimanje povijesti i utjecati na kolektivno sjećanje i formiranje kolektivnoga identiteta“.(Marjanović, B. 2007: 121). Ideološki su usmjereni nazivi ulica vrlo jasan način utiskivanja ideologije u svakodnevni život građana. S obzirom da je razdoblje našega istraživanja razdoblje vladavine totalitarnoga režima, samo određivanje i konstrukcija kolektivnoga identiteta grada Rijeke reflektira se i u nazivljima ulica, općina, objekata. Nakon raspada Austro-Ugarske, zapadni dio Rijeke pripao je Kraljevini Italiji. Nazivlje glavnih ulica i trgova talijanska vlast preimenovala je prema talijanskoj kraljevskoj obitelji radi stvaranja dojma o dugovječnoj pripadnosti i naklonjenosti toga prostora talijanskoj strani, što se vidi u sljedećim nazivima: Korzo Vittoria Emanuele III., Ulica regine Elene, Pristanište Emanuelle Filiberta, Trg princa Umberta. S obzirom da je Rijeka granični grad, trebalo je potaknuti vojni moral imenima talijanskih junaka iz povijesnih bitaka i ratova, najčešće iz vremena borbe za ujedinjenje Italije u 19. st. ili iz Prvoga svjetskog rata, pa nailazimo na sljedeća imena: Trg Cesare Batista, Trg d'Annunzio, Stefano Turr, a vrednuju se i događaji i važni datumi iz talijanske povijesti, primjerice: Ulice XXX. listopada i XXVII. studenoga, Ulica Piave. Ostale ulice dobivaju imena poznatih i zaslužnih riječkih ličnosti talijanskoga podrijetla, uglavnom iz 19. st., koji su pridonijeli gospodarskomu razvoju Rijeke i

okolice (Ulica Fiorella La Guardie, Ciottina ulica, Ulica Grossich, Scarpin trg, Koblerov trg). Rijeka je, kao razvijena luka koju su izgradili Mađari, imala pomorsku infrastrukturu i gatove koji su imena dobivali po povijesnim talijanskim moreplovcima i pustolovima (Gat Marco Polo, Columbov gat, Riva Nazario Sauro). Manje značajne ulice dobivaju imena poznatih talijanskih književnika i znanstvenika (Marconi, Petrarca, Goldoni, Da Vinci, Galvani, Volta, Machiavelli), talijanskih gradova (Rim, Bolzano, Trst, Trento, Gorica), hrvatskih gradova koji su Rapallskim ugovorom pripali Italiji (Buzet, Lovran, Cres, Lošinj, Zadar) te dalmatinskih gradova koje je talijanska strana svojatala (Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik). Nakon priključenja Italiji 1924. godine Rijekom je zavladao Mussolinijev fašizam. Stoga nailazimo na imena kao što su Mussolinijeva avenija, kasnije Avenija Crnih košulja (Viale Camice Nere) te Ulica 30. listopada (Via XXX Ottobre – datum priziva 1922. godinu i Mussolinijev Marš na Rim kojim je došao na vlast). Nekadašnja čitaonica sada dobiva naziv Casa del Fascio. Moramo napomenuti da je 1941. na Sušaku bilo preimenovanje ulica, kako po nazivlju tako i jezično, što je prikazano u sljedećoj tablici: (Malešić, N. www.geografija.hr, 25. ožujka 2014)

Tablica 15. Preimenovanje ulica na Sušaku 1941. godine

Talijanski nazivi	Piazza XXVIII Ottobre	Corso2 Armata	Piazza11 Aprile	Via Giulio Cesare
Kraljevina Jugoslavija	Jelačićev trg	Radićeva ulica	Aleksandrov trg	Bulevard kralja Petra

U dublju razradu nazivlja ulica nećemo ulaziti s obzirom da to i nije cilj našega istraživanja, ali smo dali prikaz kako imenovanje ulica reflektira politiku određenoga razdoblja, odnosno identitet grada, a samim time i jezičnu ideologiju.

cc 6.2.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika

Rezultati se temelje na materijalima i uzorcima s područja Rijeke i Sušaka, s obzirom da je Italija 1941. godine anektirala Sušak. Razdoblje smo podijelili prema godinama izdanja tiskovina, odnosno reklamnih sadržaja. U samoj strukturi reklama prevladavaju one iz 1930. godine (12 %). Relativno velik udio imaju reklame iz 1920. godine (16 %) i 1929. (10 %). Što se tiče jezične slike do 1943. godine, jezik komunikacije u Rijeci bio je talijanski, ali je i nakon

kapitulacije Italije, dolaskom Nijemaca, talijanski ostao i dalje jezikom komunikacije. Treba napomenuti da se u daljnjoj analizi sve što se odnosi na hrvatski jezik koji je zastupljen na reklamama isključivo odnosi na područje Sušaka. Za razdoblje od 1919. do 1945. godine nismo naišli na uporabu hrvatskoga jezika u te svrhe, samim time što su sve tiskovine na hrvatskome jeziku bile zabranjene. Hrvatski jezik koristio se samo unutar obitelji i među prijateljima koji su bili Hrvati što potvrđuje razgovor sa živućim svjedocima. Ne možemo pristupiti klasičnomu istraživanju javnoga prostora, jer nam javni prostor predstavljaju dokumenti, tiskovine iz toga razdoblja, koji su podloga za očitovanje društvene, političke, gospodarske, kulturne i jezične situacije u Rijeci. S obzirom da se hrvatski pisani materijal nije nalazio u Rijeci, riječki su Hrvati dolazili do njega preko Sušaka, stoga su određeni uzorci uvršteni u analizu i s područja Sušaka. U analizi jezičnoga krajolika pristupili smo jezičnomu krajoliku koji se definira kao „korištenje jezika u pisanome prostoru (vidljivi jezik) u javnoj sferi” (Itagi i Singh, 2002b: IX).

Pisani prostor u našem slučaju podijelili smo u varijabli vrsta ustanove, odnosno objekta na kojemu se nalazi jezični znak, što je prikazano u tablici 16.

Tablica 16. Vrsta ustanove

Vrsta ustanove	Učestalost	Postotak
Industrijski objekti	15	30
Trgovine	4	8,0
Prehrambeni proizvodi	7	14,0
Uslužne djelatnosti	10	20,0
Zabava	14	28,0
Ukupno	50	100,0

Najviše se reklama (30 %) odnosi na industrijske objekte. Relativno je velik broj i onih koje se odnose na uslužne djelatnosti (20 %). Reklame koje se odnose na prehrambene proizvode čine 14 %, dok se na zabavu odnosi prilično velik postotak od 28 %. Pod zabavom se misli na oglašavanje restorana, plesnih matineja, filmova, što je u Rijeci bilo prilično zastupljeno u razdoblju između dvaju ratova. Znakove smo nalazili na različitim nosačima znakova. S

obzirom na vrstu znaka u promatranome uzorku prevladavaju reklamni oglasi (26 %). Slijede natpisi (18 %), obavijesti (16 %) i novčane dionice (14 %). Pri samoj analizi držali smo se podjele znakova *top-down* i *bottom up* (tablica. 17).

Tablica 17. Vrsta znaka

Znak	Učestalost	Postotak
Službeni	14	28,0
Privatni	36	72,0
Ukupno	50	100,0

Većina se reklama u uzorku (72 %) odnosi na privatni znak od 50 uzoraka. Privatni su se znakovi pretežno odnosili na nazive i natpise na trgovinama i uslužnim djelatnostima (komercijalni diskurs), dok su se službeni javni znakovi odnosili na gradsku upravu u domenama natpisa na zgradama uprava, bolnica, škola, gradskih zgrada, sveučilišta, te primjerci dionica banaka, putnih karata, voznoga reda. U domenu službeni znak spadaju i službeni dokumenti (gradsko-regulatorni diskurs).

Oko tri četvrtine reklama ima gradsko-regulatorni diskurs koji pokrivaju domenu službeni znak. Naime, „top-down” jedinice jezičnoga krajobraza mnogo su više pod kontrolom autoriteta i politike nego što su *bottom up* jedinice. Sudionici koji pripadaju vladajućem korpusu stoje iza *top-down* jedinice te određuju kodove jezičnoga krajobraza, te samim time imaju veću moć od aktera *bottom up* jedinica, tj. privatnih sudionika. Odnos *top-down* i *bottom up* jedinica ukazuje koliki je utjecaj vlasti na pojedinca, odnosno na društvo u cjelini. U našem su istraživanju svi službeni znakovi s gradsko-regulatornim diskursom isključivo jednojezični (talijanski). Primjer odnosa moći putem jezika vidi se i na poštanskim markama (slike 12 i 13). Isti je odnos moći iskazan na primjerima poštanskih maraka iz 1918. godine, (slika 12), gdje je prisutan samo mađarski jezik (gradsko-regulatorni diskurs), i 1919. godine (slika 13) gdje je prisutan mađarski jezik, ali s talijanskim pečatom (uporaba talijanskog jezika) preko marke (gradsko-regulatorni diskurs).

Slika 12. Poštanska marka 1918. (www.pinterest.com)

Slika 13. Poštanske marke (1919) (www.pinterest.com)

O položaju bilo koje jezične zajednice u društvu svjedoči i primjena jezika te zajednice. Jedan od pokazatelja primjene jezika ujedno je i broj jezika na nosačima znaka. Najviše reklama je jednojezičnih (88 %), odnosno na talijanskome jeziku, dok se na ostalima koristi kombinacija dvaju jezika. To je ujedno i pokazatelj jezične ideologije u Rijeci gdje su isključivo jednojezični znakovi, dok dvojezičnost susrećemo na području Sušaka, koja se u to vrijeme koristila u svakodnevnome životu. Naročito se u doba Kraljevine SHS nastojalo iz Rijeke odstraniti sve one koji su prohrvatski ili projugoslavenski orijentirani, radi potpune talijanizacije. Migracija stanovništva iz Rijeke prema Sušaku nije bila zanemariva. Na područje Sušaka sklanjaju se protjerani riječki autonomaši na čelu sa Zanellom. Prisutnost talijanskoga pored hrvatskoga jezika na Sušaku ne treba posebno čuditi s obzirom da je talijanski jezik i ranije bio prisutan

na ovome području. Dvojezičnost na Sušaku nastavila se bez obzira na političke promjene. U svezi broja jezika na znaku analizirali smo i redoslijed jezika, čime dobivamo podatke o važnosti jezika, što je prikazano u sljedećoj tablici (tablica 18).

Tablica 18. Redoslijed jezika na znaku u postocima na području Rijeke i Sušaka

Jezik	Prvi	Drugi	Jedini
Talijanski	72,0	6,0	68,0
Njemački	10,0	0,0	8,0
Hrvatski	18,0	6,0	14,0

Na 68 % reklama koristi se samo talijanski jezik, dok se isključivo hrvatski jezik koristi na 14 % reklama (slika 14). Znakovi koji sadrže samo talijanski jezik potječu s područja Rijeke, dok znakovi na hrvatskome jeziku potječu s područja Sušaka. Na 8 % reklama kao jedini jezik javlja se njemački. Kod višejezičnih reklama talijanski jezik kao prvi jezik obuhvaća njih 72 %. Hrvatski jezik se kao prvi jezik javlja u 18 % reklamnih uzoraka, a njemački jezik u 10% reklama.

Slika 14. Reklama za „Energina” u časopisu „Pučki liječnik”(1930)

Višejezičnost na području Sušaka susrećemo samo kod komercijalnoga diskursa. Ovaj postotak od 72 % koji otpada na talijanski jezik možemo isto tako objasniti i iz perspektive „dobar razlog” (Boudon, 1990, 2007.). Iz ove perspektive očekuje se da tvorci jezičnoga krajobraza oblikuju jedinice, odnosno znakove jezičnoga krajobraza vezano s potrebama i razumijevanjem javnosti i interesa javnosti, što nam govori o prisutnosti Talijana i Nijemaca na Sušaku. Ovdje više dolazi do izražaja interes nego moć. Naglašena je važnost racionalnoga poimanja, odnosno „dobar razlog”. Tvorci znakova jezičnoga krajolika bore se za naklonost klijenta, što nameće određene restrikcije u njihovim postupcima. Težnja za utjecajem nad klijentima uvjetuje poštovanje vrijednosti samih klijenata, a jezik je jedan od važnih čimbenika komunikacije s klijentima. Talijanski i hrvatski jezik javljaju se kao drugi jezik u 6 % reklama, dok se njemački javlja kao prvi jezik u 10 % reklama od ukupnoga uzorka. U gradsko-regulatornome diskursu ne nailazimo na uporabu talijanskoga jezika, već isključivo hrvatskoga jezika na Sušaku, što ukazuje na odnos moći. Višejezičnost nije bila zastupljena u Rijeci, što upućuje na marginalizirano ili u potpunosti negirano postojanje drugih jezičnih zajednica, posebice Hrvata u Rijeci. U našem istraživanju nismo naišli na nosače znakova s kombinacijom više jezika. Broj jezika na znaku stoji u uskoj vezi i s veličinom fonta i vrstom fonta na znaku (tablica 18).

Tablica 18. Redoslijed jezika prema veličini fonta u Rijeci i na Sušaku

Jezik	Prvi	Drugi	Jedini
Talijanski	0,0	6,0	66,0
Njemački	2,0	0,0	8,0
Hrvatski	10,0	0,0	14,0

Na nepostojanje višejezičnosti na području Rijeke potvrđuje i redoslijed jezika prema veličini fonta. U ovome slučaju preferirani jezik je talijanski kao jedini jezik na nosaču znaka sa 66 %. Zatim slijedi njemački kao jednojezični s 8 %. S obzirom da je Italija u razdoblju između dva ratova imala izrazito fašističku orijentiranost, zastupljenost je njemačkoga jezika logična. Zastupljenost hrvatskoga jezika kao prvoga jezika (10 %), odnosno kao jedinoga jezika na nosačima znaka, odnosi se isključivo na područje Sušaka. Nepostojanje hrvatskoga jezika u Rijeci potvrđuje podređeni i obespravljani položaj Hrvata u tome razdoblju. Znakovi su u većini slučajeva jednojezični, tako da je prisutnost prijevoda zanemariva, što je prikazano u tablici 19.

Tablica 19. Prisutnost prijevoda

Prisutnost/nepisutnost prijevoda	Učestalost	Postotak
Nema prijevoda	47	94,0
Doslovan prijevod	3	6,0
Ukupno	50	100,0

U tablici 19 zastupljena vrsta prijevoda izražena je u postocima. Međutim, u našoj analizi na većini reklama (94 %) nema prijevoda. Preostale reklame imaju doslovan prijevod. S obzirom da nema prijevoda, nema ni miješanja jezika niti je zastupljena vidljivost višejezične prirode znaka, što se vidi iz dolje navedenih tablica 20 i 21.

Tablica 20. Prisutnost miješanja jezika

Prisutnost miješanja jezika	Učestalost	Postotak
Nema miješanja jezika	50	100,0
Ukupno	50	100,0

Tablica 21. Vidljivost višejezične prirode znaka

Vidljivost višejezične prirode znaka	Učestalost	Postotak
Nije vidljiva	50	100,0
Ukupno	50	100,0

Obilježja kolektivnoga identiteta važna je varijabla u našem istraživanju, posebice što je izražavanje kolektivnoga identiteta bilo veoma važno u političkome kontekstu u razdoblju od 1919. do 1945. godine, što je prikazano u slijedećoj tablici 22.

Tablica 22. Vrsta obilježja kolektivnoga identiteta

Obilježja kolektivnoga identiteta	Učestalost	Postotak
Jezični	25	86,2
Slikovni	4	13,8
Ukupno	29	100,0

Kolektivni identitet nekoga grada govori nam i o vitalnosti, odnosno prisutnosti društvenih podjela u navedenoj zajednici. Prisutnost drugih jezika na znakovima jezičnoga krajolika ukazuje na postojanje kolektivnoga identiteta neke jezične zajednice, ali i njihova nam odsutnost također govori o postojanju kolektivnoga identiteta koji se ne priznaje. Kolektivni identitet u smislu postojanja drugih jezičnih zajednica dobiva na važnosti u demokratskim društvima koja se temelje na promociji ljudskih prava i autonomiji pojedinca. Međutim, u društvima gdje se država tretira kao najvažnija vrijednost, prema pisanjima Anthonyja Storra (1963), „pitanje individualnih prava nije važno samo po sebi, već samo ako služi državi, tj zajedničkomu idealu i cilju. Totalitarni režim nastoji sve subjekte društva pretvoriti u objekte svoje manipulacije, svodeći ih na bezlične jedinice cjeline, iz čega proizlazi da je temelj totalitarne doktrine kolektiv nad pojedincem, budući da se individue svode na službu superiornomu biću” (Storr, 1963: 83-84). Takvu situaciju nalazimo u Rijeci odmah nakon završetka Prvoga svjetskog rata dolaskom D'Annunzija i njegovih arditata gdje se već nazire fašistička ideologija, što naročito dolazi do izražaja aneksijom Rijeke Italiji.

Ukoliko shvaćamo grad kao prostor sa sociosemiotičkoga polazišta, naglašava se da prostor govori o društvu. „Značenje nekoga prostora proizlazi iz subjektovog iskustva toga prostora, a njegovo iskustvo nastaje iz njegovog kontakta s određenim prostorom kao dinamičnom pojavnošću”. (Pennycook, 2010: 144). U ovome istraživanju kolektivni se identitet kao identitet neke zajednice na određenome području može odnositi na područje Sušaka, gdje se pored hrvatskoga življa i hrvatskoga jezika čuo i talijanski jezik, ali i drugi jezici. Iako je totalitarni režim vladao i na području Sušaka pod upravom Kraljevine SHS, dozvoljavao je dvojezičnost, za razliku od Rijeke, stoga se isticanje kolektivnoga identiteta na području Sušaka razlikuje od isticanja kolektivnoga identiteta na području Rijeke. Na riječkome području ističe se na služ-

benim znakovima kolektivni identitet grada u smislu isticanja fašističko-talijanskih kasnije i njemačkih obilježja. Navodimo naziv „Casa del Fascio” kao primjer gdje sam naziv jezično obilježava identitet subjekta koji je postavio taj naziv, odnosno znak (slika. 15).

Slika 15. Razglednica Casa del Fascio (1920) (Dom kulture na Kantridi)

Slijede plakati na njemačkome jeziku koji promoviraju formiranje mladeži nalik na Hitlerovu mladež (slika 16). Pojavljivali su se i plakati s antifašističkom propagandom na hrvatskome jeziku koje su dijelili pripadnici ilegalne organizacije u Rijeci i Sušaku (slika. 17).

Slika 16. Plakat (1942) (www.pinterest.com)

Slika17. Plakat (1943) (www.pinterest.com)

Sljedeći primjer kolektivnoga identiteta izražen jezičnim obilježjem vidi se u nazivu doma za oporavak oporavku djece oboljele od distrofije, astme i nehranjenosti *Colonia Marina di Villa Italia* (današnja Dječja bolnica Kantrida). Slijedi primjer spomen-ploče postavljene radi otvorenja ceste koja je povezivala Kantridu i Opatiju, na kojoj je pisalo:

„Il 28 OTTOBRE 1927 ANNO VI

QUESTA STRADA APERTA SULLE SPONDE DEL CARNARO

DA

BENITO MUSSOLINI CONGIUNTE ALL ITALIA

COME SEGNO DANTE E VOLLE D'ANNUNZIO”

Također je putovnica (1924) kao službeni dokument napisana samo na talijanskome jeziku, što ukazuje na odnos moći i tko je na vlasti. (slike. 18 i 19).

Slika 18. Putovnica

Slika 19. Putovnica (*Fiume Magyar Emlekezete. Budapest: Kanti Edit, 2009: 98*)

Od 29 znakova koji imaju obilježja kolektivnoga identiteta, njih 86,7 % ima jezično obilježje, a ostali imaju slikovno obilježje izrazito u vojnopropagandne svrhe. Slika 20., kao i slike 16 i 17 su ikoničke naravi i šalju sugestivnu poruku. „Slike su mogle konstruirati određeno željeno „ozračje“ neke reklame i, prikazujući likove u određenim kontekstima, sugestivno i persvazivno djelovati na primatelja poruke“ (Bertoša, M. 2008: 291).

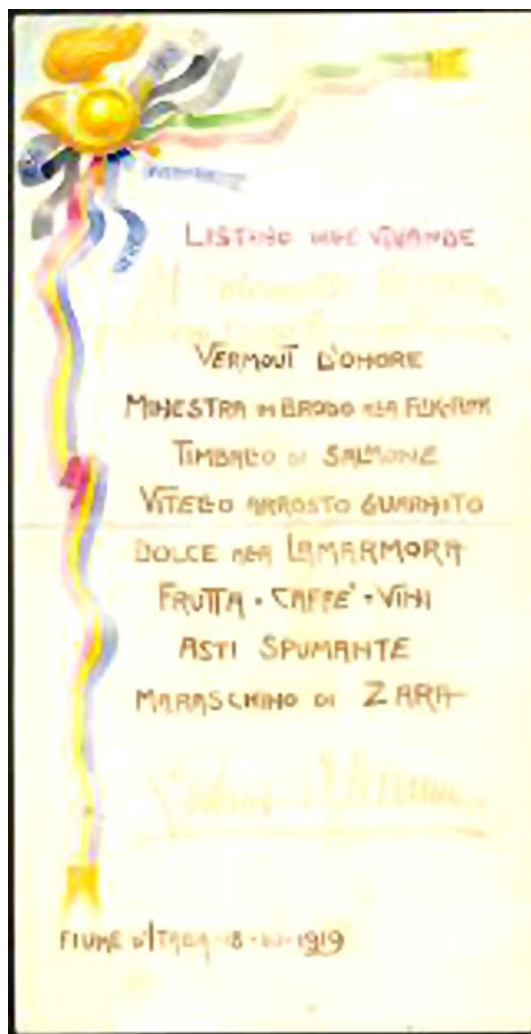

Slika 20. Fašistička propaganda: Rad i borba za domovinu i pobjedu (www.pinterest.com)

Kolektivni je identitet grada Rijeke ustvari identitet Italije, kasnije Njemačke, s obzirom da se javno nije ni moglo drukčije iskazati, jer je iskazivanje „nečega drugoga ili drukčijega” rezultiralo represalijama (slika 20).

Varijablu vrsta obilježja kolektivnoga identiteta možemo povezati s varijablom vidljivosti višejezične prirode znaka. Vidljivost višejezične prirode znaka ne igra bitnu ulogu na upućivanje realnoga postojanja višejezičnosti na ovome području, s obzirom da ne nailazimo na jednojezične znakove na bilo kojemu drugom jeziku, osim na talijanskome na području Rijeke. Uporaba isključivo talijanskoga jezika (kasnije i njemačkoga) slikovito prezentira odnos moći, a priznavanje talijanskoga jezika kao jezika uporabe u svakodnevnome životu pokazuje se kao bitan element kolektivnoga identiteta u Rijeci. Na sušačkome području nailazili smo na dvojezičnost, ali je svaki nosač znaka bio napisan na hrvatskome ili na talijanskome jeziku posebno. Primjer mjesečnoga jelovnika, koji je isključivo na talijanskome jeziku, upućuje da na ovome prostoru obitavaju samo Talijani (slika. 21).

Slika 21. Mjesečni jelovnik (1919) (www.pinterest.com)

Sljedeća varijabla odnosi se na obilježja globalizacije (tablica 23). Globalizacija se vidi u člancima mađarskoga dopisnika budimpeštanskoga lista *Az Est (Večer)*, koji je izvještavao o talijansko-mađarskoj gospodarskoj konferenciji u Rijeci. Lőrinc Szabó je o tome događaju napisao tri članka kada je 1925. godine došao u Rijeku.

Tablica 24. Prisutnost obilježja globalizacije

Prisutnost obilježja globalizacije	Učestalost	Postotak
Nema	50	100,0
Ukupno	50	100,0

Iako je prvih godina nakon Prvoga svjetskoga rata atmosfera u Rijeci bila neprijateljska prema Mađarima, to se raspoloženje ubrzo promijenilo i na političkome i na gospodarskome planu. Budući da se promet kroz luku znatno smanjio u odnosu na vrijeme prije rata, trgovina je s Mađarskom također stagnirala, i to ne samo s Mađarskom. Nakon Rimskoga ugovora (27. siječnja 1924.) Jugoslavija je priznala talijanski suverenitet nad gradom i lukom Rijekom. Prema tvrdnjama Ilone Fried, u srpnju 1925. godine uspostavljen je promet na željezničkoj pruzi između Rijeke, Zagreba i Gyékényjesa, koji je Rijeku ponovno povezao s Mađarskom. Szabó konstatira da je Rijeka mrtav grad te da, kao isključivo talijanska luka, pored ostalih luka u Italiji nema budućnosti, a kao turistički grad daleko ga nadmašuje Opatija. Turizam doduše postoji u Rijeci zahvaljujući Opatiji. Hoteli su puni i velik broj Mađara putuje u Rijeku, a i mnogi turisti iz Opatije zbog jeftinih proizvoda. Autor u svojim člancima izvještava o važnosti gospodarske suradnje između Italije i Mađarske, a poruka upućena mađarskim gospodarstvenicima, koju je prefekt sam napisao na komadiću papira, glasi: „S najiskrenijim čestitkama i s nadom u neizostavni uspjeh i početak rada sa starim prijateljstvom.”¹⁵ (Kabdebó, 2001: 275). Važnost suradnje Szabó u svojem trećem članku opisuje večerom na koji su ga izveli uvaženi članovi talijanske i mađarske delegacije. Sam opis večere svjedoči o postojećoj različitosti na koju nismo naišli kod samih znakova, a koji svjedoče o multikulturalnosti ali i globalizaciji koja ipak postoji i koja je izražena u svakodnevnome životu u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Szabó u svojem članku opisuje gradski lokalitet kamo su se uputili na večeru kod „Weisza, mađarskog Židova, kod kojega se može dobiti juha na segedinski način.“ Opisuje vožnju ovim riječima:

„Auto se probija kroz večernje mnoštvo ljudi, okupljeno na Piazza Dante i Molu. Lijevo..., a s desna je Caffè Centrale. Glazba: Kneginja čardaša. ...Auto skreće te nastavlja ravno prema kolodvoru duž Via Mussolini... Ovuda prolazi vlak iz Pešte.” (Kabdebó, 2001: 275). Autor opisuje i posjet restoranu „Ornitornico” u ulici Via Garibaldi, čiji je vlasnik Pietro Vuchicevic. Slijedi opis jelovnika na kojemu prevladava mediteranska kuhinja, dok je ponuda pića internacionalna uz talijansko vino Chianti, pije se pivo i soda-voda. Iako je jelovnik primorski, može se naručiti bečki odrezak ili pohano pile, što svakako pripada srednjoeuropskome kulinarstvu, ali isto tako se u gradu može naći i mađarska kuhinja. Vrijedi se osvrnuti i na razgovor tijekom večere. Na putu do restorana govore o broju Mađara u Rijeci čiji je broj va-

---

¹⁵Ilona Fried je podrijetlom Mađarica, talijanistica i povjesničarka mađarske kulture.

rirao od 1.200 do 1.400 prema nekim mišljenjima, dok je prema drugima iznosio 1.700, možda i 4.000, ovisno o tome kako su se Mađari izjašnjavali. Osuđuju fašizam i smatraju da je najbolje biti u opoziciji, kako to pravom fījumanu i priliči. Jezik komunikacije je najvjerojatnije njemački, s obzirom da jedan od talijanskih uglednika nakon razgovora s Mađarom naručuje na njemačkome jeziku. Konobar mu također uzvraća na njemačkome. U autu na talijanskome upućuje vozača kamo treba voziti, a i tijekom večere ubacuje pokoju talijansku frazu. U razgovoru s vlasnikom restorana (izvjesnim Vuchicevichem) govori talijanski (iako je on po svemu sudeći potalijančeni Hrvat). Društvo Mađara, koji sjede za obližnjim stolom, u međusobnoj komunikaciji ubacuju pokoju francusku riječ, a govore pola na njemačkome, pola na mađarskome. Jedan gost, odvjetnik iz Zagreba govori hrvatski. Jedan od uglednih Talijana nudi svojega mađarskog gosta pravom albanskom cigaretom pod nazivom Kalypso. Ovi primjeri, o kojima piše mađarski novinar, govore nam da su globalizacija, višejezičnost, odnosno multikulturalnost, itekako živi u Rijeci, ali bez vidljivih oznaka. To nam ujedno govori o nametnutoj političkoj doktrini, a samim time i o jezičnoj i političkoj ideologiji. Tomu doprinosi i nepostojanje obilježja globalizacije na znakovima iz izabranoga uzorka. Postojanje globalizacije izvan službenih znakova na području Sušaka nije se istraživalo.

6.3. Rijeka u SFR Jugoslaviji od 1945. do 1991. godine

6.3.1. Jezična politika

List *La Voce del Popolo* (24. kolovoza 1945.) (www.lokalpatrioti-rijeka.com, 28. svibnja 2014) poziva na razmišljanje riječima: „Oni koji pobjedi savezničkih snaga žele dati uobičajeno značenje trijumfiranja snage nad snagom, nadmoćnosti jednih nacija nad drugim nacijama, oni koji i dalje hoće raspravljati o hegemonističkim pozicijama, utjecajnim zonama, graničnim barijerama, rasizmima, imperijalizmima, ništa nisu shvatili od te svjetske tragedije. (...) Kako se nanovo problem bratstva ne bi pobrkao, neka jedan od mirotvornih i bitnih sredstava bude stvaranje bratske sredine na onim mjestima, onim gradovima, onim područjima gdje žive različite etničke skupine poput klasična primjera Julijske regije. Ali, da bi se to moglo ostvariti, potrebno je uzajamno poznavanje jezika kojima nacionalne skupine govore i pišu.” Talijanski stanovnici, koji su ostali u Rijeci nakon oslobođenja, morali su učiti hrvatski jezik ukoliko njime nisu vladali.

Međutim, položaj narodnosti u Jugoslaviji bio je relativno dobro zakonski reguliran te je pružao nacionalnim manjinama relativno veliku slobodu i različite mogućnosti ostvarivanja vlastitoga nacionalnog identiteta. Treba istaknuti da su pojedine nacionalne manjine bile u boljem položaju od drugih. Nijemci su se u socijalističkoj Jugoslaviji pretvorili iz prilično velike nacionalne manjine u minornu zajednicu koja ni u jednome mjestu nije predstavljala ni relativnu većinu stanovnika. Štoviše, njima i Austrijancima nije bilo omogućeno ni nacionalno organiziranje u bilo kakvu udругu, a odnos javnosti prema njima bio je u svakome pogledu negativan. Iako je egzodus Talijana bio prilično velik, prava Talijana u Rijeci, odnosno u Jugoslaviji bila su dobro zakonski regulirana.

Tako primjerice talijanska manjina 1946. godine započinje s djelatnošću Talijanske drame (Drama Italiano), a iste godine započinje s radom Narodno kazalište kada se prvi put s riječke pozornice čuo hrvatski jezik. Talijanska manjina ima pravo školovati se na talijanskome jeziku, pa su osnovna škola i gimnazija na talijanskome jeziku. Talijanstvo Rijeke nije se napadalo, što svjedoči i prijedlog dr. Smodlake, ministra vanjskih poslova nove Jugoslavije koji je iznio u *La Voce del Popolo* (br 1: 27.10. 1944., str. 5.) „Slobodna Jugoslavija ne će se u Rijeci služiti fašističkim metodama D'Annunzia i Musolinija, ne smiju se ponoviti pogriješke iz 1918. godine, kada su neki kratkovidni nacionalisti mislili da će najbolje služiti interesima Hrvatske i Jugoslavije aboliranjem gradske upravne autonomije i prisilnim isključivanjem talijanskog jezika iz gradske administracije. Gradska administrativna autonomija u Rijeci ne smije biti smetnja Jugoslaviji, temeljenoj na demokratskim načelima, a autonomija može biti veća od one koju je Rijeka uživala pod Ugarskom. Talijanski jezik može u njoj očuvati ono mjesto koje će mu većina riječkih građana htjeti dati.” Godine 1959. osniva se Edit (Edizione Italiana), izdavačko poduzeće za izdanja na talijanskome jeziku.

I jugoslavenski ustavi iz 1947., 1963. i 1974. godine omogućavali su nacionalnim manjinama jednakopravnost. Tako u osnovnim načelima posljednjega ustava SFRJ i SRH piše: „U ime svakog naroda i narodnosti posebno i svih zajedno ostvaruje i osigurava bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, te stvaraju uvjeti za njihov svestran razvoj kao nacionalnih kolektiviteta, ali i kao jedinstvenog dijela zajednice.” Uz opća prava i slobode čovjeka i građanina narodnostima u SRH i SFRJ bile su osigurane i sloboda i ravnopravnost jezika i pisma, odgoj i obrazovanje na vlastitome jeziku, pravo na razvoj vlastite kulture, pravo na osnivanje vlastitih organizacija, pravo na razmjernu zastupljenost u organima vlasti, pravo na upotrebu svojega

jezika i pisma u javnome životu i u postupku pred državnim organima i organizacijama koje obavljaju javna ovlaštenja, kao i druga prava kojima se, na području gdje žive, osigurava nacionalni razvoj i afirmacija narodnosti (Ustav SRH, članak 137, 138).

U Jugoslaviji je bilo pet konstitutivnih naroda, odnosno šest kada je 1974. Muslimanima u Bosni priznat status naroda, tri službena jezika (srpsko-hrvatski, slovenski, makedonski) zatim pet službenih jezika kada su 1974. godine uključeni albanski i mađarski, dva pisma (ćirilica i latinica). Izraz nacionalna manjina smatran je politički nekorektnim i omalovažavajućim te se umjesto toga koristio izraz narodnost. Tako su umjesto para pojmova narod/nacionalna manjina upotrebljavani narod/narodnost. U ovakvoj nomenklaturi nije postojao prostor za pojam etnička skupina u smislu etničke zajednice koja nema svoju matičnu državu. Narodnosti su imale prava isticati svoje nacionalne zastave na koje je dodana petokraka zvijezda. Najviše su se time koristili Albanci, Talijani i Mađari, te su redovito korištene na prostorima u kojima su te zajednice bile brojne, kao primjerice Talijani u Rijeci. Izrazite promjene zahvatile su i obrazovni sustav. Rijeka je nakon oslobođenja jednim dijelom bila otuđeni hrvatski grad sa znatnim brojem doseljenika iz Italije. Na početku se nailazilo na mnoge poteškoće, kao što je započinjanje nove školske politike, kako izgraditi školski sustav na narodnosnim i novostvorenim društvenim osnovama, kako uspostaviti odnos između hrvatskih i talijanskih škola, kako omogućiti hrvatskomu pučanstvu godinama uskraćivani odgoj na materinskome jeziku, pitanje kadrova i još mnogo složenih pitanja. Na svojem prijelaznom putu već se 1945. godine provodi školska reforma s novom školskom politikom temeljenom na nacionalnim osnovama riječkih građana, podjednako hrvatske i talijanske narodnosti. Iako je Rijeka tek 1947. godine potpisivanjem međunarodnoga mirovnog ugovara s Italijom konačno pridružena Hrvatskoj, gradske vlasti krenule su već od samoga početka sanirati školske prostore uništene bombardiranjem i raditi na obnovi školskoga i prosvjetnoga života. Školska godina završila je 20. srpnja 1945. godine. U ovih 50 dana škole su radile prema dotadašnjim ali ipak izmijenjenim programima kako bi se zaokružilo gradivo, završila školska godina te ujedno stvorili uvjeti za prijelaz na rad po novim programima u sljedećoj školskoj godini. „U tom kratkom razdoblju osnovne i srednje škole pohađalo je ukupno 3. 960 učenika i učenica. U Rijeci je tada bilo 360 talijanskih učitelja i nastavnika, od kojih su mnogi prije službovali u riječkoj okolici, a zatim zbog ratnih neprilika našli utočište u Rijeci.” (Čop, 2004: 55-88). Tih prvih poslijeratnih godina stvoreni su temelji na kojima se sustavno dalje razvijalo riječki obrazovni sustav prema gospodarsko-društvenim potrebama i nacionalnim zahtjevima. Nastojalo se prije svega

zadovoljiti nacionalne i jezične potrebe riječkoga pučanstva hrvatske nacionalnosti i hrvatskoga materinskog jezika, s obzirom da jedan dio građana nije poznao hrvatski jezik, a nije imao ni svijest o hrvatskoj nacionalnoj pripadnosti. U Rijeku su se počele vraćati hrvatske izbjeglice koje su je morale napustiti u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, a u potrazi za poslom useljavali su se Hrvati iz bliže i dalje okolice, dok su istodobno grad napuštali mnogi građani talijanske narodnosti, optirajući za Italiju. Među njima je bilo najviše Talijana doseljenih u međuraću, ali i autohtonih Riječana starosjedilaca, tzv. Fijumana. Taj je emigracijsko-imigracijski proces odlaženja starih i dolaženja novih izmijenio demografsku sliku grada u korist hrvatskoga pučanstva. Novi su demografski odnosi posebno bili uočljivi u školstvu, jer se stalno povećavao broj hrvatskih, a opadao broj talijanskih učenika. K tomu, mnoga djeca su prelazila iz talijanskih u hrvatske škole. (Čop, 2004)

„Pored toga, prema riječima Celestine Manjgotić, učiteljice i ravnateljice škole u Podmurvicama, i sami su učenici svoja jezična dostignuća prenosili na svoje roditelje, jer su se oni sve više okretali hrvatskoj školi” (Čop, 2004: 55-88). Ne može se reći da je odnos između hrvatskih i talijanskih učitelja bio idealan, ali je bio zadovoljavajući, iako su neki talijanski učitelji branili druženje talijanskoj djeci s hrvatskom djecom. Takav primjer netrpeljivosti daje prva učiteljica u hrvatskoj osnovnoj školi na Podmurvicama Celestina Manjgotić: „U jednom dijelu dvorišta moji učenici su se igrali, plesali, igrali kolo i pjevali. Talijanska djeca su se željela priključiti, ali su im njihovi učitelji branili. Moji učenici su uvijek pjevali hrvatske pjesme i malo po malo počeli privlačiti učenike talijanskih odjeljenja u zajedničku igru. Desilo se, da je do kraja školske godine nekoliko učenika iz talijanskih razreda prešlo u naše hrvatsko odjeljenje” (Čop, 2004: 55-88).

Utjecaji političke ideologije ne očituju se samo u školstvu, već u čitavom društvu. Slavila se NOB obilježavanjem sjećanja na partizanske bitke i heroje, posebice Dan mladosti, tj. rođendan Josipa Broza Tita. Cijelo društvo temeljilo se na idejama samoupravnoga socijalizma s vjerovanjem kako je socijalizam najpravednije uređenje, dok je kapitalizam isključivo eksploatatorski.

6.3.2. Nazivi ulica, općina i objekata

Preimenovanje ulica i trgova jedan je od načina na koji vladajuća ideologija želi pokazati svoju prisutnost u prostoru. Rijeka je grad koji je u svojoj povijesti bio pod upravom raznih državnih tvorevina, što se posebno očitovalo u burnome 20. stoljeću. U tom je vremenu grad,

ovisno o dogovorima suprotstavljenih sila, bio podijeljen na dva dijela, da bi od 1945. postao cjelovit kao grad Rijeka. Nakon pada sila Osovine i završetka rata, granica na Rječini više ne postoji i grad je ujedinjen pod okriljem nove države – SFR Jugoslavije. U tih gotovo pola stoljeća druge Jugoslavije izvršen je velik utjecaj na urbanu strukturu grada. Ideologije koje su se mijenjale kroz povijest ostavile su pečate koji se mogu primijetiti u arhitekturi, urbanoj strukturi, a jedan od načina potvrđivanja svoje prisutnosti i ubrizgavanja svojih ideja u „maloga čovjeka” svakako je imenovanje ulica i trgova. U ovome poglavlju, kao i u dosadašnjem radu, pokazujemo kako je promjena vlasti, kao i promjena političke ideologije, praćena promjenama u imenovanju ulica. Nazivlja ulica su ujedno i elementi koji utječu na formiranje kolektivnoga identiteta, preko kojih političke elite pokušavaju manipulirati i usmjeravati kolektivno poimanje povijesti, kolektivno sjećanje i identitet. Mađarsko-talijansko nazivlje bilo je zamijenjeno isključivo talijanskim nazivljem, koje ne nestaje u poslijeratnome razdoblju. Nakon Drugoga svjetskog rata dolazi do preimenovanja ulica. Međutim, treba naglasiti da pored hrvatskoga nazivlja stoji i talijansko nazivlje, što se u kasnijem razdoblju izgubilo, tako da su ostali samo hrvatski nazivi.

S novom ideologijom započinju i veliki projekti društva jednakosti koji se odražavaju na Rijeku, tako da je riječki Stari grad devastiran modernim zgradama, Rijekom se grade blokovski građene stambene zgrade, široki parkovi koje presijecaju ulice s nazivima narodnih heroja (Ulica Vlade Bagata, Josipa Kraša, Rade Končara), partizanskih divizija (Ulica 43. istarske divizije, Šetalište XIII. divizije). Obilježja antifašističke borbe reflektiraju se u nazivlju ulica, ali i industrijskih objekata (Gat 1.maja, Šetalište 21. IV.1945., brodogradilišta „3. maj“ i „Viktor Lenac“).

Prijateljski odnos Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom očitovao se i u imenovanju ulica po sovjetskim simbolima. Međutim, nakon zahlađenja odnosa između dviju država neki su elementi izbačeni (Korzo Crvene armije preimenuje se u Korzo narodne revolucije), ali ostale su ličnosti koje se pamte kao nositelji ideje socijalizma (Šetalište Vladimira Iljiča Lenjina, Ulica Maksima Gorkog). Jugoslavija kao federativna država nazivima ulica po drugim gradovima promovira jedinstvo republika, pa imamo Ljubljansku cestu, Beogradski trg, Sarajevsku ulicu. Promjena društvenoga uređenja izazvana ratom reflektira se i u promjenama nazivlja ulica. Primjerice, Rimska ulica, koja je prije bila simbol fašizma i nasilja koji se vršio nad riječkim stanovništvom, preimenovana je u Ulicu žrtava fašizma. Prostor gdje je nekoć bila granica

između Italije i Kraljevine Jugoslavije nazvan je Titov trg, čime je simbolizirano jedinstvo grada, s obzirom da je drugi naziv države bio Titova Jugoslavija. Treba napomenuti da nigdje nije naznačena povijest prije 1945. godine. Tako iz popisa ulica grada Rijeke koje je izdao Narodni odbor grada Rijeke 1950. godine, vidimo sljedeće preimenovanje nazivlja na hrvatskome i talijanskome jeziku:

Tablica 25. Preimenovanje nazivlja ulica na hrvatskome i talijanskome jeziku 1950. godine

Prijašnji naziv	Hrvatski naziv	Talijanski naziv
Costabela Cava Grande	Ulica Jugoslavenske armije	Via dell'Armata
Piazza XVII Novembre	Beogradski trg	Piazza Belgrado
Via Marconi	Ulica I. maja	Via I. Maggio
Viale Camice Nere	Ulica Giovanni Duiz	Via Giovanni Duiz
Via XXX Ottobre	Ulica Frana Supila	Via Frano Supilo
Corso Vittorio E. III	Korzo Crvene armije	Corso dell' Armata Rosa

Promjena nazivlja ulica odvijala se i na Sušaku, što je prikazano u tablici 25, s tim da je navedeno samo hrvatsko nazivlje, s obzirom da je Sušak pripadao Kraljevini Jugoslaviji, a ne Kraljevini Italiji, odnosno kasnije je potpao pod njemačku okupaciju i NDH, koji je težio kroatizaciji Hrvatske.

Tablica 26. Preimenovanje ulica na Sušaku 1950. godine

Prijašnji naziv	Hrvatski naziv
Trg bana Josipa Jelačića	Titov trg
Ulica braće Radića	Ulica braće Radića
Ulica Lavala Nugenta	Partizanski odredi
Trg Podhumskih žrtava	Trg Moša Pijade (bivši Staljinov trg)
Nova ulica (bivše Deksine kuće)	Ulica Desetorice strijeljanih

Možemo zaključiti da su ulice i trgovi nužni dio grada, koje su dio naše svakodnevice, odnosno nužan oblik komunikacije u urbanome prostoru, a s time i važan medij komunikacije ideja kao političke elite, koje vlast želi utisnuti u kolektivno sjećanje naroda.

6.3.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika

Istraživanjem jezičnoga krajobraza javnoga prostora s dijakronijskoga aspekta (1945-1991) mogu se detektirati i interpretirati društvene promjene i transformacije na različitim razinama, od veoma brze do veoma polagane i postupne.

Prema Rodrigueu Landryju, i Richardu Y. Bourhisu, jezični krajolik ima informativnu i simboličku funkciju, što u našem slučaju znači da ćemo analizom znakova jezičnoga krajolika Rijeke nakon Drugoga svjetskog rata sve do propasti SFR Jugoslavije te osnivanjem samostalne Republike Hrvatske ukazati na informativnu i simboličku funkciju jezika na znakovima. Za samu analizu jezičnoga sadržaja prikupili smo 100 uzoraka koje smo statistički obradili. Znakove smo kodirali prema već navedenim varijablama iz petoga poglavlja. Postoje male izmjene u samoj terminologiji. Pod nazivom vrste znaka pored privatnoga znaka ubacili smo novi termin društveni znak i strani privatni znak. Uveli smo i novu varijablu „vrsta pisma”, što se odnosi na uporabu latiničnoga i ćiriličnoga pisma. Uzorak sadrži najviše znakova iz 1967. godine (22,8 %) i 1970. godine (10,9 %), ali imamo uzorke iz razdoblja 1946., 1948., 1956., 1959., 1960., 1961., 1964., 1970., 1971., 1972., 1974., 1979., 1982., 1985., 1987., 1990., 1991. godine. Nema većega broja uzoraka iz poslijeratnih godina jer nam nisu bili dostupni, osim nekoliko političkih parola na transparentima prigodom nekoga obilježavanja (odnosi se na razdoblje 1945., 1946. godine). Izvore informacija nalazimo u tiskovinama *Novoga lista* i studentskoga lista *Val*, na kino i kazališnim plakatima, u časopisu *Fluminensia* te na političkim plakatima iz arhiva Sveučilišne knjižnice u Rijeci. Za analizu jezičnoga krajobraza koristili smo se imenima industrijskih objekata i reklamama njihovih proizvoda, imenima trgovina, kafića, restorana, banaka, planovima grada, novčanicama, natpisima na službenim institucijama grada, bolnicama, školama i dr., što je prikazano u tablici 27.

Tablica 27. Vrsta ustanove

Vrsta ustanove	Učestalost	Postotak
Industrijski objekti	9	8,9
Trgovine	21	20,8
Uslužne djelatnosti	26	25,7
Financijske uslužne djelatnosti	1	1,0
Općina službene zgrade grada Rijeke	2	2,0
Medicinske uslužne djelatnosti	3	3,0
Obrazovanje i kultura	9	8,9
Turizam	1	1,0
Konzulati i druga strana predstavništva	1	1,0
Zabavni centar	21	20,8
Gradski prostor	2	2,0
Politički sadržaji	4	4,0
Novac	1	1,0
Ukupno	101	100,0

Najviše se znakova (25,7 %) odnosi na uslužne djelatnosti, dok je relativno velik broj onih koji se odnose na trgovine (20,8 %). Budući da se radi o ciljanoj metodi prikupljanja podataka, namjerno smo birali znakove uslužne djelatnosti (25,7 %), trgovina (20,8 %) i zabavnih centara (20,8 %) s obzirom da je u prvim dvjema djelatnostima zastupljena sloboda izražavanja u biranju naziva znaka i uporabe jezika, jer je diskurs uslužnih djelatnosti, za

razliku od gradskoga diskursa, koncentriran na uslugu kupovanja i prodavanja komercijalne robe i usluga te definira svijet svakodnevnoga lokalnog poslovanja. Razlika između službenoga i privatnoga znaka prema Ben-Rafaelu implicira da jezični krajolik nije jedinstveno područje. „Ova prostorna metafora određuje poziciju stvaraoca znaka unutar društvene hijerarhije i fokusira se na krajobraz kao odraz društvene i jezične hijerarhije. To suprotstavljanje službenoga i privatnoga najbolje funkcionira na pretpostavci da postoje različiti tipovi znakovlja koji su u suprotnosti unutar istoga sustava, predstavljajući različite sugovornike za istu strukturalnu poziciju u krajobrazu. Međutim, ovo je u kontrastu sa svakodnevnom praksom s obzirom da država nema interesa u davanju nazivlja, primjerice novomu frizerskom salonu ili malomu kafiću, kao primjerice u davanju nazivlja ulici, državnoj ustanovi ili tvornici. Znači da službeno, tj. u ovome slučaju društveno/odnosno državno znakovlje nije u izravnoj konkurenciji s privatnim znakovljem za isto područje i ne predstavljaju različite izvore izraza koji se mogu usporediti” (Kallen, 2010: 42). Kod znakovlja zabavnih centara preferirali smo kinoplakate pretežno za strane filmove, ali nismo izostavili ni domaće filmove.

Kinematografija je pripadala pod društveni znak. Natpisi filmova i njihov prijevod ukazivali su nam jezičnu ideologiju, a samim time i jezičnu politiku koja je bila zastupljena u tome razdoblju. Standardni jezik u razdoblju SFR Jugoslavije bio je hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski. Kod nazivlja stranih filmova važan je distributer s obzirom je li prijevod naslova stranih filmova na hrvatskome ili srpskome jeziku. Ukoliko je distributer „Morava film”, tada je prijevod naslova stranih filmova na srpskome jeziku, kao što je pokazano u primjeru prijevoda talijanskoga filma iz 1955. godine „Današnje devojke” ili američki film iz 1949. godine „Pesak Ivo Džime”, dok je kod „Croatia filma” prijevod na hrvatskome jeziku, kao u primjeru američkoga filma iz 1960. godine „Djevojka” ili francuskoga filma iz 1963. godine „Lijep život”.

Nazivi kinodvorana imaju informativni i simbolički karakter. S jedne strane nas informiraju o samome nazivlju ističući geografski položaj („Kvarner”, „Jadran”, „Viševica”) ili povijesne ličnosti („Garibaldi”), dok simboliku vidimo u imenima kina („Partizan”, „Sloga” „Beograd”).

Može se reći da vrsta ustanove određuje i uporabu jezika. U domeni turizma i uslužnih djelatnosti nailazimo u najviše slučajeva na višejezičnost. Sve državne i gradske ustanove koriste

isključivo hrvatski jezik. Osim talijanskoga jezika, ostali jezici rabe se samo u komercijalne svrhe i ne upućuje na postojanje manjinske zajednice Engleza, Nijemaca ili Francuza. Prisutnost višejezičnosti reflektira se u vrstama znaka, što je prikazano u tablici 27. Ovisno o vrsti znaka u promatranome uzorku prevladavaju znakovi koji se odnose na oglase (33,7 %), a slijede imena ustanova (24,8 %) i plakati (20,8 %). Najmanji udio čine posteri, natpisi, razglednice, karikature, osmrtnice i vrijednost novca (po 1 %).

Znak smo podijelili na službeni znak, što se pretežno odnosi na prometno-regulatorne oznake i službene nazive gradskih institucija. Društveni znak smo razlikovali od službenoga po tome što se odnosi na znakove koji su u društvenome vlasništvu, što je i temelj tadašnjega gospodarstva, jer se pojam privatni znak isključivo odnosi na uslužne djelatnosti (kafići, restorani) i mali obrt (postolari, krojački saloni, frizeri) jer privatno vlasništvo u drugome obliku i nije postojalo. Strani privatni znak odnosi se na znakove iz inozemstva kojima strane tvrtke reklamiraju svoje proizvode u riječkim tiskovinama.

Tablica 28. Vrsta znaka

Vrsta ustanove	Učestalost	Postotak
Službeni znak	12	11,9
Strani privatni znak	13	12,9
Društveni znak	57	56,4
Privatni znak	19	18,8
Ukupno	101	100,0

Imena javnih ustanova napisana su na hrvatskome jeziku. Imena ustanova reklamiranih pod nazivom strani znak talijanskoga su naziva, poput „Coin” „Upim”. Talijanski robni centri oglašavaju u lokalnim tiskovinama talijanske proizvode na hrvatskome jeziku. Ne obraćaju se oni talijanskoj manjini, s obzirom da je sve na hrvatskome jeziku, nego svim Riječanima prvenstveno zbog blizine granice i navike ljudi da idu u kupnju u Trst. O vrsti znaka ovisi i vrsta diskursa. Većina znakova, kako smo i napomenuli, znakovi su uslužnih djelatnosti, trgovina, zbog čega u uzorku od (100) 88,1 % znakova ima komercijalni diskurs, što nije slučajno, i htjeli smo istražiti javni prostor gdje je utjecaj politike i moći ipak manje izražen.

Ovim primjerima u ovome razdoblju želimo istaknuti odnos između jezičnoga krajolika i državne ideologije. Primjerice, Sloboda M. (2009) u svojem radu *State Ideology and linguistic landscape* provodi komparativnu analizu jezičnoga krajolika Bjelorusije, Češke Republike i Slovačke te opisuje stanje prije i poslije pada komunizma. Navodi Voloshinovu teoriju da je ideologija odlika znaka, s tim da je i znak ideološki. Nema ideološkoga stvaranja izvan znaka i obratno, pa prema tome „- we shall conceive of ideology as a process of recycling a large number of signs such that they mutually index each other. Together they form an order of indexicality – a stratified pattern of social meanings ...to which people orient when communicating.” (Sloboda, M. 2009: 174). Ljudi egzistencijalno trebaju znakove u prostoru da bi znali što smiju, odnosno ne smiju činiti. Sukladno tomu objekti krajolika kao znakovi mogu ukazati na ideologiju izvan funkcije za koju su kreirani. Primjerice, znak za Coca-Colu nije samo znak komercijalnoga oglašavanja nego i indikator koji ukazuje da se radi o zemlji u kojoj ne vlada socijalistički režim.

U poslijeratnim godinama nije bilo oglašavanja Coca-Cole u komunističkim zemljama. Neki su objekti krajolika u prvome redu kreirani radi ukazivanja na postojeću ideologiju i na njezinu primjenu” (Sloboda, 2009: 176), što je vidljivo naročito u poslijeratnome razdoblju u Rijeci.

U razdoblju od 1945. godine do 1991. godine znakovi se mijenjaju. Arhitektura mjesta određena je različitim promjenama tijekom desetljeća, stoljeća, koje su nastale uslijed utjecaja prirodnih okolnosti, kulturnih i eksternih prilika. (Rondanini, 1986: 42). Drastična promjena javnoga prostora, odnosno zajednice nastaje uslijed prirodnih katastrofa, ratova, što se vidi u primjeru Rijeke koja je bila prilično razrušena u razdoblju za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Dolazak jugoslavenske vojske u Rijeku dočekan je parolama na talijanskome jeziku „Viva l'armata Jugoslava libera”. Prva proslava 1. maja 1946. godine popraćena je transparentima na kojima su hrvatskim i talijanskim jezikom ispisane parole: „Živio 1. maj” - „Viva il 1 Maggio“, „Živili mladi graditelji pruge” - „Viva i giovani costruttori della ferrovia”, „Izgradimo našu zemlju” - „Ricostruiamo il nostro paese”. Na svakome su znaku hrvatski i talijanski jezik, s time da je hrvatski jezik prvi jezik. Pored jezičnoga obilježja ističe se i slikovno obilježje sa znakom petokrake zvijezde, simbolom NOB-a. Pored transparenta ističu se i slike Josipa Broza Tita s natpisima: „Živjela Titova Jugoslavija”, „Tito partija”. Ovi transpa-

renti ukazuju na suživot dviju zajednica, talijanske i hrvatske, ali ujedno ukazuju na promjenu društvenoga poretka, političke moći, odnosno smjene vlasti. (slike 22, 23 i 24, Proslava 1. maja (snimljeno fotoaparatom, izložba plakata na Korzu u Rijeci 20. kolovoza .2015).

Slika 22. Transparenti

Slika 23. Transparenti

Slika 24. Političke parole na bunkeru

Na promjenu društvenoga poretka ukazuju i poštanske marke iz 1945. godine. To su još uvijek talijanske marke s talijanskim natpisima, ali je preko svega udaren pečat s petokrakom zvijezdom i nazivom Rijeka, a ne Fiume, što je prikazano na slici 25.

Slika 25. Poštanske marke nakon oslobođenja Rijeke 1945. godine. (www.pinterest.com)

S obzirom da se naše istraživanje temelji na materijalima koji su ostali, odnosno koji su preživjeli, bitno je utvrditi: 1. Tko je postavio znakove?, 2. Gdje su znakovi postavljeni?, 3. Koja je njihova funkcija? (Coulmas, 2009: 15). Na prvo pitanje imamo izravan i neizravan odgovor. Izravan odgovor odnosi se na zajednicu ljudi koji obitavaju na ovim prostorima, dok se neizravan odgovor odnosi na politiku na vlasti i društvene prilike. Odgovor na drugo pitanje glasi da su postavljeni su na javnim mjestima radi potvrđivanja vjernosti državi i društvenomu poretku. Petokraka zvijezda ističe važnost NOB-a za opstojnost države. U godinama neposredno nakon rata ističu se izrazito političke parole gdje se veliča društveni poredak i moć države, što se vidi u navedenom primjeru za razdoblje od 1947. do 1951. godine: „Upisom zajma jačamo moć naše države. Pomažemo i ubrzavamo izvršenje petogodišnjeg

plana i izgradnju socijalizma u našoj zemlji.” Ovakva vrsta parola su zapravo kopije sorealističke sovjetske propagande. Slova ove propagandne poruke napisana su izrazitom crvenom bojom koja ima simboličko značenje. Crvena boja je boja komunističke internacionale, koja se ističe na svim plakatima. Plakat na kojemu se slavi 1. maj intenzivne je crvene boje, s bijelim poljima na kojima su također crvenom bojom nacrtani srp i čekić, simboli socijalizma. Prikaz kolektivnoga identiteta simboliziran je ne samo jezičnim obilježjima nego i slikovnim (prikazano u tablici 29).

Tablica 29. Obilježje kolektivnoga identiteta

Obilježje kolektivnoga identiteta	Učestalost	Postotak
Jezično	7	43,7
Slikovno	9	56,3
Ukupno	16	100,0

Od 16 reklama koje imaju obilježje, njih 43,7 % ima jezično obilježje, a ostalih 56,3 % imaju slikovno obilježje. Primjer jezičnoga i slikovnoga kolektivnog identiteta vidljiv je u sljedećem dolje navedenom primjeru. Naime, radi se o plakatu (slika 26.) kojim se potiče glasovanje žena: „Žene. Glasajmo za daljnju izgradnju socijalizma, za mir i aktivnu suradnju među narodima, za bolji život nas i naših porodica.”

Slika 26. Plakat (Sveučilišna knjižnica, Rijeka)

Prve dvije riječi napisane su velikim crvenim slovima na bijeloj podlozi, dok su ostale riječi manjega fonta i napisane crnom bojom na svijetloplavoj podlozi. Informativni karakter proizlazi iz samoga teksta koji spada u politički diskurs, dok se simbolika vidi u crvenoj boji slova koja je simbol komunističke internacionale. Podloga plakata je svijetloplave boje koja simbolizira plavetnilo neba (slobodu) na kojemu se ističu bijeli oblaci. Plakat je podijeljen bijelom crtom po sredini vertikalno formirajući dva pravokutnika. U lijevome i desnome dijelu pravokutnika slike su žene radnice (odjevena je radnički mantil) i žene sa sela (odjevena u narodnu nošnju). Sasvim pri dnu, s lijeve strane, na crvenoj podlozi, velikim bijelim brojkama napisan je datum održavanja izbora, dok u gornjem desnom kutu vijori jugoslavenska zastava čiji držač predstavlja bijela linija koja dijeli plakat na dva dijela.

Osim informativne poruke ovaj plakat ima i simboličku funkciju. Plava, bijela i crvena boja boje su jugoslavenske zastave koja simbolizira državu, ali ujedno predstavlja slikovni prikaz kolektivnoga identiteta (identifikacija sa zastavom, simbolom države) i nema razlike između ljudi sa sela i ljudi iz grada. Svi su jednaki (narodna nošnja - radnički mantil). Ovakva izrazito prisutna obilježja nacionalnoga identiteta zapažamo u poslijeratnim godinama. Od 16 reklama koje smo izabrali iz toga razdoblja i iz te domene, njih 43 % ima jezično obilježje, a ostalih 56,3 % ima slikovno obilježje. To nam pokazuje podjednaku važnost riječi i slike na izražavanju obilježja koja utječu na stvaranju kolektivnoga identiteta. Svi znakovi su jednojezični, tj. samo na hrvatskome jeziku. U sljedećoj tablici dat ćemo prikaz redoslijeda jezika na znaku, izraženoga u postocima. (tablica 30.)

Tablica 30. Redoslijed jezika (u postotku)

Jezik	Prvi	Drugi	Treći
Hrvatskosrpski	78,2	16,8	1,0
Talijanski	8,9	6,9	-
Engleski	6,9	20,8	8,9
Ruski	2,0	3,0	-
Mađarski	1,0	-	-
Francuski	2,0	5,0	1,0
Turski	1,0	-	-
Njemački	-	9,9	-
Slovenski	-	1,0	2,0

U Jugoslaviji se nastavilo još od Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije unitarno oblikovati srpskohrvatski kao središnji jugoslavenski jezik. U leksiku se nastojala postići sinominizacija hrvatskih i srpskih riječi, leksička egalizacija i postupak biranja zajedničkih riječi. U školama je bilo dozvoljeno pisati ekavicom i ijekavicom. Učilo se pored latiničnoga i ćirilično pismo. Obrađivali su se slovenski i makedonski tekstovi. Sve je to upućivalo na stvaranje jezičnoga jedinstva. Međutim, u samoj su praksi dolazili do izražaja pokušaji minoriziranja hrvatskih i srpskih razlika. Pored hrvatskosrpskoga koji je dominantni jezik, većina znakova je dvojezična (49,5 %), dok na jednojezične otpada 34,7 %. Pored dvojezičnih i jednojezičnih znakova nailazimo i na znakove tri jezika (15,8%). Kod dvojezičnih znakova talijanski jezik se javlja na manje od 9 % uzoraka. Talijanski je na prvome mjestu kod naziva trgovina. To su zapravo oglasi talijanskih trgovina koje su oglašene u *Novome listu* i imaju isključivo komercijalnu ulogu. Talijanski jezik susrećemo kao prvi jezik u domeni kulture. Talijanske kazališne predstave oglašene su prvo na talijanskome jeziku, dok je prijevod na hrvatskome jeziku. Na većini uzoraka (78,2 %) hrvatskosrpski je prvi jezik. Na uzorcima susrećemo znakove na engleskome i francuskome jeziku kao prvi, drugi i treći jezik. Engleski jezik kao prvi (6,9 %) i drugi jezik (20,8 %) najčešće susrećemo u nazivima proizvoda, kafića, frizerskih salona, mode, maloga poduzetništva i kod naziva filmova.

Slika 27. Reklama za trgovinu odjevnih predmeta (*Novi list*, 30. travnja 1985)

Slika 28. Reklama za satelitske antene (*Novi list*, 30. travnja 1985)

Francuski se jezik u većini slučajeva javlja kao drugi jezik (5 %) ponajprije u nazivima kozmetičkih proizvoda i alkoholnih pića (imena francuskih proizvođača) te u francuskih nazivima francuskih filmova, a ti znakovi sadrže i hrvatski prijevod. Na turski jezik naišli smo samo kod oglašavanja osmrtnice (i to samo na jednome znaku) i mađarski u natpisima iz prošlih vremena. Njemački jezik se javlja kao drugi jezik na znakovima (9,9 %) u domeni trgovina i proizvoda te u turizmu. Njemačke tvrtke oglašavaju svoje usluge i proizvode u hrvatskim novinama, dok se u turističkim prospektima, planu grada ili u ponudi s aspekta zabave oglašava i na njemačkome jeziku. Engleski i njemački jezik koriste se u turističke svrhe, s obzirom da je Rijeka tada bila tranzitni turistički grad, ali se ne smije zanemariti Rijeku ni kao lučki grad u kojemu je bio nemali broj pomoraca. Slovenski jezik susrećemo u oglasima za proizvode koji se mogu kupiti u Ilirskoj Bistrici, što upućuje na geografski položaj Rijeke i blizinu Slovenije. Makedonski jezik nismo našli na znakovima jezičnoga krajolika. Makedonski jezik se najčešće čuo na gradskoj tržnici, s obzirom da su trgovci bili Makedonci koji su prodavali poljoprivredne proizvode iz Makedonije.

Sljedeća varijabla prema veličini fonta, također ukazuje na položaj jezika u danome prostoru (tablica 31).

Tablica 31. Redoslijed jezika prema veličini fonta (u postotku)

Jezik	Prvi	Drugi	Treći
Hrvatskosrpski	59,4	20,8	2,0
Talijanski	11,9	5,0	1,0
Engleski	10,9	14,9	9,9
Francuski	2,0	5,0	1,0
Njemački	-	9,9	-
Ruski	-	4,0	-
Slovenski	-	2,0	1,0
Turski	-	1,0	-

Varijabla redoslijed jezika prema veličini fonta ukazuje nam ponovno na dominantnost hrvatskosrpskoga jezika, bez obzira radi li se o prvome, drugome ili trećem jeziku na znaku. Engleski i njemački jezik, kao drugi jezik na znaku, dolaze do izražaja s obzirom da je sve usmjereno prema turizmu. Za razliku od engleskoga, njemački je isključivo namijenjen turis-

tičkim djelatnostima kao prijevod s engleskoga jezika ili kao oznaka njemačkih proizvoda koji se reklamiraju u tiskovinama. Na engleski jezik nailazimo i u nazivlju uslužnih objekata i u nazivlju proizvoda. Što se tiče vrste diskursa, prevladava komercijalni diskurs jer tu postoji određena sloboda u izražavanju i uporabi jezika, naročito u nazivima kafića, restorana, maloga poduzetništva poput frizera jer su oni mogli biti u privatnome vlasništvu. Stoga su ovdje najizraženiji odgovori na pitanja: 1. Tko je postavio znakove?, 2. Gdje su znakovi postavljeni?, 3. Koja je njihova funkcija? (Coulmas, 2009: 15).

Pojedinac bez utjecaja državnoga aparata postavlja znakove te, iako živi u socijalističkome sustavu gdje pojam kapitalizma ima negativnu konotaciju, koristi znakove na engleskome jeziku da bi pokazao pripadnost međunarodnoj sceni čime se jamči i kvaliteta proizvoda. Primjerice, jelovnik „Rozi bara” nudi: American pizzu, American hot-dog, jer sam naziv jamči dobru kvalitetu te upućuje na informiranost vlasnika znaka. Ovi su znakovi namijenjeni prolaznicima, stanovnicima grada s obzirom da se nalaze na javnome gradskom prostoru s funkcijom informiranja o svojoj ponudi. Također, simbolički gledano, ovakvi nazivi upućuju na otvorenost prema svijetu i prihvaćanju inozemnih pravaca razvoja. Težnja prema „zapadnome” svijetu vidi se i u velikome broju oglasa iz Italije, namijenjenih Riječanima, što rezultira učestalim izletima u Trst radi kupnje, s obzirom da je vladala velika potražnja za proizvodima sa zapadnoga tržišta.

Iako prevladava jednojezični znak (79 %), 18 % znakova ima doslovan prijevod. To se pretežno odnosi na znakove uslužnih djelatnosti, poput turističkih prospekata i planova grada ili naziva filmova i kazališnih predstava Talijanske drame (HNK Ivana pl. Zajca). Ne smijemo zaboraviti razdoblje nakon rata kada su dolazili do izražaja dvojezični natpisi na hrvatsko-srpskome i talijanskome jeziku, gdje je bio zastupljen doslovan prijevod (tablica 32).

Tablica 32. Prisutnost prijevoda

Prisutnost prijevoda	Učestalost	Postotak
Doslovan prijevod	18	17,8
Slobodan prijevod	4	4,0
Jednojezični znak	79	78,2
Ukupno	101	100,0

Kako se radi o dijakronijskome pristupu, ne možemo govoriti o prostornoj mobilnosti nosača teksta. Sve znakove jezičnoga krajobraza našli smo u tiskovinama ili u arhivu Državnog zavoda i Sveučilišne knjižnice u Rijeci. Pored navedene varijable osvrnut ćemo se i na varijablu „miješanja jezika” (tablica 33).

Tablica 33. Prisutnost miješanja jezika

Prisutnost miješanja jezika	Učestalost	Postotak
Ima miješanja jezika	12	11,9
Nema miješanja jezika	62	61,4
Jednojezični znak	27	26,7
Ukupno	101	100,0

Kod većine dvojezičnih ili višejezičnih znakova ne dolazi do miješanja jezika, dok u 12 % uzoraka nailazimo na miješanje jezika na znakovima, i to pretežno u ugostiteljskim i komercijalnim ponudama, kao što vidimo u sljedećim primjerima: „šampionski coctail Rozi”, „boutique uniform – ekskluzivni modeli”, „long drink s ledom”, „Sljeme - sesvetska i camping kobasica”.

Varijablu „broj pisama” dosad nismo imali. Stvaranjem SFR Jugoslavije i uporabom hrvatskosrpskoga jezika koristila su se dva pisma: latinica i ćirilica. Oba su se pisma učila u školama i bilo je obvezno ćirilicom pisati jednu ili dvije školske zadaće. U jezičnome krajoliku Rijeke dominira latinica, međutim u komercijalnome diskursu nailazimo i na ćirilično pismo. Zanimljivo je napomenuti da je na riječkome željezničkome kolodvoru (1947. godina) ime grada Rijeke napisano latinicom, dok je odmah ispod latiničnoga pisma ime grada napisano ćirilicom. Ovdje dolazi do izražaja i slikovno obilježje, što upućuje na političku ideologiju i kolektivni identitet, a to je velika petokraka zvijezda kao simbol NOB-a i Jugoslavije.

Varijablu „obilježja globalizacije” smatramo prilično važnom s obzirom da se radi o socijalističkom sustavu. Od 100 znakova, kod njih 14 % prisutno je obilježje globalizacije, i to prvenstveno s jezičnog aspekta.

Tablica 34. Prisutnost obilježja globalizacije

Obilježja globalizacije	Učestalost	Postotak
Ima	14	13,9
Nema	87	86,1
Ukupno	101	100,0

Tablica 35. Jezično obilježje globalizacije

Jezično obilježje	Učestalost	Postotak
Jezično	14	13,9
Ukupno	101	100,0

Elemente globalizacije ili, bolje rečeno, otvorenosti prema trendovima iz kapitalističkih zemalja prisutna je u jezičnome krajoliku Rijeke poslije 80-ih godina. Pored stranih naziva, uglavnom objekata u privatnome vlasništvu, nailazimo u javnim tiskovinama oglase poput: „Rajčice na talijanski način”, „Od sada i u Rijeci: Jeans Jakne – roccobarocco, Bluze Cottone – neobarocco” (*Novi list*, 25. lipnja 1984. str 15), „U robnoj kući Ri rasprodaja talijanskog pokućstva”, reklama za pivo uvezeno iz Nizozemske (*Novi list*, 10. veljače 1982. str.10.); oglasi: Le Vibration – Paris, organizira tečaj za manekenke u Parizu; oglasi: Franz Haas Waffel-maschinen ili Casino Services (export-import automati) (*Novi list* 15. ožujka 1985. str.12); Fashion – News – Moda, Higher Spiritual Learning – ekskluzivno i po prvi put u Jugoslaviji (*Novi list*, 28. srpnja 1987. str. 11.). Održavanje glazbenih manifestacija popraćeno je gostovanjem stranih glazbenih sastava koji se oglašavaju u javnome gradskom prostoru poput: „English Rock Band The Godfathers + grupa Grad”. Utjecaj strane glazbe također govori u prilog globalizaciji.

Rijeka je oduvijek bila otvoren grad samim time što je bila i lučki grad, gdje je obitavao velik broj pomoraca, što govori u prilog globalizaciji. Privatno vlasništvo je dozvoljeno. Potiče se na otvaranje privatnoga poduzetništva iz različitih područja te je sve veća otvorenost prema zapadnome tržištu. Krajem osamdesetih godina 20. stoljeća počinju se masovno otvarati škole stranih jezika s pretežno stranim nazivljem ili imenima iz literature, poput „Linguae”, „Dante” „Poliglot”, „Mediterraneo” „Colloseum” „Expert” i druge. Ljudi masovno uče strane jezike radi vlastitih potreba prvenstveno vezanih za posao, ali i radi odlaska u inozemstvo radi

traženja novoga posla. Sve se više uče strani jezici: njemački, zatim talijanski, pa engleski, koji nije nepoznat s obzirom da je bio obvezan kao strani jezik u većini osnovnih i srednjih škola. Krajem 80-ih politička se situacija u Jugoslaviji zaoštava. Teži se prema novome načinu života, novim trendovima, budi se nacionalni hrvatski identitet, dok se s druge strane sve to nastoji suzbiti i ugušiti po svaku cijenu. Tako 1991. godine započinje rat u Hrvatskoj izazvan agresijom Srbije zajedno s JNA-om koja nastoji zavladata cijelim područjem.

6.4. Rijeka u Republici Hrvatskoj (od 1991. godine do danas)

6.4.1. Jezična politika

Raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kao ustavotvorne države, nastalo je sedam novih država na području Jugoistočne Europe. Vrijeme njihova nastanka obilježeno je ratnim sukobima, gubitcima u ljudskim životima i velikim materijalnim štetama. Hrvatska je 25. lipnja 1991. godine tijekom trajnoga zasjedanja Hrvatskoga sabora, koje je trajalo od 18. lipnja iste godine, donijelo Deklaraciju o samostalnoj i suverenoj Republici Hrvatskoj. Prema Ustavu RH, članak 1:

„Republika Hrvatska jedinstvena je i nedjeljiva demokratska i socijalna država. U Republici Hrvatskoj vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu kao zajednici slobodnih i ravnopravnih državljana. Narod ostvaruje vlast izborom svojih predstavnika i neposrednim odlučivanjem.” gdje su u članku 3: „Sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, ... najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava.”

Važnu ulogu u konstituiranju države igra jezik, odnosno jezična politika i jezično planiranje. Pri definiranju jezične politike citiramo Bagdasarova, da pod jezičnu politiku spadaju „sve vrste svjesne djelatnosti društva koje su usmjerene na reguliranje uporabe jezika. Jezična politika jednojezične države je dio opće politike te države u području obrazovanja i kulture. Država donosi osnovna načela u odnosu na jezike koji postoje na njezinu teritoriju i ostvaruje ovu politiku u obliku jezičnoga planiranja. Jezično planiranje širi je pojam od 'jezične politike' i tiče se ostvarivanja (realizacije) jezične politike.” (www.hkv.hr, 23. ožujka 2011).

Pravni status jezika u Hrvatskoj određen je u prvome stavku 12. članka:

„U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenu se uporabu može uvesti i

drugi jezik te ćirilćno ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanim zakonom.” To je naroćito vaŹno za one pripadnike koji su postali nacionalnim manjinama uslijed raspada Jugoslavije i formiranjem hrvatske drŹave.

VaŹan datum za hrvatsku drŹavu je i 1. srpnja 2013. godine kada Republika Hrvatska postaje 28. punopravna ćlanica Europske unije, te se time obvezuje provoditi odredbe koje vrijede za sve ćlanice Europske unije. Jedan od standarda u EU je i „višejezićnost te poticanje višejezićnosti u zemljama s manjim brojem stanovnika, Źto ne znaći i potiskivanje materinskoga jezika, već upravo suprotno, prestaje se davati prednost izvornim govornicima jezika zemalja s većim brojem stanovnika” (Velićki, 2007: 93). Višejezićnost u danaŹnje vrijeme dobiva na vaŹnosti, ćemu pridonose razlićiti ćimbenici poput globalizacije, internacionalizacije, migracija stanovnika, izjednaćavanja koje se dogaća preko trgovine, gospodarstva, medija i informacijske tehnologije, Źto dovodi do nestajanja razlićitosti u svim podrućjima Źivota, osim u obrazovanju i kulturi. U mnogojezićnim kulturama teŹko je opstati ukoliko se govori samo jedan jezik, a posebno se moŹe istaknuti da upravo kulturno-jezićna razlićitost funkcioniira kao jedan od rijetkih razlikovnih kriterija u Europskoj uniji. Ukoliko se osvrnemo na Rijeku u povijesti kao izrazito multikulturalni grad na ćijim se ulicama moglo ćuti mnoŹtvo razlićitih jezika, danas se preteŹno ćuje hrvatski jezik, iako osim većinskoga hrvatskog stanovniŹtva Rijeku naseljavaju i pripadnici 10 nacionalnih manjina: Srbi, Albanci, BoŹnjaci, Ćesi, Mađari, Crnogorci, Romi, Slovaci, Slovenci i Makedonci. Na temelju povijesnih ćinjenica Talijani imaju poseban status autohtone zajednice. Iako bi mećudrŹavni ugovori zahtijevali da Rijeka takoder jamći dvojezićna prava i vizualnu dvojezićnost, grad Rijeka ne poŹtuje iste, s obzirom na postotak zastupljenosti Talijana koji nije velik. Autohtonost je upisana u Statut grada Rijeke iz 2006. godine. U ćlanku 14 stoji:

„Priznavajući i poŹtujući vlastita kulturna i povijesna priznanja i naslijeća, Grad Rijeka osigurava autohtonoj talijanskoj nacionalnoj manjini uporabu vlastitog jezika i pisma u javnim poslovima iz samoupravnog djelokruga Grada Rijeke. Grad Rijeka, u skladu s vlastitim mogućnostima, osigurava te podrŹava odgojnu i kulturnu djelatnost pripadnika autohtone talijanske manjine i njenih ustanova.”

Pored talijanske nacionalne manjine i druge nacionalne manjine imaju zajamćena prava na uporabu jezika i iskazivanja svojega nacionalnog i kulturnoga identiteta, Źto je zapisano u Statutu grada u ćlanku 9, koji glasi:

„Osobe koje pripadaju nacionalnim manjinama (u daljnjem tekstu: pripadnici nacionalnih manjina) imaju pravo na slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodu služenja svojim jezikom i pismom u privatnom i javnom životu te odgoja i obrazovanja na svojem jeziku i pismu, a sve sukladno Ustavu, zakonima te općim aktima Grada Rijeke.”

„Radi očuvanja, razvoja, promicanja i iskazivanja svog nacionalnog i kulturnog identiteta, pripadnici nacionalnih manjina u Gradu Rijeci mogu osnivati udruge, zaklade i fondacije te ustanove za obavljanje djelatnosti javnog priopćavanja, kulturne, izdavačke (nakladničke), muzejske, arhivske, knjižnične i znanstvene djelatnosti.”

U Rijeci aktivno djeluju talijanska knjižara „Edit”, talijanski vrtić (Gabbiano), talijanske osnovne škole (Scuola elementare „Belvedere”, „San Nicolo”, „Gelsi”, „Dolac”, srednja škola (Scuola media superiore italiana Fiume) i zajednica Talijana „Circolo”, te tiskovine na talijanskome jeziku.

Ostale nacionalne manjine djeluju preko svojih nacionalnih udruga poput „Ilidena” (makedonsko društvo), „Bazovica” (slovensko društvo) i ostale druge udruge nacionalnih manjina. Njihovo postojanje, osim navedenoga, nije prisutno u drugim oblicima djelovanja.

Pored hrvatskoga jezika koji dominira izrazito je zastupljen engleski jezik. Velik broj znanstvenika bavio se istraživanjem sve većega utjecaja engleskoga jezika na znakovima u javnome prostoru diljem svijeta. Tako časopis *English today* prezentira radove znanstvenika s tom tematikom, kao primjerice: Griffin, 2004; Schlick, 2000; Ross, 1997. itd. Proširenost engleskoga jezika upućuje na njegovu značajnost koju ima kao međunarodni jezik.

Bez poznavanja engleskoga jezika danas je teško komunicirati i poslovati. Nepoznavanje engleskoga jezika izaziva i čuđenje, naročito kod mlađe generacije. Dobro vladanje engleskim jezikom stvar je i prestiža. Engleski jezik se počinje učiti već u predškolskoj dobi, bilo privatno na specijaliziranim tečajevima za predškolski uzrast bilo u dječjim vrtićima. Zatim se učenje nastavlja u osnovnoj i srednjoj školi te na fakultetima, višim i visokim školama kao strani jezik. Masovno otvaranje jezičnih privatnih škola upućuje na to koliko je prisutna svijest o važnosti poznavanja stranih jezika. Novina na koju nailazimo u Rijeci jest prisutnost kineskoga jezika koji upoznajemo preko trgovina i restorana, a njegovi govornici svoj kolektivni identitet iskazuju ne samo putem jezika već i elementima iz kineske kulture.

Posljednjih godina uočljiv je muslimanski identitet, i to načinom odijevanja žena. Sve se češće na ulicama grada može sresti žene s karakterističnim maramama na glavi, u potpunosti

prekrivene haljinama. Na taj način iskazuju svoju etničku i vjersku pripadnost. Pored postojanja vjerskih objekata, udruga i načina odijevanja ni na jedan drugi način nije vidljivo iskazana u javnosti prisutnost ove nacionalne manjine

6.4.2. Nazivi ulica, općina i objekata

Preimenovanje ulica i trgova kao političko-identitetskih simboličnih praksi rezultat je promjene odnosa moći i političke situacije. Preimenovanje ulica, trgova, objekata i naselja započinje od 1990-ih godina, uzrokovano potpunom transformacijom političko-gospodarske (tranzicija iz socijalizma u kapitalizam) i nacionalne paradigme (raspad Jugoslavije i uspostavljanje neovisnih država). Kao jedan od vidova novih politika identiteta i pamćenja, iskazivanje ideologije i identiteta preimenovanjem prostora intenzivno se provodi, što je bio slučaj i u prethodnim epohama. Crljenko se (2013) u svojem radu bavi problematikom iskazivanja identiteta putem prostorne simbolike: „Prema Crangu (1998), identitet se može iskazati sustavom simbola preko kojih se, osim identiteta, očituju i neke druge vrijednosti, vjerovanja i ideologije njegovih stanovnika.” Ti sustavi simbola mogu biti: zastava ili grb države, regije ili grada, dijalektalne osobitosti jezika (kod lokalnih i regionalnih identiteta), zatim vidljivi pejzažni elementi poput spomeničke baštine, arhitektonskoga stila građevina, ergonima (imena tvrtki) (Šakaja, 2003; 2004), grafita, gradske toponimije te institucionalizacijom koja se provodi osnivanjem regionalnih organizacija (klubova, škola, tvrtki, nevladinih udruga i sl.), a koje već samim postojanjem upućuju na jače izražen regionalni identitet. I osjećaj nacionalne pripadnosti ostvaruje se i održava preko zajedničkih simbola. Takvi se simboli stoga mogu promatrati kao instrument simboličke konstrukcije nacionalnog identiteta, odnosno kao posrednici između političkih elita i „običnih” ljudi (Azaryahu i Kook, 2002).

O gradskoj toponimiji kao mediju izražavanja identiteta u prostoru postoji čitav niz radova u inozemnoj geografskoj literaturi, u kojima autori iščitavaju simboliku upisanu u uličnoj nomenklaturi kako bi otkrili vezu između imenovanja ulica i trgova i identifikacijskih obilježja stanovništva u pojedinim gradovima, regijama ili državama u Izraelu (Bar-Gal, 1989, u: Singapuru; Yeoh, 1996, u Berlinu; Azaryahu, 1997, u SAD-u, u: Alderman, 2003).

Prema Crljenku, (2008: 60): „Imenovanje ulica prema osobama je mnogo osjetljivije pitanje u odnosu na preimenovanje ulica prema toponimima ili orijentirima, tako da može dovesti do nesuglasja među zagovornicima različitih političkih ideologija.”

U Rijeci, raspadom SFR Jugoslavije te osnivanjem samostalne Republike Hrvatske, dolazi do promjena nazivlja ulica, trgova i objekata. Brišu se imena narodnih heroja i simbola socijalizma, ostaju imena lokalnih antifašista, poput Slavka Krautzeka i Joakima Rakovca. Uvode se imena hrvatskih kraljeva i knezova i kraljeva, poput Trpimira i Krešimira. Ulice se imenuju prema imenima političara iz narodnoga preporoda (Demetrova ulica, Jelačićev trg) ili književnicima koji su zaslužni za afirmaciju hrvatskoga jezika (Šetalište Andrije Kačića Miošića, Ulica Ante Kovačića) ili nazivlje ulica dobiveno prema osobama koje su bile značajne za kulturni i gospodarski razvoj Rijeke u prošlosti (Adamićev gat, Gat Karoline Riječke). Iz Domovinskoga rata nastali su simboli putem kojih se potiče jačanje nacionalnoga identiteta i što bolje povezivanje stanovništva s teritorijem (Trg Republike Hrvatske, Trg 111. i 128. brigade Hrvatske vojske). Neke ulice nisu promijenile svoje nazivlje otkad je prvi put postavljeno u sustav, jer je politički neutralno te je kao takvo odgovaralo svakomu društvenom uređenju.

6.4.3. Rezultati istraživanja jezičnoga krajolika

U ovome poglavlju dana je analiza znakova jezičnoga krajolika sa sinkronijskoga aspekta. Kao što smo već napomenuli, istraživanje pokriva tri ulice (Ciottina ulica, Korzo i Velika tržnica) u samome centru grada. Ove su lokacije izabrane jer se na njima odvijaju sva događanja u Rijeci te predstavljaju reprezentativni uzorak. Što se tiče učestalosti oglašavanja, najviše znakova jezičnoga krajolika zastupljeno je na Korzu (52 %), što je razumljivo s obzirom da je to najuži centar grada. Slijede znakovi na Velikoj tržnici (31 %) i najmanji postotak zastupljenosti znakova sa 16,3 % u Ciottinoj ulici, s obzirom da je to prostorno veoma kratka ulica u čijem se produžetku nastavlja Korzo.

U istraživanju jezičnoga krajolika ispitujemo znakove istoga s obzirom na njihovu pripadnost, tj. službeni znak naspram privatnoga znaka. Ovi znakovi prezentiraju različite sektore i povezani su s različitim tipovima ustanova. Ovakvom podjelom na službeni, odnosno privatni znak, istražujemo kakav je njihov utjecaj na jezični krajolik i na semiotičku osobinu samoga znaka. Kao što vidimo iz tablice 36., većina znakova iz uzorka pripada privatnomu znaku (70,7 %).

Tablica 36. Vrsta znaka

Vrsta znaka	Učestalost	Postotak
Službeni	27	22,0
Privatni	87	70,7
Nepoznato	9	7,3
Ukupno	123	100,0

Službeni znak odnosi se na institucije gradskoga prostora kao što su općina, sud, pošta i ostale zgrade vezane za upravljanje gradskim prostorom. Pored gradskih institucija ovdje možemo uvrstiti i gradsko-regulatorne prometne znakove s različitim obavijestima vezanim za smjer kretanja ili parkiranje. Kod znakova koji se odnose na institucije gradskoga prostora isključivo su znakovi koji označavaju naziv ustanove, a što se tiče čitavoga uzorka s obzirom na vrstu znaka, također prevladavaju oni znakovi koji označavaju naziv ustanove (43,1 %), pločice s nazivom objekta (12,2 %) te najmanji udio čine putokazi, obavijesti i oglasi (0,8 %). Službeni znakovi i gradsko-regulatorni prometni znakovi jednojezični su znakovi na kojima je isključivo prisutan hrvatski jezik, što nam ukazuje da je jezični krajobraz koji se odnosi na službene institucije i prometno usmjeravanje reguliran službenom jezičnom politikom. Prema kanadskoj studiji (Leclerc, 1989) napomenuto je da privatni znakovi obično koriste više jezika za razliku od službenih znakova, što je također slučaj i u ovome istraživanju. Naime, jednojezičnost na službenim znakovima ukazuje nam na jezičnu politiku čiji je cilj jezična homogenost, stoga je usmjerena isključivo na uporabu službenoga jezika.

Jednojezičnost na službenim znakovima grada Rijeke neizravno ukazuje na položaj talijanskoga jezika u Rijeci. Naime, iako bi međudržavni ugovori zahtijevali da Rijeka također jamči dvojezična prava i vizualnu dvojezičnost, grad Rijeka ne provodi donesene odluke, što možemo objasniti nevelikim postotkom Talijana u Rijeci. Talijanska manjina ima zajamčena prava na uporabu jezika i iskazivanje svojega nacionalnog i kulturnog identiteta (škole, tiskovine, knjižara, kazalište).

Za razliku od službenoga znaka privatni znakovi su mnogo zastupljeniji, što je i razumljivo s obzirom da je istraživano područje ujedno područje različitih uslužnih, trgovačkih, turističkih, zabavnih ali i kulturno-obrazovnih institucija. Najviše privatnih znakova odnosi se na uslužne

djelatnosti (35 %), gdje se ističe relativno velik broj onih koji se odnose na trgovine (20,3 %), dok je najmanje znakova koji se odnose na sakralne objekte (1,6 %). S obzirom na vrstu znaka pored imena ustanova koji prevladavaju i pločica s nazivom, nailazimo na naljepnice, postere, plakate, grafite, različite informacije.

Od 125 ciljano sakupljenih uzoraka 73 otpadaju na jednojezični znak, 42 na dvojezični, četiri na trojezični i po dva na četverojezični znak. Privatni znakovi kod uporabe jezika razlikuju se spram službenih znakova. Većina znakova su jednojezični (59,3 %), dok je postotak dvojezičnoga znaka 34,1 %. Uzorak sadrži i znakove s tri, četiri i šest jezika. Znakovi koji su višejezični odnose se na turističko-informativni sektor. Tako je primjerice nosač teksta koji je postavljen na Velikoj tržnici pored HNK Ivana pl. Zajca vidljivo je višejezičan. Na šest jezika (hrvatski, engleski, njemački, talijanski, francuski, španjolski) prikazana je povijest Kazališnoga parka. Višejezičnost je najizrazitije zastupljena u turističkome sektoru, što je samo po sebi razumljivo. Četverojezični natpisi (hrvatski, njemački, talijanski, engleski) najčešći su u znakovima kojima se oglašavaju mjenjačnice. Trojezične znakove najčešće nalazimo u ugostiteljskim objektima gdje su s vanjske strane izloženi jelovnici pretežno na hrvatskome, njemačkome i engleskome jeziku, dok je kod nekih zastupljen i talijanski jezik. Međutim, i kod privatnih znakova najviše je zastupljena jednojezičnost (59,3 %), dok je postotak dvojezičnih znakova 34,1 %. Na većini reklama zastupljen je hrvatski jezik (56,9 %), dok se engleski jezik kao prvi jezik nalazi na 18,7 % znakova. Hrvatski jezik najviše je zastupljen kod znakova koji se odnose na gradski prostor u domeni kulture i obrazovanja kao što je Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca, Gradska knjižnica, Sveučilišna knjižnica, različita upozorenja, udruge, ali nailazimo na hrvatsko nazivlje i u oglašavanju maloga poduzetništva, primjerice postolara, krojača i pekara. Ovdje nema potrebe koristiti druge jezike osim hrvatskoga s obzirom da je takva vrsta usluge namijenjena lokalnomu stanovništvu, što ujedno ukazuje na pretežnu uporabu hrvatskoga jezika. Zanimljivo je napomenuti da su svi natpisi koji se odnose na pružanje pravnih usluga jednojezični (hrvatski jezik), osim jednoga jedinog znaka na kojemu osim hrvatskoga nailazimo i na talijanski jezik. Privatni znakovi iz domena medicine i stomatologije pisani su na hrvatskome i talijanskome jeziku iz razloga što nisu namijenjeni samo lokalnomu stanovništvu već i Talijanima s obzirom da je ta vrsta usluge jeftinija u Hrvatskoj nego u Italiji.

U domenama elektronike, računala i glazbe nailazimo na visok postotak uporabe hrvatskoga i engleskoga jezika, gdje je na prvome mjestu uporaba engleskoga jezika. Uporaba engleskih riječi na znakovima, pa tek onda hrvatskih, ne ukazuje na to da se ovdje radi o jeziku namijenjenom manjinskoj engleskoj zajednici, već svjesnost o atraktivnosti engleskoga jezika koji će pomoći u boljem plasmanu samih proizvoda. Engleski se koristi zbog prestiža i pozitivne konotacije koje taj jezik nosi sa sobom. Engleski jezik nalazimo pretežno kod naziva ugostiteljskih objekata, oglašavanja poslovanja privatnih tvrtki, te oglašavanja različitih kulturnih i zabavnih događanja, ispred izloga ili u izlogu, na džamboplakatima, oglasnim panoima. Davaње engleskoga nazivlja mnogim trgovinama ili kafićima sugerira ideju o pripadnosti međunarodnoj sceni. Citirajući Rossa: „Engleski naziv stvara auru elegantnog prestiža u poslovanju, sugerirajući da je dio međunarodne scene, slijedeći najnovije trendove koji idu u korak sa najnovijim idejama. -Da engleski je važan za komunikaciju širom svijeta, ali engleski je također važan i zbog prestiža koji je povezan sa zemljama engleskog govornog područja posebice Amerike” (Ross, 1997: 31)¹⁶, što dovodi do zaključka da je nakon nacionalnoga jezika najvidljiviji engleski jezik. Talijanski je jezik kao prvi ili drugi jezik na znakovima zastupljen u 7,3 %, s naročitim naglaskom u području kulture i obrazovanja. Pored naziva institucija koje zastupaju talijansku zajednicu na talijanski jezik nailazimo i u nazivljima ugostiteljskih objekata i na jelovnicima u kojima je pored talijanskoga naziva jela ujedno i hrvatski naziv koji objašnjava od čega se navedeno jelo sastoji. Uz hrvatski jezik imamo i kombinaciju talijanskoga, hrvatskoga i engleskoga jezika. Raspored nazivlja govori o poznavanju jezika onoga koji ga je imenovao i o onima kojima je upućen. Talijanska riječ „Piccolo”, što je ujedno i naziv bara, poznata je svima. Objašnjenje što se može sve kupiti proizlazi iz samog naziva napisanoga na engleskome jeziku „Sandwich Bar”, koji je razumljiv i bez poznavanja engleskoga jezika, te na kraju informacije o „besplatnoj dostavi” na hrvatskome jeziku (slika 29.).

---

¹⁶ „-an English name lands an aura of chic prestige to a bussiness, suggesting that it is part of the international scene, following the latest trends, up-to-date with the newest ideas... Yes, English is important for communication world-wide, but English is also important because of the prestige associated with English-speaking countries, America in particular” (Ross, 1997: 31)

Slika 29. Reklama za ugostiteljski objekt (fotografirano 18. lipnja 2015)

Ovo ukazuje na to da vlasnik koristeći dva strana jezika upućuje na kvalitetu svojih proizvoda. Ponuda napisana na engleskome jeziku poručuje da lokal u kojemu se nudi hrana pripada međunarodnoj sceni, s provjereno dobrom talijanskom kuhinjom, na što upućuje sam naziv lokala. U objektima gdje se prodaju pizza ili jela od tjestenine nailazimo na talijanski jezik jer nam to dočarava također kvalitetu koju možemo pored Italije naći i u Rijeci, s obzirom da je talijanska kuhinja izrazito cijenjena, što je vidljivo na slici 30.

Slika 30. Naziv ugostiteljskoga objekta (fotografirano 18 lipnja 2015)

Talijansko nazivlje nalazimo i u nazivima trgovina odjevnim predmetima. Velik broj trgovina pripada talijanskim trgovačkim lancima („Benetton”), pa je i razumljivo da talijanski jezik bude zastupljen kao prvi jezik. U cijelome svijetu na cijeni su talijanska kuhinja i talijanska moda, odnosno dizajn. Pored talijanskoga nailazimo na francuski jezik u nazivima trgovina kozmetičkom robom i ugostiteljskih objekata kojima se reklamira alkohol, primjerice „Garçon Bar”, „Champagne bar Pommery”. Trgovine koje imaju francusko nazivlje (kozmetika -

L'occitane, Garnie) pripadaju, kao i u slučaju talijanskoga nazivlja, trgovačkim lancima, dok nazivi ugostiteljskih objekata i uslužnih djelatnosti žele naglasiti razliku od engleskoga, talijanskoga pa i njemačkoga stereotipa. Primjer francuskoga nazivlja za trgovinu sitne galanterije dajemo u slici 31.

Slika 31. Naziv trgovine (fotografirano 18. lipnja 2015)

Francuski jezik daje određenu dozu originalnosti, dopadljivosti, čime se nastoji privući pozornost klijenata. Nekada je francuski jezik bio jezik društvene elite i diplomacije, pa francuski naziv asocira na nešto luksuzno i otmjeno. Francusko nazivlje najviše nalazimo na području kozmetike i alkoholnih pića. U Rijeci francuski nije nepoznat s obzirom da već dulji niz godina djeluje Francuska alijansa Rijeka, koja učenjem francuskoga jezika putem tečajeva i organiziranjem Dana frankofonije u sklopu kojih se prezentiraju razne aktivnosti, nastoji što više približiti francusku kulturu i oživjeti interes za francuski jezik. Zbog toga ne treba čuditi zastupljenost francuskoga jezika kao prvoga jezika sa 6,5 % na znakovima jezičnoga krajobraza. Uporaba francuskoga jezika kao drugoga jezika je zanemariva. Njemački jezik zastupljen je kao prvi jezik na nosačima znakova s 4,1 %. Osim u turističke svrhe gdje je njemački zastupljen, nailazimo i na njemačke nazive trgovina, banaka, osiguravajućih društava (Birkenstock, Erste Bank, Allianz). Njemački se koristi kao simbol kvalitete, pouzdanosti i sigurnosti. Mađarski jezik na koji nailazimo (1,6 %) samo je svjedok prošlosti.

Prema Backhausu, jezični krajolik reflektira ono što on naziva „slojevitost” (*layering*), odnosno koegzistenciju starije i novije verzije određenoga tipa znaka u gradu. Slojevitost ukazuje na jasnu različitost jezičnih stanja u povijesti grada, što pretpostavlja da krajolik u sebi sadrži tragove različitih faza u svojem razvoju. U Rijeci na to ukazuju tragovi jezičnoga krajolika iz razdoblja mađarskoga imperija. Ovdje se radi o velikim stupcima za vezivanje brodova, tzv. bitvama koje potječu još iz mađarskoga doba, na kojima pored mađarskoga nazivlja nailazimo i na talijansko nazivlje (slika 32).

Slika 32. Bitva za vezivanje brodova (fotografirano 18. lipnja 2015)

Zanimljiva je i prisutnost kineskoga jezika i kineskoga pisma. Otkad je Kina otvorila granice, svjedoci smo velike ekspanzije Kineza koji traže bolje uvjete za život u drugim zemljama. Kineski jezik je uvijek u kombinaciji s hrvatskim jezikom, odnosno engleskim. Ovdje se radi samo o trgovinama i ugostiteljskim objektima, gdje su izrazito naglašena kineska obilježja i njihov identitet. Jezik u ovome slučaju ima ulogu simbola i indeksa. Iskazivanje vlastitoga identiteta putem jezika i ostalih slikovnih obilježja ukazuje da ova relativno brojno mala zajednica veoma drži do svojega identiteta i svoje prepoznatljivosti, što upućuje na njihovu jaku etnolingvističku vitalnost, dok se engleski jezik se koristi kao simbol kvalitete proizvoda, a hrvatski služi za razumijevanje i kao spona s mogućim kupcima koji ne znaju ni kineski, ali ni engleski jezik. U slučaju kineskih natpisa preferirani kod ima kineski jezik radi iskazivanja svojega identiteta, a jezici poput engleskoga i hrvatskoga imaju više marginalni karakter. Redoslijed jezika i veličina fonta koja se koristi za pojedine jezike, prikazanih u tablicama 37. i 38., govori nam o odnosima između jezika u određenoj zajednici. Jezici na višejezičnim znakovima kodirani su prema redoslijedu kojim su se javljali, te prema veličini fonta od većega k manjem. Preferirani jezici su hrvatski (56,9 %), engleski (18,7 %), talijanski (7,3 %), francuski (6,5 %), njemački (4,1 %); (tablica 37).

Tablica 37. Redoslijed jezika

Jezik	Prvi	Drugi	Treći	Četvrti	Peti	Šesti
Hrvatski	56,9	16,3	1,6	-	-	-
Talijanski	7,3	7,3	2,4	1,6	-	-
Engleski	18,7	11,4	0,8	0,8	-	-
Njemački	4,1	0,8	1,6	0,8	-	-
Srpski	1					
Francuski	6,5	0,8	-	-	1,6	-
Mađarski	1,6	0,8	-	-	-	-
Kineski	0,8	2,4	-	-	-	-

Na gore navedenu varijablu nadovezuje se varijabla redoslijed jezika prema veličini fonta, što je prikazano u tablici 38.

Tablica 38. Redoslijed jezika prema veličini fonta

Jezik	Prvi	Drugi	Treći	Četvrti	Peti	Šesti	Sedmi
Hrvatski	50,5	22,0	2,4	-	-	-	-
Talijanski	10,6	4,9	3,3	0,8	0,8	-	-
Engleski	19,5	13,0	3,3	0,8	-	-	-
Njemački	5,7	-	-	-	-	-	-
Francuski	3,4	-	-	-	-	-	-
Srpski	0,8	-	-	-	-	-	-
Mađarski	0,8	1,6	-	-	-	-	-

Prema veličini fonta na 50,5 % znakova kao prvi jezik javlja se hrvatski, dok se engleski kao prvi jezik javlja na 19,5 % znakova, i talijanski s 10,6 %. Rijeka kao grad naglašava svoju teritorijalnu pripadnost Hrvatskoj, ali ujedno naglašava svoju otvorenost i povezanost s ostalim svijetom putem engleskoga jezika, vodećega jezika EU-a, ali i talijanskoga jezika s obzirom na vezanost Rijeke s Italijom, kako u prošlosti tako i danas s obzirom na svoju geografsku poziciju. Redoslijed jezika odgovara redoslijedu jezika prema veličini fonta, tako da je redoslijed sljedeći: hrvatski, talijanski, engleski, francuski, njemački. Ima više znakova na

francuskome nego na njemačkome, jer u samome centru ima prilično velik broj znakova koji reklamiraju kozmetiku.

Važna varijabla u analizi jezičnoga krajobraza jest i varijabla prisutnost prijevoda i miješanja jezika. Iako prevladava jednojezični znak s 56,9 %, nailazimo na doslovan prijevod s jezika na jezik (11,4 %). Doslovni prijevodi namijenjeni su i onima koji ne vladaju stranim jezikom, jer bez prijevoda razumljivost poruke ne bi bila sasvim jasna. Pored doslovnoga prijevoda nailazimo na znakove na kojima prevlada strani jezik bez prijevoda (31,7 %). Znakovi bez prijevoda uglavnom su znakovi na engleskome jeziku, s time da dobro poznavanje jezika nije nužno („Vintage – tea & coffe house”), ali većinom su namijenjeni mlađoj generaciji ili su to nazivi tvrtki, slogani i dr. Dodatne informacije uvijek su na hrvatskome jeziku, što ukazuje na nedovoljno poznavanje engleskoga jezika onih kojima su proizvod ili usluga namijenjeni. Znakovi koji su samo na engleskome jeziku bez prijevoda namijenjeni su onoj populaciji koja vlada engleskim jezikom barem na razini osnovne komunikacije.

Tablica 39. Prisutnost prijevoda

Prisutnost prijevoda	Učestalost	Postotak
Doslovan prijevod	14	11,4
Nema prijevoda	39	31,7
Jednojezični znak	70	56,9
Ukupno	123	100,00

Prisutnost stranih jezika na znakovima, osim talijanskoga, ne predstavljaju etnolingvističke skupine unutar jednoga područja, nego su to zapravo „vanjski jezici” te je tu riječ o impersonalnoj višejezičnosti (Grbavac, 2012: 174). Jezici jezičnih manjina, osim talijanskoga jezika, ne pojavljuju se uopće na znakovima. Tako da srpski jezik i ćirilicu nalazimo samo u nazivu srpskoga konzulata i pravoslavne crkve, te je zastupljen samo u 0,8 % u jezičnome krajobrazu Rijeke. Albanski, makedonski, slovenski i jezici ostalih navedenih manjinskih zajednica nisu uopće zastupljeni u javnosti, iako u Rijeci imamo pripadnike istih. To možemo objasniti koristeći se istraživanjem Ben-Rafaela i sur. (2006) u Izraelu, kojim dokazuje da je-

dinice jezičnoga krajolika ne predstavljaju vjerno izraelsku jezičnu sliku, što možemo primijeniti i kod znakova jezičnoga krajolika u Rijeci.

Da bismo objasnili zašto se neki jezici koriste, a neki nisu uopće prisutni u uporabi, polazimo od Ben-Rafaelova načela racionalnoga rasuđivanja (2009), prema kojemu tvorci jezičnoga krajolika prilagođavaju vrijednostima javnosti, tako da se i njihov izbor jezika sužava samo na one najpoželjnije u očima javnosti. Prevladavanje hrvatskoga jezika kao dominantnoga jezika ukazuje i na načelo odnosa moći, na koje je ukazao i dokazao u svojim istraživanjima Ben-Rafael (2009). Prema tome načelu, jezik dominantne etnolingvističke skupine mnogo se više koristi u istraživanome jezičnom krajoliku negoli jezici subordiniranih skupina. Slaba nazočnost jezika manjinskih skupina može se objasniti i niskom etnolingvističkom vitalnošću jezika.

Na etnolingvističku vitalnost utječu politički, gospodarski i jezični čimbenici. U svojem radu Edelman (2010) govori o relativnoj vitalnosti etnolingvističke skupine koja se može odrediti procjenom učinka triju glavnih strukturalnih čimbenika, kao što su:

- a) statusne varijable (gospodarski, društveni, društveno-povijesni i jezični status)
- b) demografske varijable (čimbenik nacionalnoga teritorija, udjela i koncentriranosti stanovnika, čimbenik ukupnoga broja stanovnika, stope prirasta miješanih brakova, doseljništva i iseljništva)
- c) varijabla institucionalne potpore (stupanj formalne i neformalne potpore koju jezik dobiva putem institucija poput masovnih medija, obrazovanja, vladinih agencija, industrije, religija i kultura).

Slaba zastupljenost svih ovih triju varijabla ukazuje i objašnjava neprisutnost jezika drugih manjinskih zajednica na znakovima. Religijski objekti (pravoslavna crkva i džamija ukazuju na prisutnost makedonske, srpske i bošnjačke manjinske zajednice.)

Izbor jezika na znakovima jezičnoga krajolika govori nam o „autorovom poznavanju jezika”, koji propisuje pisanje onoga jezika koji poznajemo (Spolsky, Cooper, 1991), tako da Riječani najbolje poznaju, pored hrvatskoga jezika kao standarda, engleski, talijanski, njemački i francuski jezik. Važan je uvjet Spolskoga i Coopera i „ciljana publika”, koji kaže da jezik koji se koristi na znakovima mora biti razumljiv i ciljanoj publici.

Spolsky i Cooper (1991) navode i važnost identifikacije s jezikom koji se koristi. Oni smatraju da treba pisati znakove svojim vlastitim jezikom ili jezikom s kojim se želi identificirati. Tako, prema Spolskome, taj uvjet o simboličkoj vrijednosti jezika nalazimo u osnovi pravila o redosljedju jezika na višejezičnim znakovima.

Na osnovi toga možemo ukazati na činjenicu da se mnogi akteri najviše identificiraju s engleskim radi njegove zastupljenosti i pozicije na svjetskoj razini, s talijanskim zbog još uvijek prisutnoga osjećaja fijumanstva i autohtone talijanske zajednice, s njemačkim koji je najzasupljeniji u turizmu, ali i zbog odlaska na rad u Njemačku, i s francuskim jezikom koji asocira na luksuz, dobra vina i otmjenoost.

Nosači su teksta pretežno nepokretni (89,4 %) s obzirom da smo se fokusirali na centar grada gdje nema prometa, što je razlog relativno maloga broja prostorne mobilnosti nosača znakova koji iznosi 10,6 %. Pored varijable prisutnost prijevoda navodimo i varijablu prisutnost miješanja jezika u tablici 40.

Tablica 40. Prisutnost miješanja jezika

Miješanje jezika	Učestalost	Postotak
Ima miješanja	12	9,8
Nema miješanja	53	43,1
Jednojezični znak	58	47,2
Ukupno	123	100,00

Varijabla prisutnost miješanja jezika, odnosno miješanja kodova, iznosi 9,8 %, i to talijanskoga, engleskoga, francuskoga, njemačkoga i hrvatskoga, s time da je u 38,2 % prisutna vidljivost višejezične prirode znaka, dok je u 8,1 % višejezičnost nevidljiva. 53,7 % odnosi se na jednojezični znak. Moramo naglasiti da je višejezičnost prisutna samo u komercijalnome i transgresivnome diskursu, dok je u gradsko-regulatornome diskursu prisutan jednojezični znak. Naročito je velik utjecaj engleskoga jezika na poruke pisane hrvatskim jezikom. Engleski jezik vidljiv je na razini riječi i na razini rečenice („Wine & Coffe – Bar kod Zajca”, „Book Caffè – Dnevni boravak”). Uključivanjem engleskoga jezika tim se porukama daje

„kozmpolitski duh” koji nije u tolikoj mjeri prisutan na znakovima (Hübner, 2006: 48) koji su na hrvatskome jeziku i koji koriste samo hrvatski jezik, leksik i sintaksu.

Što se pisma tiče, u Rijeci je zastupljena isključivo latinica, s odstupanjima vezanima za kinesko pismo i ćirilčno pismo na ploči srpskoga konzulata i makedonske udruge. Ćirilica ima negativnu konotaciju vezanu za Domovinski rat i nije zastupljena na znakovima jezičnoga krajobraza u javnome prostoru (tablica 41).

Tablica 41. Redosljed pisama u postotku

Pismo	Prvi	Drugi
Latinica	98,4	0,8
Ćirilica	1,6	-
Kineski	-	0,8

Važna varijabla je i prisutnost obilježja identiteta, koja je zastupljena sa 60 % jezičnih i 40 % slikovnih znakova, što je prikazano u tablici 42.

Tablica 42. Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta

Obilježja kolektivnoga identiteta	Učestalost	Postotak
Jezično	15	60,0
Slikovno	10	40,0
Ukupno	25	100.0

Nešto više od 20 % znakova ima prisutno obilježje kolektivnoga identiteta. Od 25 znakova njih 60 % ima jezično obilježje, dok ostali (40 %) imaju slikovno obilježje. Jezični krajolik nam ne daje sliku identiteta u odnosu na manjinske zajednice. U prvome redu nailazimo na izražavanje lokalne pripadnosti Rijeci, kao kod naziva konobe „Rijeka” ili naziva arhitektonskoga ureda „Živa jedra Mrtvoga kanala”, suvenirnica „Šta da?” ili pekara, koje u Rijeci u većini slučajeva drže Albanci (osim pekare „Mlinar” u novije vrijeme i jedne pekare na Velikoj tržnici čiji je vlasnik Grobničanin). Nazivljem se ističu „Kuća riječkog kruha”,

„Adria”, što ukazuje na asimilaciju i prihvaćanje riječkoga identiteta. Pored isticanja lokalnoga riječkog identiteta izrazit je naglasak na hrvatskome identitetu i jeziku, što vidimo u nazivima: Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca, trgovina „Croata”, ili slogan „Prve potpuno hrvatske naočale – kupujmo hrvatsko.“

Transgresivni diskurs (7,3 %) prezentira nam stavove u kojima se u većini slučajeva iskazuju nezadovoljstvo i poziv na otpor. Većinom su to grafiti na hrvatskome i engleskome jeziku. Osim privatnih poruka lascivnoga sadržaja, izraženih riječima i slikom, nailazimo i na poruke socijalno-političkoga karaktera, poput „kad ima volje, ima i načina”, „one su se smrzavale ispred Palacha (omladinski klub), obrnuta percepcija stvarnosti”, „pipl mast trast as”, ili samo „SDP” ili „HDZ” (političke stranke).

Pored jezičnoga obilježja nailazimo i na slikovno iskazivanje riječkoga identiteta poput slike zmaja, odnosno baziliska koji je simbol riječke povijesne baštine. Bazilisk, trsatski zmaj (čuvar blaga), postavljen 1864. godine, zoomorfno je mitsko biće (sastavljen od zmije i pijetla) i heraldički ukras obitelji Nugent (slika 33).

Slika 33. Grafit trsatskoga zmaja

Talijanski se identitet očituje u nazivima trgovina „Casa mia”, kafić „Garibaldi”, slastičarnica „Dolce Bolero”, te u nazivu restorana „Bracera” koji na ulaznim vratima ima uokvirene razglednice Rijeke (Fiume) iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije. Ovdje dolazi do izražaja

Blomaertovo doživljavanje različitosti unutar prostora. Dolazi do preklapanja različitih oblika različitosti s dijakronijskoga i sinkronijskoga aspekta na jednome malom prostoru. „Izrazito različiti jezični krajolik postaje povijesni dokument, a istovremeni slojeviti rezultati različitih ljudskih povijesti, zajednica i djelovanja su u stalnom promjenjivom odnosu – oni postaju informativne kronike složenosti” (Blommaert, 2010).

Slika 34. Stare razglednice iz doba Austro-Ugarske Monarhije u restoranu „Bracera”

Ovaj primjer izvrsno prikazuje slojevitost u prezentaciji znakova, kako sadašnjosti tako i prošlosti. Jelovnik spomenutoga restorana napisan je na hrvatskome, talijanskome i engleskome jeziku, što ukazuje na višejezičnost, ali ujedno i na prisutnost talijanske manjinske zajednice (Unutrašnjost restorana je uređena je u stilu primorskoga ambijenta, s isticanjem talijanskoga nazivlja.). Talijanski je identitet izrazito naglašen, što potvrđuje i niz razglednica iz prošlosti Austro-Ugarske Monarhije kada je Rijeka bila talijanski grad pod Mađarskom krunom (slika 34).

Talijanski nazivi kompanija nisu u ovome dijelu uzeti kao simboli predstavljanja talijanskoga identiteta jer oni imaju službeni talijanski naziv s obzirom da oni predstavljaju talijansku kompaniju. Međutim, male privatne trgovine, kafići, restorani s talijanskim nazivljem govore nam o etnolingvističkoj vitalnosti jezika. Sami nazivi ukazuju na autorovo poznavanje jezika koji je usmjeren ciljanoj publici koja razumije taj jezik, dok jezični znakovi ukazuju na simboličku vrijednost jezika, tj identifikaciju aktera s talijanskim jezikom.

Prisutnost drugih manjinskih zajednica nije izrazito naglašena. Primjerice, o prisustvu makedonske manjine na ovome prostoru svjedoči jedino ploča s natpisom kluba „Ilinden” i dijelovi narodne nošnje izloženi u prozorima društva te makedonski restoran „Skopski merak”. Etnolingvistička vitalnost makedonskoga jezika, kao i etnolingvistička vitalnost ostalih manjinskih jezika, dobro je zastupljena unutar njih samih, ali ne i u javnosti. Ako nije vidljiva u javnosti, ne znači i da ne postoji, o čemu svjedoče društva češke, mađarske, slovenske, bošnjačke, srpske i crnogorske manjinske zajednice. Jezični krajobraz ne reflektira sve jezike koji su prisutni na ovome području, ali zato obiluje znakovima na engleskome jeziku. Današnje društvo, koje je u sustavu tranzicije iz socijalizma u kapitalizam, zahtijeva i novu izgradnju identiteta društva, što dovodi do sukoba tradicionalnoga i modernizacijskoga identiteta. Sefaragić (2008) ističe da „globalizacija djeluje kao nadređeni proces koji uobličava društvo, društvene odnose i društvene aktere. Unutar globalizacije djeluju lokalne strukturacije i lokalni akteri koji se uključuju u globalne procese, ali i posebno, na način kako svako društvo definira sebe, svoje mjesto u svijetu i svoju 'osobnost'” (Sefaragić, 2008: 363). Tako možemo primijetiti u Rijeci amerikanizaciju nazivlja, prisutnost brendiranih trgovina (H&M, Golden Point, Swarowski), dok na lokalne nazive nailazimo, ali u puno manjem broju, poput trgovine „Botun” ili restorana „Na kantunu” „Feral”, „Nebuloza” te kafića „Cukarikafe bar”.

Vizualni tip komunikacije igra važnu ulogu kod same analize. Vizualna komunikacija ostvaruje dvije osnovne funkcije: izražajnu, odnosi se na prenošenje stajališta i emocija, te informacijsku, upravlja društvenim susretima i nadzire ih (Sekso, 2007: 393). Mnogi reklamni natpisi sadrže logotip. To je nositelj identiteta nekoga poduzeća ili ustanove, a njegova je zadaća izgraditi snažan, pozitivan i dugotrajan učinak na buduće i postojeće klijente. „Logotip nije samo privlačan font ili simbol, nego je nešto što progovara o kompaniji i asocira na proizvode i usluge. Govori što je pojedina tvrtka u svijetu informacija i simbola. Važna je funkcija logotipa privlačenje pozornosti novih i stvaranje lojalnosti postojećih korisnika usluga” (Sekso, 2007: 397). „Čovjek koji ima novi logotip i koji želi prodati, to mora biti upravo onaj koji će ostaviti utisak na što veći broj ljudi” (Warner i Franzen, 1947: 260). Poznate prodavaonice poput H&M-a, DTR-a, Mane, Moderate, Nikee i sl. dobar su primjer navedenoga. Pojam globalizacija automatski nas upućuje na engleski jezik. Engleski jezik kao globalni jezik zauzima iznimno važno mjesto u istraživanju jezičnoga krajobraza. Brojni su se znanstvenici bavili tom problematikom. Cilj je demonstrirati sve veći utjecaj engleskoga jezika na znakove diljem svijeta. Taj se fenomen ne može objasniti činjenicom da je engleski

jezik važan međunarodni jezik, već je rezultat činjenice da taj jezik danas u svijetu uživa visok prestiž. Schlick je (2002) analizirao vizualnu prisutnost engleskoga jezika u središnjim trgovačkim centrima u Beču, Ljubljani i Londonu. Ispostavilo se da je poslije nacionalnoga jezika najvidljiviji engleski jezik. U našem istraživanju prisutnost obilježja globalizacije, a samim time i engleskoga jezika, u većini je slučajeva iskazana jezično (33 %).

Tablica 43. Prisutnost obilježja globalizacije

Prisutnost obilježja globalizacije	Učestalost	Postotak
Jezično	33	100,0
Ukupno	33	100,0

Naspram amerikanizaciji javnoga prostora, ne smijemo zanemariti ni utjecaj azijske globalizacije u prisutnosti izrazito kineskoga identiteta izraženoga u uslužnim djelatnostima (trgovine, restorani). Pored kineskoga pisma dolaze do izražaja tipični elementi kineskoga folklora poput crteža zmaja ili obješenih crvenih lampiona koji ukrašavaju navedene objekte. Globalizacija ne zahvaća samo poljegospodarstva, već se odnosi i na kulturu, način života i mentalitet.

U ovome radu pored analize znakova jezičnoga krajolika proveli smo intervjue sa suvremenim stanovnicima Rijeke, bavili smo se pitanjima o prisutnosti višejezičnosti u Rijeci nekad i danas, jezičnoga identiteta Rijeke kroz različita povijesna razdoblja te kako suvremeni stanovnici Rijeke doživljavaju Rijeku i promjene koje su neminovno nastale tijekom vremena u svim domenama života: na gospodarskome, društvenome, političkome i jezičnome planu. Sudionici su bili različite životne dobi, tako da se dobiveni odgovori razlikuju ovisno o dobnoj skupini, odnosno radi se o generaciji starije životne dobi i generaciji zrele dobi. Pripadnici starije generacije su ljudi starosti od 70 do 90 godina, dok generaciju zrele dobne skupine predstavljaju pedesetogodišnjaci odnosno šezdesetogodišnjaci.

7.1. Jezični identitet suvremene Rijeke

U 19. stoljeću jezik postaje kriterij prema kojemu su se identificirale nacije. Polazeći od Herdera i njemačkoga romantizma, u 19. stoljeću jezik se doživljavao primarnim izrazom kolektivnoga iskustva zajednice i mjerilom kolektivnoga identiteta. Prema Bugarskom (1997), očitovanje jezika iskazuje se u mnogobrojnim društvenim, prostornim i funkcionalnim varijacijama koje su podložne društvenim promjenama, dok je sama funkcija jezika sporazumijevanje među ljudima, razmjena misli, ideja, iskustava, osjećaja, tako da sam jezik reflektira sve ono što se dešava u društvenoj zajednici, sve promjene na gospodarskome, političkome i kulturnome planu. Jezik kao društvena kategorija odražava identitet same društvene zajednice. Bitna su uporišta kolektivnoga identiteta, prema Cifriću i Nikodemu (1996): jezik, tradicija, religija, kultura, teritorij, etnička skupina / nacija i obitelj/rod. Iako je identitet povezan s pojedincem i jezikom kojim vlada, najčešće se objašnjava društvenim skupinama s kojima se pojedinac identificira, odnosno svojom etničkom pripadnošću. Identitet je podložan raznim društvenim okolnostima, pa je time promjenjiv, dok etnicitet ne možemo birati; to je pripadnost skupini kojoj pojedinac pripada rođenjem. Etnički identitet pretpostavlja neki stupanj kulturne povezanosti s određenom skupinom koja prenosi svoju kulturu putem jezika, religije, zakona, običaja, institucija, odijevanja. On je u svakome slučaju isprepleten s kolektivnim etničkim identitetom putem jezika (Liebkind, u: Fishmann, 1999: 372). Čovjek djeluje kao individua i kao društveno biće. Bradly (1996) razlikuje osobni i društveni identitet. Osobni se identitet odnosi na naš osjećaj samih sebe kao jedinstvenih pojedinaca, samoshvaćanje sebe i mišljenje o tome kako nas drugi vide, dok se društveni identitet odnosi na način kojim se po-

jedinci pozicioniraju unutar društva u kojemu žive, te na način kako ti pojedinci percipiraju druge koji ih na svoj način pozicioniraju u društvu (Bradley, 1996: 24, u: Cifrić i Nikodem). S obzirom da je jezik jedno od glavnih uporišta kolektivnoga identiteta, on, prema Bourdieu (1997), određuje status pojedinca u društvu. Iako jezici jesu lingvistički jednaki, nisu društveno, s obzirom da politički i javni diskurs u samoj praksi naglašava njihov hijerarhijski odnos koji je rezultat jezičnih ideologija i izvanjezičnih čimbenika (političkih, gospodarskih i sl.) (Bourdieu, 1997).

S obzirom da je većina suvremenih nacija multikulturalna, koje se u većini slučajeva sastoje i od više etničkih skupina, jezik je najznačajnije obilježje takvih kulturnih razlika. Prema Jenkinsu (1997), jezik utječe i na stvaranje identiteta skupine, ali i identitet skupine djeluje na odnos prema jeziku i na njegovu uporabu. Manjinske etničke skupine mogu biti dvojezične ili višejezične, a status manjinske zajednice reflektira se uporabom jezika u društvenoj praksi. Važnost i pozicija jezika govori o položaju manjinske zajednice u društvu. Kada govorimo o jezičnome identitetu Rijeke, polazimo od kriterija koje su odredili sami ispitanici tijekom intervjua: od nepostojanja jezičnoga identiteta suvremene Rijeke do iskazivanja identiteta vlastitim osjećajem, nazivljem, govorom, baštinom, ponašanjem, odnosno mentalitetom i živućim autohtonim stanovništvom.

Nepostojanje jezičnoga identiteta odnosi se ne samo na gubitak talijanskoga jezičnog identiteta već identiteta u širem smislu, što se vidi u iskazu ženske osobe (57 godina):

Ja mislim da Rijeka nema jezični identitet niti uopće identitet. Recimo, Split ima strašno izražen identitet. Oni svoje ne daju, žele da se čuje dalmatinski i ponosni su što su Splićani i Dalmatinci. Kod nas ne, recimo čakavski se malo čuje. Jezični identitet grada se je izgubio... možda kada sretnoš starije ljude, čuješ čakavski ili talijanski, ali kod mlađe i srednje generacije toga više nema.

Tijekom intervjuiranja ispitanici su govorili sa žaljenjem o gubitku talijanskoga jezičnog identiteta i izgradnji jedinstvenoga hrvatskog identiteta. To naročito dolazi do izražaja kod ispitanika starije generacije, što vidimo iz citata starijega čovjeka (91 godina) koji nalazi razloge za gubitak talijanskoga identiteta, odnosno jezika promjenom režima.

Odavde su ljudi 50 % išli ća. Su emigrirali. Tako da je sada većinom hrvatski.

Talijanski se identitet dosta izgubio sada. Ja to gledam po sebi jer smo se više sretali i pričali talijanski. Gdje god se okrenem, pretežno se govori hrvatski. Ideš u dućan, iden tu, iden tamo, najviše čuješ hrvatski. Ne znam da li je čakavština. Ali pretežno je zastupljena čakavština... pojedini tvrdi Grobničani... oni drže do svog jezika i ne zanima ih da li ih razumiješ ili ne.

Mlađi ispitanici smatraju da se talijanski jezični identitet, iako u manjoj mjeri, ipak očituje putem nazivlja, postojanjem talijanskih obrazovnih institucija, što vidimo iz sljedećeg citata jednoga pedesetpetogodišnjaka.

Talijanski nazivi se dosta koriste po čemu se vidi da je utjecaj Italije bio veći ranije, ali još uvijek postoji.

Iskazivanje talijanskoga identiteta vlastitim osjećajem očituje se većinom kod starijih osoba, što vidimo u sljedećem citatu:

Ljudi među sobom govore talijanski, neki stariji. Što znači da se prvenstveno osjećaju Talijanima, a tek onda Hrvatima, odnosno državljanima Hrvatske. I na taj način iskazuju svoj identitet

Moramo naglasiti da postojanje talijanskih obrazovnih institucija od dječjega vrtića pa do srednje škole ukazuje na poznavanje talijanskoga jezika i kulture i kod mlađe generacije, koja međutim uglavnom međusobno komunicira na hrvatskome jeziku.

Autohtono stanovništvo također ima važnu ulogu pri iskazivanju jezičnoga identiteta Rijeke. Sudionici smatraju da se jezični identitet Rijeke znatno promijenio zbog maloga broja autohtonoga, lokalnoga stanovništva, koje zamjenjuju ljudi s drugih jezičnih područja, koji se nastoje što više asimilirati i prihvatiti standardni hrvatski jezik, te se teži prema jednome unificiranom identitetu – hrvatskome identitetu bez jako naglašenoga lokalnog utjecaja. Sukladno tomu, jezični identitet Rijeke danas obilježava hrvatski jezik.

Muška osoba (68 godina) smatra da je jako malo domaćih ljudi. Njih gotovo nema. Evo, jednostavno reć', naša ulica. Tu više nema domaćih ljudi. U cijeloj bi se ulici našlo 2 – 3 stare familije. Drugo su doseljenici. Jednostavno, otiđi na Grobnik, nema više Grobničana. Više ne čuješ Grobničane. Sada čuješ Bosance. Dok drugi sudionik, muškarac od 65 godina, nalazi da je danas hrvatski 90 %, ...a talijanski ispod 10 %. ... po meni je hrvatski. ... ranije je bilo više talijanskoga u vrijeme Jugoslavije ... ima ga i danas, ...ali se gubi.

Treći sudionik, pedesetsedmogodišnjak, izjavljuje ... *ne znam da li je čakavština. Ali pretežno je čakavština zastupljena. A ovo drugo manje: kajkavci, Talijani, Slovenci. Svi se baziraju na hrvatski književni zbog lakše komunikacije. ... svi se trude pričati hrvatski. Jedino pojedini tvrdi Grobničani, Opatijci, Lovranci, gore uzbrdo gdje je Učka, oni još drže do svoga jezika i ne zanima ih da li ih razumiješ ili ne.*

Jedan dio ispitanika (dvije ženske osobe od 57 i 68 godina) smatra da se riječki identitet iskazuje mentalitetom, odnosno ponašanjem stanovnika prema drugima, čime je zastupljena otvorenost i tolerancija prema onima koji su različiti jezikom, običajima, izgledom.

Identitet se uz govor iskazuje time što su ljudi otvoreniji, slobodoumniji, tolerantni. Mi smo ljudi koji prihvaćamo različitosti.

Identitet se prikazuje samim životom na ovom području. Identitet Rijeke je život u samoj Rijeci i prostor u kojem žive.

Rijeka ima izraziti hrvatski identitet, ali i osjećaj pripadnosti drugoj jezičnoj zajednici, kao što navode sljedeći sudionici. Gospođa od 80 godina izjavljuje:

... '45. sam došla u Rijeku. ... odmah sam počela ići u školu... i uvijek sam se osjećala kao Hrvatica.

... ljudi među sobom govore talijanski, neki stariji. Što znači da se prvenstveno osjećaju Talijanima, a tek onda Hrvatima, odnosno državljanima Hrvatske, i na taj način iskazuju svoj identitet.

... po meni je hrvatski. ... ranije je bilo više talijanskoga u vrijeme Jugoslavije ... ima ga i danas, ... ali se gubi.

Muškarac od 65 godina s ljutnjom u glasu izjavljuje: *... jednostavno otiđi na Grobnik. Ako odeš na Grobnik, nema više Grobničana. ... jako je malo domaćih ljudi. ... njih gotovo više nema... Evo, jednostavno reć, naša ulica. Tu više nema domaćih ljudi. U cijeloj našoj ulici naš'o bi možda 2 – 3 stare familije.*

Jedna od sudionica, šezdesetosmogodišnjakinja, dotakla se i baštine te smatra:

Hrvatski je jezični identitet Rijeke sa primjesama onoga kroz što je prošla kroz povijest.

7.2. Višejezičnost kao dio identiteta Riječana

Prema Siguanu (2004), jezik ujedinjuje svoje govornike, a odvaja ih od govornika drugih jezika, te se stoga pretvara u znak kolektivnoga identiteta i dobiva afektivni karakter. Jedna od posljedica je nacionalizam. „Kad se kaže da je jezik najjasniji izraz nacionalnoga identiteta neke ljudske zajednice, to znači da se geografske granice nacije poklapaju ili bi se trebale poklapati s granicama uporabe jezika i da bi se stoga političke granice trebale izjednačiti s jezičnim granicama.” (Siguan, 2004: 54). Međutim, to u praksi ne funkcionira na taj način, što neminovno dovodi do sukoba. Današnje se granice ne poklapaju s jezičnim granicama. Pored političkih granica važnu ulogu imaju društveni i gospodarski uvjeti, koji uzrokuju migracije stanovništva. Odnos moći u društvu igra također važnu ulogu u odnosu na jezik. Politička moć, zajedno s gospodarskom moći, omogućuje izraziti utjecaj na jezik i njegovu uporabu u pozitivnome i u negativnome smislu. Jezici su od rane ljudske povijesti dolazili u dodir i time utjecali jedni na druge u raznim oblicima i raznim okolnostima. Baker i Jones (1998) definiraju jezičnu zajednicu kao skup pojedinaca koji rabe određeni jezik ili jezike u dijelu, većini ili cjelokupnome dnevnom djelovanju. Solidarnost i povezanost koja se temelji na uporabi zajedničkoga jezika i povezanosti ljudi koji su pripadnici te jezične zajednice odlučujući su čimbenici pri definiranju određene zajednice. Većina organiziranih političkih zajednica bile su tijekom povijesti multietničke i višejezične uslijed osvajanja, migracija i trgovine, tako da se tradicionalna društva, kao i suvremeno društvo, odlikuju višejezičnošću odnosno multikulturalnošću. Važan čimbenik jezičnoga identiteta je i prisutnost višejezičnosti. Višejezičnost i multikulturalnost oduvijek su bile obilježja identiteta Rijeke i njezinih stanovnika; do kojih je došlo uslijed utjecaja političkih ideologija, povijesnih promjena, zbog prisustva velikoga broja pripadnika drugih jezičnih zajednica. Neki sudionici ne doživljavaju višejezičnost kao dio identiteta Rijeke. Intervju o višejezičnosti odnosio se na razdoblje Jugoslavije, ali, ukoliko je bilo moguće, i na razdoblje Rijeke za vrijeme Italije i Ugarske, s obzirom da su neki sudionici bili mala djeca u vrijeme dok je Rijeka bila pod Italijom, ili su čuli priče svojih roditelja, baka i djedova kako je bilo za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Višejezičnost je bila zastupljena kao dio identiteta najviše za vrijeme Mađara. U doba Italije i ratnih zbivanja smjelo se govoriti isključivo talijanski, dok u doba Jugoslavije nije bilo zabranjeno govoriti bilo kojim jezikom, ali stav prema talijanskome jeziku nije bio pozitivan, naročito u razdoblju odmah nakon završetka rata.

Većinom je to bilo do pedesetih godina 20. stoljeća kada je velik broj Talijana napustio Rijeku, a oni koji su ostali morali su naučiti govoriti hrvatski, zbog čega danas nema puno predstavnika autohtonoga stanovništva kojima je talijanski jezik materinski jezik. Njega najviše susrećemo kod starijih generacija. Iskaz jednoga pedesetpetogodišnjaka ukazuje na važnost političke ideologije koja je promjenjivoga karaktera uslijed povijesnih promjena i koja ima velik utjecaj na uporabu jezika naročito u prošlosti, dok u današnje doba ljudi teže uporabu jezika što više približiti standardu, u ovome slučaju hrvatskomu jeziku, što je ponovno rezultat utjecaja političke ideologije prema jeziku (ponovno uslijed društvenih promjena).

... svaka država koja je bila pod Mađarima tražilo se da se zagnjete svi drugi jezici i da se priča mađarski. Pod Italijom samo talijanski, da se svi drugi jezici smanje na minimalno. Pa tako je i u današnje doba, svi traže da se priča hrvatski. Gubi se višejezičnost. Usmjerenost je da se više priča istim jezikom – hrvatskim. Ljudi su se prije isto razumjeli i sporazumijevali iako su različito govorili. Svako je pričao svojim narječjem, ali su se ljudi razumjeli. Sada svi pričaju književno zbog posla ili ne znam, nazovi to kako hoćeš. ... čovjek je prije dočim je zinuo... znao si odakle potječe. Danas je teško skužiti porijeklo nekoga kroz govor. ... svi pričaju isto. ... čak se i naglasak gubi, koji je prepoznatljiv od sela do sela u okolici Rijeke. Ali se polako gubi.

Druga je sudionica (84) drukčijega mišljenja te smatra da višejezičnost postoji, samo je talijanski jezik zastupljen u manjoj mjeri, pa kaže: *Ima višejezičnosti. Ne toliko talijanski. Njega se rijetko čuje. ... čuje se kako na mobitel razgovara fijumanski. Recimo, čuje se bošnjački uz, naravno, hrvatski, albanski, srpski. Ono što govore Romi. Primjećujem svakog koji nije rođen u Rijeci po načinu govora.*

U sljedećim citatima ukazuje se na odnos moći unutar društvene zajednice i njezin utjecaj na uporabu jezika i s time i na status govornika toga jezika, što se vidi u iskazu gospođe od 70 godina koja smatra da je *najjača višejezičnost bila za vrijeme Mađara i na kraju Prvoga svjetskog rata. Bila je jako naglašena i da se to točno znalo. Najmanja je bila višejezičnost za vrijeme Jugoslavije od '45. do '90. S Rijekom je uvijek bilo: 'došli divlji istjerali pitome', pa se pitamo što je riječki identitet. Zato više nego ikad prevladava hrvatski identitet.*

... danas je bolje, više slobode u govoru i identitetu... Možete reći da ste Talijan. Prije su vas gledali malo po strane. Uvijek ste bili neki neprijatelj.

Svi se sudionici slažu da je talijanski bio dominantni jezik dok je Rijeka bila pod Italijom, i to ne samo kao službeni već se koristio u svakodnevnoj uporabi. Hrvatski se govorio unutar obitelji. U to je doba dobro bilo biti jedino Talijanom, ostale nacionalnosti i jezici bili su nepoželjni. Promjenom režima situacija se mijenja. Talijanski jezik postaje simbolom fašizma, mnogi Talijani nastoje naučiti govoriti hrvatski i boje se govoriti talijanskim jezikom. Iako se nisu izjašnjavali Talijanima, ipak se talijanski identitet, a time i jezik, održao do današnjega dana, što vidimo iz citata gospođe (70) koja smatra ... *da je sada malo liberalnije i slobodnije. Sada, ... nego prije Jugoslavije. ... muž mi je bio Hrvat, rođen u Istri, koja je bila okupirana. Njega su čak i prekrstili jer kada se on rodio, vlast Talijana je bila. Ime i prezime. Imao je u prezimenu š, a oni su stavili dva ss i smio je govoriti samo talijanski jezik, ... a doma u familiji je ipak govorio hrvatski. Prije 1945.*

Muškarac od 55 godina, uz napomenu o slaboj rasprostranjenosti talijanskoga jezika, daje osvrt na jezičnu situaciju u Rijeci prije i poslije Domovinskoga rata, gdje prisutnost nacionalnih manjina postaje skoro nevidljiva, iako ona, dakako, postoji. U prijašnjem režimu govorimo o narodima i narodnostima koji su nakon propasti Jugoslavije postali nacionalnim manjinama. Ovdje ponovno dolazi do izražaja utjecaj političke i jezične ideologije koja je djelomice posljedica Domovinskoga rata, što vidimo u citatu koji slijedi:

... došlo je do smanjivanja talijanskog jezika. Nekako se gubi taj talijanski... rjeđe se čuje.

... zanimljivo je što smo 60 km udaljeni od Trsta, ali talijanski se čuje više kod starijih, ali je i malo zastupljen, što je povezano s prijašnjim migracijama. Prisutan je u obiteljima, ali nije jako prisutan prema van. Drugi jezici npr. slovenski – imamo i udruge drugih nacionalnih manjina, ali ih ne vidimo. Ne vidimo da su prisutni Makedonci, Srbi, kao što je bilo prije primjerice na tržnici kada su se ti jezici čuli. Danas čuješ čakavski, dalmatinski, slavonski. Čuje se ono što je karakteristično za Hrvatsku, ali nećete čuti makedonski, srpski. To je povezano s društvenim kontekstom i Domovinskim ratom.

Sudionica (84 godine) daje sliku višejezičnosti uslijed prisustva pripadnika drugih jezičnih zajednica tijekom povijesti, gdje naročito naglašava izrazitiju višejezičnost i u mnogo čemu veću razvijenost same društvene zajednice u prošlosti nego danas.

U Jugoslaviji se čulo puno raznih jezika: bosanski, srpski, makedonski – na tržnici su prodavali lubenice. Prije je bilo sigurno više. Ja nisam znala za vrijeme Italije hrvatski, ali

moja mama je bila Hrvatica i govorila sa mlekarićom sa Grobnika hrvatski, a tata je bio Švabo. A između '45. i '90. sve je bilo više unificirano na jednom jeziku, ali su ljudi bili različiti. Pa se poslije 90-ih vidjelo tko je tko. Rijeka je prije bila industrijski razvijeni grad, ljudi su odasvud dolazili i donosili svoje riječi, govor i kulturu. Mogla bih reći da je u doba moje mladosti 80-ih bilo puno više u odnosu na sada, posebice među ljudima iz bivše Jugoslavije.

Dvoje ispitanika doživljavaju višejezičnost uslijed prisutnosti nazivlja na jezičnim znakovima, što vidimo u citatima koji slijede. Muškarac (57) smatra: *Talijanski je zastupljen u manjem postotku, ali ga se vidi i čuje po raznim natpisima, restoranima, buffetima i ima puno više talijanskih imena ulica.* Ženska osoba (54) izjavljuje: *Može se vidjeti na natpisima, u reklamama, objektima gospodarskog tipa engleski, francuski, talijanski, bilo ispravno ili pogrešno napisano. Na Rijeci je takvih natpisa puno.*

Jedan dio sudionika ne doživljava višejezičnost kao dio identiteta Riječana, ne nalazi uopće postojanje posebnoga identiteta Rijeke sada ili za vrijeme Jugoslavije. Utjecaj političke ideologije i povijesnih promjena, odnosno promjena režima, ostavio je pečat na iskazivanje višejezičnoga identiteta Riječana ili iskazivanje njihova lokalnog, čakavskoga identiteta koji je za vrijeme Jugoslavije bio zatiran. Težilo se unifikaciji jezika, uporabi talijanskoga za vrijeme Italije, odnosno hrvatskosrpskoga za vrijeme Jugoslavije. Baš zbog tih jezičnih ideologija i zbog gubitka većega broja autohtonoga stanovništva Rijeke sudionici ne nalaze iskazivanje višejezičnosti kao dio identiteta ili samo iskazivanje specifičnoga, lokalnoga identiteta Rijeke danas, što potkrepljujemo sljedećim primjerima:

Muška osoba (65 godina) nalazi da se *jezični identitet grada Rijeke izgubio... Možda još kada sretnoš starije ljude, čuješ čakavski ili talijanski, ali kod mlađe i srednje generacije toga više nema.* Dok ženska osoba (57 godina) smatra da je *danas jednojezičnost dio identiteta Riječana, poznavanje stranih jezika dobiju u školi i uče iz potrebe, a poznavanje drugih jezika nije dio identiteta sadašnjih Riječana, dio njihove kulture. Višejezičnost nije bila izražena ni danas ni prije kao dio identiteta Riječana, nego je to sve zbog potrebe. Sada uče francuski, engleski i španjolski zbog potrebe.* Dok ženska osoba (55 godina) misli da *Rijeka nema jezični identitet, niti općenito identitet.*

Troje ispitanika smatra da višejezičnost kao dio identiteta Riječana u doba Jugoslavije i u suvremenoj Rijeci nije uopće iskazana jer *za vrijeme Jugoslavije nije bilo slobode i demokracije pa se višejezičnost nije mogla iskazati* (ženska osoba 57 godina), dok gospođa od 65 godina smatra da *višejezičnost nije bila izražena ni danas ni prije kao dio identiteta, već samo zbog potrebe*, a muškarac (90), pripadnik talijanske manjine, kaže: *Za vrijeme Jugoslavije ljudi su odlazili. Više od 50% ljudi talijanskog identiteta je otišao. Od '46. do '55. su išli ća. Mi smo bili u razredu 24, a ostalo nas je samo 9. Talijanski identitet je automatski nestao.*

Zanimljivi su odgovori u svezi iskazivanja višejezičnosti kroz aspekt ponašanja, odnosno mentaliteta i izgleda. Ovaj način pristupa izražavanju višejezičnosti odnosi se na Rome koje doživljavaju *malo življima te imaju poseban način ophođenja među sobom*, što se vidi iz sljedeće izjave muškarca (65): *Rome prepoznajem ako ne pričaju najviše po izgledu*, i žene (70) koja kaže: *Pa se čudim tko su ti ljudi? Otkuda su ti ljudi? Pa kad ga malo bolje pogledaš, vidiš da su to Romi.*

7.3. Utjecaj engleskoga jezika na svakodnevnu primjenu jezika

Prisutnost engleskoga jezika u svakodnevnoj uporabi i u svim domenama života posljedica je promjena političkoga režima, uspostave tržišnoga gospodarstva, a samim time i procesom globalizacije, što kod sudionika izaziva zebnju radi gubitka materinskoga jezika i uporabe jezika drugih jezičnih zajednica, naročito kod mlađega naraštaja. Proces globalizacije zahvatio je sve segmente društva (znanost, kulturu, gospodarstvo, politiku itd.). To je nezaustavljiv proces koji povezuje cijeli svijet. Komunikacija pri tome povezivanju uglavnom se odvija na engleskome jeziku, koji je postao globalno internacionalni jezik s velikom vjerojatnošću da postane i globalni jezik budućnosti (Grbić, 2004: 244). Navode se višestruki razlozi za dominaciju engleskoga jezika u društvu. „U prvom redu engleski jezik je fleksibilan i lako apsorbira riječi iz drugih jezika.“ (Grbavac, 2012: 45). David Crystal procjenjuje da se danas u engleskome jeziku nalaze riječi iz najmanje 150 različitih jezika. (Grbić, 2004). „Kao drugo, nezaobilazan razlog dominacije engleskoga jezika svakako je proces gospodarske globalizacije, pri čemu se misli na intervencije transnacionalnih korporacija, medija i međunarodnih organizacija na unutarnje ekonomije manje razvijenih zemalja. Širenjem američke tehnologije i gospodarstva, širi se utjecaj američke kulture, te dolazi do procesa popularno nazvanog amerikanizacija. Idući razlog globalne dominacije engleskoga jezika jest rast ma-

sovnoga turizma i industrije reklama koje su uglavnom na engleskom jeziku, tako da svi postaju konzumenti univerzalnoga jezika popularne kulture i reklama. Tako primjerice u svim zračnim lukama, na svim autobusnim kolodvorima, naći ćemo informacije na lokalnome, ali obvezno i na engleskome jeziku. Pored navedenih razloga ništa manje važan je i migracija stanovništva. Najveći je postotak migriranja iz nerazvijenih u razvijene zemlje, a svako migriranje utječe na promjenu jezične situacije.“ (Grbavac, 2012: 45).

Sudionici intervjua iskazali su vlastite stavove o utjecaju engleskoga jezika na svakodnevnu primjenu jezika, te smatraju da engleski jezik zatire uporabu materinskoga jezika i drugih jezika u svakodnevnoj primjeni. Iskazuje se bojazan o izumiranju hrvatskoga jezika ili *će postati neki polujezik, jer nije više stvar leksika koji se mijenja, sada se ulazi i u sintaksu. To je problem.* (ženska osoba, 55 godina).

Prisutnost engleskoga jezika očituje se u davanju engleskoga nazivlja objektima uslužnih djelatnosti i gospodarstvenim objektima. Engleski jezik prisutan je u svakodnevnoj uporabi. Često se susreću engleska imena djece, koja odudaraju od njihovih prezimena. Primjerice, susrećemo Jane, Elisabeth, Sven. Na pitanje postavljeno sudioniku intervjua *Što bi zaključio strani turist na osnovi prisutnih znakova jezičnoga krajobraza, koji su jezici u uporabi na ovome govornom području?* dobiveni odgovor *'Hrvatski i engleski.'* uopće na začuđuje.

... engleski jezik preuzima polako dominaciju nad svim jezicima. Većina srednje i mlađe generacije bez problema vlada sa njim... i postalo je moderno da se daju strana imena djeci, iako baš ne odgovaraju u kombinaciji sa prezimenom i čudno zvuče. ...daje se strani naziv i restoranima, trgovinama, jer to zvuči moderno i in. ... zbog toga polako se gubi u tom smislu hrvatski jezik (ženska osoba, 54 godine).

... puno smo riječi već zamijenili sa engleskim, posebno kompjuterski, ali i u svakodnevnom jeziku, npr. management, boiard, riječi sa posla. Djeca ga već koriste. Engleski je integriran. Ne znam je li to loše ili dobro. Meni to ne smeta (ženska osoba, 55 godina).

... prije je kod nas bilo tratoria, gostiona ili buffet. Sad imaš kafiće, pubove... koji nisu sa našeg područja. Pubovi su za Irsku, Englesku. Kafee za Francusku, Pariz. A tu su bili buffeti, gostione, takve stvari. Što se sada gubi. Jer više nigdje nećeš nać' da piše gostiona ili buffet ili tratoria (muška osoba, 57 godina).

Dvoje sudionika nalaze uzroke u težnji stvaranja boljega ugleda, odnosno iskazivanja pripadnosti međunarodnoj sceni.

Daju se strani nazivi restoranima, kafićima, trgovinama jer to zvuči moderno (muškarac, 68 godina). Taj fenomen naroda koji iz nekih socijalnih situacija prenamo ulaze u te svjetske, pa misle da su dosegli i svjetsku razinu uporabom njihovog jezika (muškarac, 57 godina).

Jedan dio sudionika doživljava uporabu engleskoga jezika kao jezika komunikacije, uspješnosti i povezivanja u cijelome svijetu, jer poznavanje engleskoga jezika omogućava bolji posao i vodi k većemu zbližavanju ljudi, što se vidi iz sljedećih izjava:

Cijela Europa se mijenja. Cijeli svijet se mijenja. Ako se 'oćeš zaposliti, moraš znati engleski (muškarac, 57 godina). To je glavni jezik Europe. Engleski je sada prvi i biti će i kasnije (ženska osoba, 54 godine).

Zašto ne, to nas može spojiti, zbližiti. Ne znam da li postoji potreba da neki jezik bude čisti, ali meni to nije važno, ok ako netko želi. Ali to će nas ipak zbližiti (ženska osoba, 55 godina).

8. RASPRAVA

Istraživanje jezika na znakovima jezičnoga krajolika ukazuje nam na koegzistenciju različitih jezika i pisama, kako na društvenoj tako i na individualnoj razini. Analizirajući jezike na znakovima jezičnoga krajolika u Rijeci kroz povijesna razdoblja, nastojali smo istražiti što nam ti višejezični znakovi kazuju o Rijeci, odnosima u društvu koji su vladali za navedeno vremensko razdoblje, tko postavlja te jezične znakove i komu su namijenjeni. Grad kao javni prostor mjesto je jezičnoga kontakta, na što ukazuju jezici na znakovima. Jezici nam ne daju samo informaciju gdje se mi nalazimo ili kojim jezicima moramo vladati da bismo se sporazumijevali, već nam „tvore jedinstvenu perspektivu koegzistencije i kompeticije različitih jezika i njihovih pisama, te kako utječu jedan na drugoga, odnosno kako interferiraju u danom prostoru.” (Backhaus, 2007: 145). Kod same analize primijenila su se tri osnovna pitanja, koja je koristio Backhaus u istraživanju jezičnoga krajobraza Tokija, pomoću kojih se utvrdilo: tko postavlja znakove (odnosno podrijetlo znaka), komu su ti znakovi namijenjeni (tj. tko čita te znakove), te treće pitanje *quo vadis* (tiče se dinamike jezika i pisama u kontaktu, odnosno fokus je na tome što znakovi otkrivaju o poziciji jezika i njegovome razvoju na tome području s dijakronijskoga i sinkronijskoga aspekta).

Jedan od osnovnih pokazatelja jest razlika službenoga i privatnoga znaka. U razdoblju kada je Rijeka bila pod mađarskom vlašću, službeni jezik bio je mađarski, definiran „Nacionalnim zakonom” iz 1868., što je rezultiralo jačanjem mađarskoga nacionalizma, iako trećina sveukupne populacije nije vladala mađarskim jezikom. Ako gledamo nazivlje ulica, trgova, javnih objekata, podopćina (prema Scollonu i Wong Scollon, 2003, „semiotički agregati”), tada znamo koji je sloj stanovništva tamo naseljen.

Podopćine u prigradu nose hrvatsko nazivlje, što je ujedno i indeks da siromašniji sloj stanovništva, tj. Hrvata, živi na tome području, dok centar grada ili bliža okolica ima samo talijansko, odnosno mađarsko nazivlje.

Položaj jezika na službenim znakovima, tzv. Top-down jedinice, pokazatelji su tko je na vlasti, tko ima moć. U korpusu od 100 uzoraka prevladavaju jednojezični znakovi (76 %). Kod jednojezičnih znakova na prvome mjestu je mađarski (21 %) na 42 % reklamnih znakova, te talijanski na prvome mjestu s 46 % na 9 % reklama, od kojih 30 % otpada na službene znakove, a 70 % na privatne. Bez obzira što se za Rijeku govorilo da je talijanski

grad pod mađarskom upravom, mađarski jezik nije bio prihvaćen od samih Riječana. Štoviše, organiziraju se prosvjedi i demonstracije, što dokazuje činjenica da su „17. studenoga 1899. povučeni dvojezični mađarsko-talijanski natpisi i karte novouvedenog gradskog tramvaja poslije burnih demonstracija Riječana” (Lukežić, 1991: 74). Izbor jezika i položaj jezika na znaku (naročito pozicija mađarskoga, talijanskoga i hrvatskoga) ukazuje na odnos moći, da su Mađari ti koji određuju, a ne Talijani. Hrvatski jezik nije uopće prisutan na službenim znakovima. Znači, službeni znakovi ograničeni su samo na mađarski i talijanski jezik, tu spadaju i službeni dokumenti. Iako smo rekli da mađarski i talijanski susrećemo na službenim znakovima, zanimljivo je da su putovnice, vozne karte bile na talijanskome jeziku, što potvrđuje uporabu talijanskoga jezika u svakodnevnoj praksi, za razliku od mađarskoga jezika, te se ujedno na neizravan način potvrđuje da mađarski jezik nije bio u uporabnoj funkciji društvene prakse. Uz redosljed jezika na znaku važan je i redosljed jezika prema veličini fonta, u čemu ovdje dolazi do razilaženja. Preferirani jezik je u ovome slučaju talijanski s 46 % kod 30 % znakova, koji je ujedno i prvi jezik, zatim slijedi mađarski s 22 % na 7 % znakova, njemački s 19 % na 13 % znakova i hrvatski s 11 % na 8 % znakova. Ovdje smo uzeli u obzir i privatni znak (*bottom up*). Većina privatnih znakova napisana je na talijanskome jeziku, što ponovno upućuje na dominantnost talijanskoga jezika u svakodnevnome životu. Njemački i hrvatski jezik također su prisutni na privatnim znakovima, s time što njemački susrećemo na 13 % reklama kao jednojezični znak, a to ukazuje na postojanje njemačke manjinske zajednice, što se odnosi na pitanje za koga su postavljeni znakovi. Pored Talijana, Mađara i Nijemaca vidi se i prisutnost hrvatske zajednice s obzirom da je hrvatski prisutan kao preferirani jezik s 11 % u 8 % privatnih znakova. Prisutnost hrvatskoga je ovdje izražena, što možemo objasniti jednim od Ben-Rafaelovih čimbenika jezičnoga krajolika - „racionalni obziri” (2006), koji se odnose na privlačnost znaka klijentima, odnosno Hrvatima. Ukoliko usporedimo demografsku sliku stanovništva toga razdoblja (1910 47 % Talijana, 32 % Hrvata i 7 % Mađara; 1918: 63 % Talijana, 20 % Hrvata, 10 % Mađara)¹⁷, preferiranost hrvatskoga jezika možemo također objasniti navodeći Boudonov (2007) „dobar razlog”. Tvorci znakova jezičnoga krajolika oblikuju jedinice jezičnoga krajolika prema potrebama i interesima javnosti. Ovdje je bitan interes, a ne moć.

---

¹⁷ Treba imati u vidu da se kod popisa stanovništva kao kriterij za određivanje nacionalne pripadnosti uzimao govor, tj. poznavanje talijanskoga jezika, što je stimulirala i mađarska vlast u gradu s ciljem deokroatizacije Rijeke.

Teži se stvaranju utjecaja na klijente, a to uvjetuje i poštovanje vrijednosti klijenata, a bitan čimbenik komunikacije s njima je jezik, u ovome slučaju hrvatski. Kao što smo rekli, većina znakova bila je jednojezična, zbog čega ne nailazimo na prijevode. Jednojezičnost ukazuje na visok stupanj individualne višejezičnosti. Jednojezični znakovi na mađarskome, talijanskome i njemačkome jeziku ukazuju ne samo na postojanje manjinskih zajednica nego i na klijentelu koja poznaje sva tri jezika. S obzirom da je 24 % znakova ipak višejezično (od toga 15 % dvojezično), govorimo o dupliciranome višejezičnom tekstu s obzirom da se čitav sadržaj teksta pojavljuje na dva odnosno tri jezika (Reh, 2004). Kod većine znakova višejezična priroda znaka je vidljiva, što podrazumijeva da je poruka napisana na jednome nosaču na više jezika (18 % reklama ima doslovan prijevod s talijanskoga na mađarski, i obratno). Ne samo font već i pozicija jezika na znaku ukazuje je li to preferirani ili marginalni jezik, odnosno kakav je položaj te manjinske zajednice.

Jezični znakovi sugeriraju da su pitanja identiteta, vitalnosti i odnosa unutar društvene zajednice važna u konstrukciji jezičnoga krajobraza, naročito jezični identitet koji je i indeks kolektivnoga identiteta. Na naš korpus primijenili smo model Spolskoga i Coopera (1991), koji su formulirali tri uvjeta za izbor jezika na javnim znakovima. Bave se i pitanjem jezičnoga identiteta, i to u trećem pravilu „Piši jezike na vlastitome jeziku ili jezicima s kojima se želiš identificirati”, što pored informativne upućuje na simboličku važnost jezika. Sam odabir jezika na znaku ujedno je i iskazivanje vlastitoga identiteta, a namijenjen je onima koji se identificiraju s tim jezikom. Na jedan način predstavlja sebe samoga, jedinku koja je dio veće zajednice, te se time iskazuje i kolektivni identitet. Prisutnost više jezika ukazuje ne samo na postojanje višejezičnosti nego i na vitalnost jezika same zajednice koju on predstavlja. Što je više jezika na znaku, više je manjinskih zajednica. Prema Landryju i Bourhisu (1997), jezični krajolik odražava stupanj vitalnosti etnolingvističke skupine, međutim, to ne mora uvijek biti odraz toga s obzirom da je bitan čimbenik politička ideologija u konstruiranju jezičnoga krajolika

Većina znakova 67 % iskazuje kolektivni identitet jezičnim obilježjem - talijanskim, mađarskim, njemačkim i neznatno hrvatskim. Tvorci ovih jezičnih znakova iskazuju svoj vlastiti identitet, a namijenjeni su onima koji se identificiraju s njime. Međutim, prisutnost jezika na znakovima (odnos mađarskoga i hrvatskoga) u ovome slučaju nije odraz etnolingvističke vi-

talnosti jezika baš zbog toga što je mađarski izrazito zastupljen s relativno malim brojem govornika, dok je hrvatski sasvim marginaliziran.

U *Novom listu* (15. svibnja 1907, str.4.) izlazi vijest o dvojezičnome natpisu riječke pučke banke na Brajdici, s naglaskom da je natpis na talijanskome, ali i na hrvatskome, što ponovno upućuje na marginalnost hrvatskoga jezika, s obzirom da je hrvatsko nazivlje jednoga objekta zaslužilo prostor u novinama kao važna informacija.

Pored natpisa na talijanskome, mađarskome, njemačkome i hrvatskome jeziku nailazimo na natpise na francuskome i engleskome jeziku koji imaju ulogu pokazatelja (indeks) i simbola. Francuski i engleski jezik na znakovima ne ukazuju na postojanje manjinskih zajednica (iako je mali broj Francuza boravio u Rijeci, a Englezi su dolazili pretežno kao mornari na brodovima ili kao putnici), već ukazuje na gospodarsku i političku povezanost s ovim zemljama, odnosno simbolizira luksuz, jer francuski je jezik više klase, elite u društvu i diplomacije, jezik parfema i skupocjenih pića, dok je engleski, jezik trgovine i luke, odnosno pomoraca.

Tijekom intervjua, neki od sudionika prisjećali su se iskaza svojih roditelja, baka i djedova, suvremenika Austro-Ugarske Monarhije. Danas ti vremešni, suvremeni stanovnici Rijeke govore o tome koliko su njihovi roditelji bili nezadovoljni propašću Austro-Ugarske Monarhije. To su većinom bili dobrostojeći Fijumani, koji su izgubili sigurnost što su je imali za vrijeme Monarhije, a po pripadnosti osjećali su se Talijanima i govorili pretežno talijanski u kući i izvan nje, neki su se služili njemačkim, dok im mađarski i nije bio baš poznat. Hrvatski se govorio s poslugom, na tržnici, što ponovno potvrđuje na položaj toga jezika. Zanimljivi su odgovori mlađih sudionika koji smatraju da je najizrazitija višejezičnost i multikulturalnost bila izrazito, ako ne i najviše, zastupljena u doba Austro-Ugarske Monarhije, što se odražavalo u svim segmentima društva. Naime, u to je vrijeme Rijeka jedna od najgušće koncentriranih industrijskih zona u Europi. To je grad koji raspolaže s trideset tvornica, svjetskom lukom, brodogradilištem, mnogobrojnim trgovinama, hotelima, kulturnim i obrazovnim institucijama. Privučeni ponudom posla i dobrom zaradom u Rijeku dolaze ljudi iz čitave Monarhije. Čuju se razni jezici, što potvrđuje i primjerak jednoga formulara u članstvo KP Rijeke (Sekcija III. Internazionale iz prosinca 1921. koji ispunjava izvjesni Gasparovich Francesco (42 godine, iz Crikvenice). Po zanimanju je mehaničar i ima samo četiri razreda pučke škole. Radio je u Rijeci u tvornici „Torpedo”, u Trstu u tvornici „San Marco”, u Puli u „Arsenalu” te

u Sjevernoj i Južnoj Americi. Govori hrvatski, mađarski, njemački, češki i engleski (Povijesni arhiv u Rijeci: Questura A/8, Dosje: Gasparovich Francesco. U: Lukežić, 1991: 128).

Na treće pitanje *Quo vadis?* – zaključujemo da jezici u Rijeci koegzistiraju i djeluju jedan na drugoga, što je uočljivo na dvojezičnim znakovima, ali izrazita uporaba jednojezičnih znakova ukazuje na postojanje više jezičnih zajednica koje međusobno koegzistiraju, ali su ujedno i rivali, što vidimo u odnosima moći koje se reflektiraju putem jezičnih znakova.

Promjene u uporabi jezika odmah se uočavaju na znakovima jezičnoga krajolika u javnome prostoru. Propašću Austro-Ugarske Monarhije (1918) nastaju velike promjene u Rijeci, kako na političkome tako na društvenome i jezičnome planu.

Promjene su vidljive na službenim i privatnim znakovima. Ukoliko bismo se služili modelom tko postavlja znakove i komu su namijenjeni, ne bismo dobili pravu sliku Rijeke, jer bi odgovor bio da u Rijeci bivaju samo Talijani i nitko drugi, što ne može biti. Ovo jedino ukazuje na politiku nasilja i nepoštovanja drugih jezičnih zajednica. Svi su službeni znakovi (nazivlja javnih institucija, škola, bolnica, putnih karata,) napisani samo na talijanskome jeziku, što ukazuje na promijenjenu političku situaciju u Rijeci. Većina znakova u uzorku privatni su znakovi (72 %) jer se nastojalo vidjeti ima li bar na privatnim znakovima ostataka višejezičnosti, s obzirom da su autori privatnih znakova (nazivlje trgovina, restorana, hotela...) samostalni pojedinci. Rezultati koje smo dobili ukazuju na prisutnost samo talijanskoga jezika na znakovima. Time se negira postojanje drugih jezičnih zajednica na ovome prostoru, kojih je bilo i koje nisu mogle nestati. Nepostojanje drugih jezika na znakovima ukazuje na politiku terora i primjene sile. O tome svjedoči i novinski članak u *Primorskim novinama*, koje izlaze na Sušaku, u kojemu je citiran talijanski vojnik u obraćanju vlasniku kapucinske tiskare „Miriam” (u Rijeci) riječima „Znajte da je ovdje i zrak koji dišete talijanski. Sve mora biti talijansko.” (*Primorske novine*, br. 266, 19. rujna 1918, str. 6). Svi koji se nisu s time slagali protjerani su ili su samovoljno napustili Rijeku, što se vidi ukoliko usporedimo broj stanovnika talijanske nacionalnosti iz 1910., 1918., 1925., što ujedno ukazuje na talijanizaciju Rijeke. Godine 1910. u Rijeci je bilo 49 % Talijana, 1918. 63 % (prema novome popisu od strane *Consiglia Nazionalea*) i 1925. godine 79 % Talijana).

Svi koji nastoje silom promijeniti strukturu stanovnika nekoga područja imaju isti sustav djelovanja, koji smo prvo vidjeli za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, a potom za vrijeme

Italije. Postupanje talijanskih vlasti u potpunoj talijanizaciji grada očituje se odredbama i dekretima definiranima u *Zakonu o ovlasti uspostavljanja i ispravljanja imena obitelji podrijetlom talijanskih i o promjeni i modifikaciji stranih obiteljskih imena*, donio je *Consiglio Nazionale* 4. travnja 1919. godine. Svaki građanin Rijeke trebao je od *Consiglia Nazionalea* tražiti promjenu imena i prezimena. Oni koji su to učinili pristali su na talijanizaciju, a time su dobivali i mnoge povlastice u odnosu na obitelji s hrvatskim imenima, što je bilo prisutno i za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, da bismo dobili stvarnu sliku Rijeke, koristili smo se i novinskim člancima mađarskoga novinara Lorinza Szaboa koji je 1925. godine bio u Rijeci i pisao o svojim dojmovima Rijekom, i koji je u svojim opisima prikazao život u Rijeci. Iz njegova članka saznajemo da je, usprkos izrazitoj talijanizaciji, zatim fašizaciji Rijeke, Rijeka i dalje bila multikulturalna i višejezična. Ovdje možemo govoriti o prikrivenoj višejezičnosti, ali ne u smislu postojanja prijevoda više jezika na znaku (Reh, 2004), već u neisticanju višejezičnosti u službenome priopćavanju, dok se ista primjenjivala u svakodnevnoj društvenoj praksi, što vidimo u primjeru Szabova članka. Jezik na kojemu Lorinz Szabo i njegovi domaćini razgovaraju je njemački, s obzirom da jedan član iz društva naručuje na njemačkome: „Also,.. Wiener Schnitzel, einmal“, a konobar uzvraća „Mit Gurkensalat?“. Zanimljiv je i njegov opis zvučanja hrvatskoga jezika: „Jedan odvjetnik za susjednim stolom iz usta povremeno ispušta metarsku kolonu suglasnika nabijenih jedan iza drugoga, poput iluzionista kada izvlači papirnatu traku.“ (Szabo, 1925, u: Ćurković – Major, F. 2004: 27). Naime, službeno se morao koristiti samo talijanski jezik, kako u govoru tako i u pismu. Međutim, neslužbeno se uporaba drugih jezika poput njemačkoga, mađarskoga, hrvatskoga, slovenskoga mogla čuti u svakodnevnome govoru na ulici i unutar obitelji, što, ukoliko uzmemo u obzir popis stanovnika iz 1918. koji doduše provodi *Consiglio Nazionale*, vidimo da osim Talijana u Rijeci živi 19,6 % Hrvata, mada prema prijašnjim statistikama iz iste 1918. godine bilo je 26 % Hrvata, 13 % Mađara, 8 % Slovenaca, 5 % Nijemaca i 3,2 % ostalih nacionalnosti.

Postavlja se pitanje kakav je bio identitet Rijeke. Na osnovi samo vanjskoga pogleda, bez dublje analize, zaključujemo talijanski, ali moramo naglasiti talijanski identitet uslijed političkoga pritiska i metoda zastrašivanja. 1941. godine raspadom Kraljevine Jugoslavije Sušak se anektira Rijeci. Zbog toga smo u analizu uklopili i Sušak za usporedbu s Rijekom, ali i kao izvor informacija o Rijeci. Za razliku od Rijeke na Sušaku je vidljiva višejezičnost na znakovima jezičnoga krajobraza, tako da je do aneksije preferirani jezik bio hrvatski, što i odgovara

jezičnoj ideologiji, ali pored hrvatskoga nailazimo na njemački i talijanski jezik, kako na dvojezičnim tako i na jednojezičnim znakovima. Koristeći se modelom *Tko postavlja znakove i za koga su znakovi?*, dobivamo jasnu sliku Rijeke i Sušaka. Do aneksije Sušak je hrvatski grad s hrvatskim identitetom, što pokazuje zastupljenost hrvatskoga jezika kao preferiranoga jezika na jednojezičnim službenim znakovima, dok na privatnim znakovima s izrazito komercijalnim diskursom dolazi do izražaja pitanje *Komu su namijenjeni znakovi?* Pored hrvatskoga susrećemo se s talijanskim i njemačkim jezikom na jednojezičnim i dvojezičnim znakovima, gdje je zastupljen duplicirajući prijevod. Citirajući Spolskoga „Piši znakove na vlastitome jeziku ili jezicima s kojima se želiš identificirati” (Spolsky, 2009), pored hrvatskoga identiteta na Sušaku postoji i identifikacija s njemačkim i talijanskim jezikom.

Iako višejezičnost nije bila dio identiteta Rijeke u javnome prostoru u razdoblju između dvaju svjetskih ratova i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, svjedočenja starijih sudionika, koje smo dobili provođenjem intervjua, govore nam o raznolikosti uporabe jezika u samoj praksi. Miješani brakovi su dobra podloga za prikaz višejezičnosti, gdje se u navedenom slučaju radi o svjedočenju starije ženske osobe (85) koja govori o svojemu podrijetlu i jezicima kojima je bila okružena. Majka je hrvatskoga podrijetla (poznaje hrvatski jezik, ali ga slabo koristi), koristi samo talijanski jezik, a otac je Nijemac koji zbog fašističke ideologije s kojom se nije slagao zabranjuje uporabu njemačkoga jezika, bez obzira na svoje podrijetlo. Ali u kući se do tada govorilo talijanski i njemački, te katkad i hrvatski u komunikaciji s kućnom poslugom koja je govorila samo hrvatski. Djeca se hrvatskim nisu služila niti su ga poznavala.

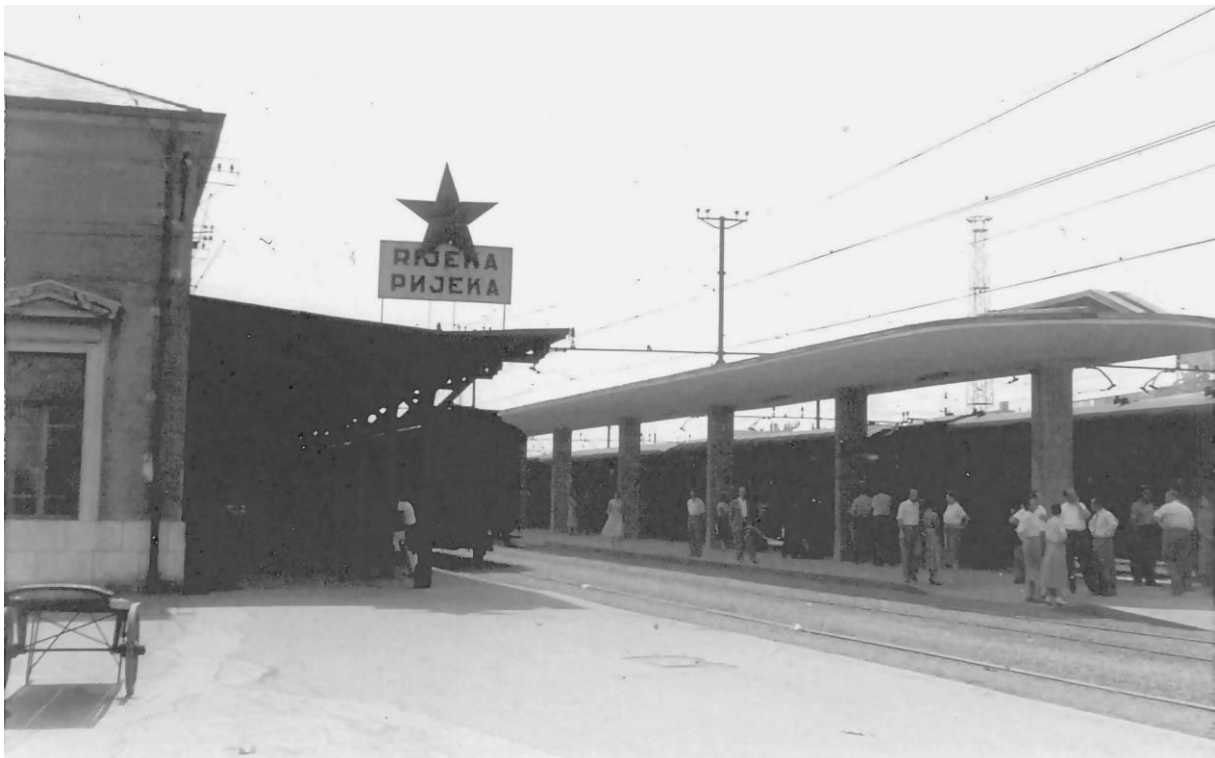
Prisutnost Nijemaca za vrijeme Drugoga svjetskog rata utječe na Rijeku u jezičnome smislu toliko da se pojavljuju plakati s njemačkom ratnom propagandom. Sam jezik nije uhvatio korijena, niti u Rijeci niti na Sušaku, a ni Riječani ni Sušačani nisu prihvatili fašističku ideologiju, već je velik dio njih otišao u partizane, odnosno priključilo NOB-i. Slika pogreba nekoga nacista na groblju Kozala u Rijeci jasno očituje stav prisutnih prema fašističkome pozdravu.

Slika 35. Pogreb na Kozali (www.croinfo.com)

Iako je to bilo teško razdoblje za Rijeku u gospodarskome smislu, ipak, naročito u međuraću, možemo reći da turizam postoji u Rijeci zahvaljujući Opatiji. Jeftini proizvodi u Rijeci privlače turiste, restorani nude jela različitih podneblja, dok se za večerom čuje njemački, talijanski, mađarski, hrvatski jezik. Gospodarska suradnja ne samo s Italijom nego i s Mađarskom ima važnu ulogu za Rijeku. Svi ovi elementi ukazuju na proces globalizacije. Povijest današnjega grada Rijeke u međuraću može se promatrati na dvjema vremenskim razinama. Jedna ide od vremena završetka Prvoga svjetskog rata pa do polovice drugoga desetljeća, a druga teče od početka Drugoga svjetskog rata. Početkom Drugoga svjetskog rata čitava se situacija drastično pogoršava, kako u političkome tako i u kulturnome, gospodarskome i društvenome pogledu, što traje do 1945. godine oslobođenjem Rijeke i Sušaka, odnosno osnivanjem nove države Jugoslavije. Na treće pitanje *Quo vadis?* dobivamo sasvim drukčiju jezičnu sliku. Promjena na znakovima u jezičnome krajobrazu nije rezultat dugotrajnoga procesa, već rezultat promjene političkoga režima. Ukoliko nije talijanski ili njemački jezik je neprijatelj Rijeke i nepoželjan. U ovome slučaju jezici koji predstavljaju Rijeku i s kojima bi se trebali identificirati svi stanovnici Rijeke, kasnije i Sušaka, jesu talijanski i njemački, što se u praksi nije dogodilo. Iako se hrvatski jezik koristio unutar obitelji, nakon završetka Drugoga svjetskoga rata jedan dio stanovnika (talijanske nacionalnosti) koji je odlučio ostati u Rijeci, morao

je učiti hrvatski, jer ga dotad uopće nisu koristili u svakodnevnome govoru, što ukazuje na izrazitu talijanizaciju Rijeke u tome razdoblju, Usporedimo li ovo razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata s razdobljem Austro-Ugarske, zapažamo da usprkos težnji za potpunom mađarizacijom, većina je govorila talijanski, hrvatski, njemački, ali ne i mađarski. Završetak Drugoga svjetskog rata predstavlja za Rijeku jednu od najvećih promjena naročito na političkome, kulturnome i jezičnome planu. Rijeka postaje, zajedno s Sušakom, dio Hrvatske, odnosno Jugoslavije, države koja se temeljila na samoupravnome socijalizmu, komunističkoj ideologiji te na bratstvu i jedinstvu naroda i narodnosti. Rijeka je, kao državni i administrativni centar, bila naseljena pretežno talijanskim življem gdje se službeno govorilo samo talijanski, odnosno njemački, a sada postaje hrvatski grad s hrvatskim jezikom. Jezične promjene na znakovima interpretiraju društvene promjene i transformacije od vrlo brze do postupne. Brze promjene vidimo na službenim znakovima. Na riječkome željezničkom kolodvoru stoji naziv Rijeka, napisan latinicom i ćirilicom, dok je iznad natpisa znak petokrake zvijezde.

Slika 36. Riječki kolodvor (www.pinterrest.com)

Ovdje je izrazito naglašena politička orijentacija, a zatim jezik. Veličina petokrake zvijezde simbolizira NOB-u i ukazuje na njezinu ulogu u stvaranju države, borbu protiv fašizma, a latinica i ćirilica upućuju na jednakopravni položaj hrvatskoga i srpskoga jezika. Ime Rijeke napisano latinicom na prvome je mjestu, a zatim slijedi natpis na ćirilici, što ukazuje na to da je ovo hrvatsko govorno područje, dok bi recimo nazivlje za Beograd imalo obratni redoslijed. To znači da je sada jedan jezik i jedan narod koji živi u Jugoslaviji uz druge narodnosti koji nisu manjina poput Slovenaca, Makedonaca, čiji se jezik ipak razlikuje, ali svi moraju učiti hrvatskosrpski i pisati latinicom i ćirilicom. Talijansko stanovništvo postaje manjina, dok Hrvati, Srbi, Slovenci, Bosanci, Makedonci i Crnogorci postaju ravnopravni narodi. Oni koji se nisu slagali s novonastalom situacijom u Rijeci, napustili su Rijeku, a Talijani koji su ostali koristili su se talijanskim jezikom, ali uz uvjet da nauče hrvatski, što prezentira intervju sa ženskom osobom (85) talijanske nacionalnosti koja je bila svjedokinja tadašnje situacije. Citiramo njezin iskaz:

„Ja nisam znala riječ hrvatskog, i na poslu smo govorili talijanski jer većina nije znala hrvatski, što se je toleriralo i nismo imali nikakvih problema zbog toga. Ali svi smo morali naučiti hrvatski. Ja sam imala prijatelje Hrvate koji su me podučavali jeziku, jer, iako je moja mama znala hrvatski, nikada nije govorila hrvatski kod kuće, osim sa poslugom koja je dolazila s Grobnika. Žao mi je, moram reći, da Rijeka nije pripala Italiji.”

Višejezičnost je neposredno bila izrazitija odmah nakon rata, s obzirom da su službeni znakovi dvojezični (hrvatski i talijanski), što ukazuje na vidljivu višejezičnost, dok se na državnim svetkovinama ističu transparenti na talijanskome i hrvatskome jeziku odvojeno. Prisutna je prikrivena višejezičnost (Reh, 2004) s obzirom da se poruke, odnosno prijevodi s hrvatskoga na talijanski, ili obratno, nalaze na različitim nosačima teksta. Taj se oblik višejezičnosti s vremenom gubi. Nestaju dvojezični službeni nazivi, iako je talijanska manjina priznata kao autohtona i zajamčena su im sva prava, kako na obrazovanje na talijanskome jeziku tako i na iskazivanje talijanskoga identiteta. Međutim, tijekom godina slabi etnolingvistička vitalnost jezika, što se očituje na neizrazitoj zastupljenosti talijanskoga jezika u javnome prostoru. Nazivlja na privatnim znakovima sada se razlikuju u odnosu na dotadašnje nazive, jer „privatni znak” se odnosi samo na kafiće, restorane, male obrtne djelatnosti poput krojačkih salona, postolara jer nema privatnoga vlasništva, već samo državno, tj. društveno vlasništvo koje je i temelj tadašnjega gospodarstva. Koristili smo najviše znakova uslužne djelatnosti s obzirom da je kod ovih znakova zastupljena sloboda izražavanja u biranju jezika i nazivlja na znakovima. Država je u ovome razdoblju imala odlučujuću ulogu u svim porama života, tako da nazivi kafića, frizerskih salona ili nekoga restorana nemaju neku važnu ulogu u samome sustavu, jer je i utjecaj politike i moći kod njih manje izražen. Polazeći od pitanja *Tko postavlja znak i komu je namijenjen?*, dolazimo do drukčijih odgovara nego u prijašnjim

analizama, ali se sve temelji na istome načelu. Službeni znakovi isključivo su jednojezični i na njima je hrvatski jezik preferirani jezik, dok su privatni znakovi pretežno na engleskome jeziku. Talijanski jezik je zastupljen kod službenih znakova javnih ustanova talijanske manjine poput kazališta, naziva škola, tiskovina, ali i kod privatnih znakova poput naziva *trattoria*, naziva za gostionice. Kod postavljanja službenih znakova stoji država i tu je hrvatskosrpski ili srpskohrvatski jezik preferirani jezik, dok i službeni i privatni znakovi ukazuju na prisustvo talijanske manjinske zajednice, ali engleski znakovi ne ukazuju na postojanje zajednice Engleza. U Rijeci se kod službenih i privatnih znakova već od 50-ih godina uočava višejezičnost, ali samo u komercijalne svrhe. Planovi grada, jelovnici, obavijesti o važnim povijesnim objektima trojezični su (njemački, engleski i talijanski), i namijenjeni stranim gostima. U ovome razdoblju višejezičnost ne igra važnu ulogu, koliko se inzistira na kolektivnome identitetu. Nazivlje na društvenim znakovima stalno naglašava kolektivni identitet, a to je zajedništvo svih naroda i narodnosti, u prvome redu identifikacija s NOB-om (poput naziva kina „Partizan”) ili naglašavanje bratstva i jedinstva davanjem imena drugih gradova kinima (primjerice kino „Beograd”) ili u imenovanju trgova (Beogradski trg). Znači, jezični nazivi na znakovima gdje je preferiran hrvatskosrpski jezik prvenstveno su namijenjeni narodima Jugoslavije. Nazivlja na privatnim znakovima, koja su jednim dijelom i na engleskome jeziku, ukazuju na težnju prema otvorenosti i pripadanju zapadnomu svijetu, posebice Engleskoj i Americi, dok talijansko nazivlje u Rijeci ukazuje na prisutnost talijanske manjinske zajednice. Pripadanje međunarodnoj sceni vidljivo je i kod jezičnih znakova na kojima je prisutan hrvatski tekst s engleskim tekstom, primjerice „Boutique uniform – ekskluzivni modeli” ili „long drink sa ledom”. Većinom su to tekstovi gdje je prisutno miješanje jezika na razini rečenice ili riječi, dok se kod vidljive višejezičnosti (pretežno u turističke svrhe) nalaze prijevodi na istome nosaču teksta

U SFR Jugoslaviji su pojmovi „na zapadu” ili „sve što je strano” bili veoma cijenjeni (od mode, glazbe, filmova i dr.). Stoga strano nazivlje simbolizira pripadnost „zapadu”, što se očituje primjerice u nazivima engleskih rok-grupa koje gostuju u Rijeci, a koje reklamiraju svoj dolazak u riječkim tiskovinama poput grupe „Goodfathers” u studentskome listu *Val*, ili reklama za đins. Pored navedenih znakova susrećemo se sa stranim, privatnim znakovima u lokalnim tiskovinama. Strane kompanije, naročito talijanske sa sjedištem u Trstu, objavljivale su oglase svojih proizvoda na hrvatskome jeziku, poput „Upima” „Godine”, jer su Riječani bili česti posjetitelji Trsta zbog kupnje raznih proizvoda. Na jedan način putem trgovine i težnje za „zapadnim” stvarima Rijeka je bila povezana s Trstom, što znači i jezično. Talijanskim jezikom su se nastojali sporazumijevati i oni koji nisu bili pripadnici talijanske manjine i nisu imali veze s talijanskim jezikom u tome smislu. Znači, ovdje se talijanski jezik učio putem komunikacije uslijed učestale kupnje u Trstu. Sredinom 80-ih otvara se trgovina „Benetton” te u izlozima uočavamo natpise „saldi” umjesto „rasprodaja”, ali to samo pred-

stavlja jezik talijanske kompanije, ali simbolizira i veću otvorenost države prema inozemstvu, iako je sve povezano s kapitalizmom imalo negativnu konotaciju.

Na pitanje *Quo vadis?* po pitanju višejezičnosti u Rijeci u doba SFR Jugoslavije dobiva se slika jednojezičnosti s odstupanjem spram talijanskoga jezika. Ostali primjeri višejezičnosti ne stoje ni u kakvoj vezi s prisutnošću drugih nacionalnih manjina, već služe u komercijalne svrhe, te imaju i simboličan karakter u iskazivanju težnje prema zapadnome svijetu.

Ponovnu promjenu na znakovima jezičnoga krajolika uočavamo početkom 90-ih kada dolazi do promjena na političkome, gospodarskome, društvenome i jezičnome planu. Promjene, nastale raspadom SFR Jugoslavije te agresijom Srbije na Republiku Hrvatsku, nastale su u svim segmentima života. 125 jezičnih znakova na trima najfrekventnijim lokacijama podijelili smo na privatni (70 %) i službeni (22 %) znak te nepoznato (7,3 %), što se odnosi na grafite. Ovdje je ponovno zastupljen u većem broju privatni znak zbog veće slobode izražavanja, što kod službenoga znaka ne nalazimo, već samo reflektira tko postavlja znakove. Rijeka je u sastavu Hrvatske, znači na službenim je znakovima prisutan samo hrvatski jezik. Ne nalazimo kombinaciju hrvatsko-talijanske dvojezičnosti na službenim znakovima zbog maloga broja pripadnika te manjinske zajednice. Na jezične znakove drugih manjinskih zajednica ne nailazimo u širem javnom prostoru, što ukazuje da etnolingvistička vitalnost nije jako izražena. Trebamo napomenuti da su današnje manjine poput Slovenaca, Makedonaca, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca nekad bili narodi SFR Jugoslavije. Njihova je prisutnost očita u svakodnevnome životu s obzirom da se ti jezici čuju u javnome prostoru, ali nisu vidljivi, nisu prisutni na jezičnim znakovima, osim na pločama s nazivima njihovih društava, poput „Ilindena” ili „Bazovice”. Unutar samih udruga djelovanje je izrazito živo, i to na međunarodnoj sceni, ali nije zastupljeno u javnome prostoru. Udruge manjinskih zajednica okupljaju svoje članove i sve se odvija unutar tih zadanih okvira ili izvan granica u smislu nastupanja u inozemstvu.

Privatni znakovi ukazuju na prisutnost manjinske zajednice Talijana. Talijanski jezik kao prvi ili drugi jezik zastupljen je na jezičnim znakovima sa 7,3 % na području kulture i obrazovanja, kao i kod imena ugostiteljskih objekata „Pepe Rosso”, „L'Italia a tavola” ili „Ristorante Spagho, Pizzeria spaghetteria”. Plakati za kazališne predstave na talijanskome jeziku ukazuju na prisutnost talijanske manjine, a i nazivi restorana, poput navedenih, ukazuju na pitanje *Komu su znakovi namijenjeni?*. Sve je napisano na talijanskome jeziku, što dovodi do zaključka da se autor jezičnoga znaka identificirao s tim jezikom, ali namijenjen je ne samo

onima koji se s tim jezikom identificiraju - „Piši znakove na vlastitome jeziku ili jezicima s kojima se želiš identificirati.” (Spolsky i Cooper, 1991), jer im je talijanski materinski jezik, te i na taj način ukazuju na društveno-kulturnu pripadnost, već i onim drugima koji, iako ne poznaju talijanski, razumiju o čemu se ovdje radi, odnosno - „racionalni obziri koji se odnose na privlačnost znaka klijentima” (Ben-Rafael i sur, 2006: 8.). Znači, znak je i indeks i simbol.

Kod varijable „redosljed jezika na znakovima” ističe se hrvatski jezik (57 %) kao prvi jezik bez obzira na vrstu jezičnoga znaka, na što se nadovezuje i varijabla „redosljed jezika prema veličini fonta”. Ponovno je na prvome mjestu hrvatski jezik s 50 % od 125 uzoraka. Rezultati upućuju na pitanja *Tko postavlja znakove?* i *Komu su namijenjeni?*, te ujedno i na tvrdnju Spolskoga i Coopera (1991) „Piši znakove na vlastitome jeziku ili jezicima s kojima se želiš identificirati.” Što se tiče uporabe hrvatskoga jezika na službenim, odnosno na privatnim znakovima nema razlike s obzirom da su Hrvati dominantni na ovome području. Autori jezičnoga znaka i oni kojima su ti znakovi namijenjeni ističu svoj hrvatski jezik, odnosno kolektivni identitet. Izrazita prisutnost hrvatskoga jezika ukazuje na marginalni položaj talijanskoga jezika, što potvrđuje i demografska slika stanovnika prema popisu iz 2011. godine (Hrvata 82 %, Talijana 1,90 %). Međutim, prisutnost engleskoga jezika u odnosu na talijanski također je izraženija. Engleski jezik, bez obzira na poziciju prvi, drugi, treći ili četvrti, zastupljen je na 38 jezičnih znakova od 125 uzoraka, odnosno 31,7 % u odnosu na talijanski s 22 jezična znaka, tj. 18,6 %, što ne znači da u Rijeci postoji engleska manjinska zajednica. Engleski jezik nalazimo u nazivljima na svim područjima, tako da je engleski jezik postao i indeks i simbol. Engleski jezik je postao sastavni dio hrvatskoga jezika te je tako simbol čestom uporabom postao indeks. Višejezični znakovi (engleski, njemački, talijanski i hrvatski) s prijevodima (poput jelovnika, planova grada) namijenjeni su onima koji ne poznaju hrvatski jezik, većinom stranim gostima, dok su jednojezični znakovi na engleskome jeziku namijenjeni domaćem stanovništvu. Tamo gdje nema prijevoda, engleski jezik koristi se za naslove, slogane, nazive, dok su preciznije informacije na hrvatskome jeziku, a to upućuje da se od prosječnoga prolaznika ne očekuje razumijevanje složenijih sadržaja na engleskome jeziku, što ukazuje na sklonost ka korištenju engleskoga jezika u domaćem ambijentu. Engleski se „koristi kao sredstvo za stvaranje modernoga, kozmopolitskoga imidža i takvi tekstovi su upućeni domaćem stanovništvu” (Griffin, 2004: 6-7). Piller (2003) ukazuje na prisutnost engleskoga jezika pored lokalnoga jezika kao najčešćega jezika na reklamama u zemljama u kojima engleski nije materinski jezik te zaključuje da je česta uporaba toga jezika

radi povezivanja nekoga proizvoda s društvenim stereotipom. Na međunarodnoj sceni engleski jezik slovi kao simbol modernoga, simbol napretka i globalizacije, što je prisutno u čitavome svijetu.

Pored prominentnosti engleskoga jezika i prisutnosti nacionalnih jezika istraživanje jezičnoga krajolika treba fokusirati i na prisutnost jezika doseljeničkoga stanovništva, u ovome slučaju Kineza. Prisutnost kineskoga jezika, odnosno pisma vidljiva je samo na određenim objektima poput trgovina i ugostiteljskih objekata. Ova relativno mala zajednica ima visok stupanj etnolingvističke vitalnosti. Uz obvezno kinesko pismo i kinesko nazivlje prisutni su i drugi elementi koji upućuju na kinesku tradiciju (crvena boja, lampioni iznad vrata, tipičan kineski interijer unutar ugostiteljskoga objekta, izbor hrane), dok je osoblje isključivo kinesko. Jedino su natpisi koji sadrže određene informacije napisani na engleskome, odnosno hrvatskome jeziku radi razumijevanja. Prisutnost kineskoga jezika dovodi nas do uvida da u gradu postaju sve više vidljivi jezici stranoga stanovništva. Prisutnost engleskoga i kineskoga jezika predstavlja važne čimbenike koji oblikuju ne samo jezični krajobraz Rijeke već i mnogih drugih gradova npr. Beča, Pariza (Scollon i Wong Scollon, 2003).

Današnji Riječani imaju različite stavove prema uporabi engleskoga jezika. Kod većine ispitanika postoji bojazan o mogućem zatiranju hrvatskog jezika, dok manji broj sudionika smatra da to povezuje ljude i čitav svijet u cjelini.

Prisutnost mađarskoga i talijanskoga jezika (na tzv. bitvama) svjedoci su povijesnoga kontinuiteta u jezičnome krajoliku. Prisutnost podataka jednoga vremenskog razdoblja iz prošlosti u suvremenome javnom prostoru upućuje na to „kako slojevitost razgolićuje različitu jezičnu situaciju u ne tako dalekoj prošlosti grada” (Backhaus, 2007: 131) Dvojezičnost, mađarska i talijanska, govori nam o Rijeci u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije, a vezovi za brodove svjedoci su važnosti luke onda i danas.

Njemački osim u turističke svrhe nalazimo u nazivima banaka, osiguravajućih društava koji govore o važnosti njemačkoga kapitala, ali i o ovisnosti o istome, o čemu svjedoči prisutnost velikoga broja njemačkih banaka i osiguravajućih društava (ErsteBank, Wüstenrot, Reiffeisenbank, Allianz), ali njemački nazivi poput „Birkenstock” ili „DM” simbol su kvalitete i pouzdanosti. Francuski jezik nije promijenio svoju ulogu kroz sva povijesna razdoblja kao jezik luksuza, kozmetike i alkoholnih pića.

Neprisutnost ostalih manjinskih jezika u vidljivome javnom prostoru može se objasniti manjkavošću statusnoga, demografskoga i institucionalnoga čimbenika čiji učinci određuju relativnu vitalnost etnolingvističke skupine (Edelmann, 2010). Prisutnost višejezičnosti u Rijeci mnogo je manje izražena u odnosu na prijašnja razdoblja, već do izražaja dolazi naglašavanje hrvatskoga kolektivnog identiteta, što potvrđuju i intervjui s današnjim Riječani-
ma:

U suvremenoj Rijeci je na 56,9 % zastupljen hrvatski kao preferirani jezik, dok je od 125 znaka na 92 znaka zastupljen hrvatski jezik uopće, odnosno 74 %, bez obzira na njegovu poziciju kao prvoga, drugoga ili trećega jezika. To znači da je Rijeka za ispitano područje jednojezična, funkcionira pretežno na hrvatskome jeziku, dok zastupljenost talijanskoga jezika nije naglašena, a utjecaj engleskoga jezika ne ugrožava hrvatski jezik u bliskoj budućnosti. Iako Rijeka nije višejezična, znakovi jezičnoga krajobraza otkrivaju pokazatelje koji upućuju na rast jezične raznolikosti. Naime tijekom povijesti svjedoci smo kako promjena režima utječe na uporabu jezika, a samim time i na identitet pojedinca odnosno u širem smislu, same zajednice. Nacionalizmi su igrali veliku ulogu u prikrivanju višejezičnosti. U doba Austro-Ugarske-Monarhije zastupljenost višejezičnosti bila je vidljiva u praksi, što svjedoče mnogobrojni natpisi na raznim jezicima. Iako se težilo mađarizaciji i naglašavanju mađarskog jezika i identiteta prisilom i stimulacijom putem zapošljavanja, školovanja, statusa u društvu, nije dalo očekivane rezultate, već je jačalo talijansku prisutnost i budila se nacionalna svijest hrvatskoga življa. Tako da pokušaj stvaranja i održavanja mađarskoga nacionalizma nije uspio. Nakon Prvog svjetskog rata započinje izrazita talijanizacija Rijeke, kasnije i fašizacija koja uspijeva samo u formalnom smislu. Talijanski nacionalizam nastojao je zatrti višejezičnost brojnim rapreslijama, iseljavanjima, ali dao je samo privid monojezičnosti. U doba Jugoslavije višejezičnost se nije zatirala, iako talijanski i njemački jezik nije uživao popularnost u godinama nakon rata. Autohtono stanovništvo, koje je ostalo u Rijeci, dobiva sva manjinska prava kao i ostale nacionalne manjine. Višejezičnost ne ugrožava dominantnost standardnoga jezika, s obzirom da je država određivala kolektivni identitet pojedinca, gdje je više naglašena klasna, a ne nacionalna pripadnost. S propašću Jugoslavije, Domovinskim ratom i stvaranjem samostalne Republike Hrvatske ponovno dolazi do promjene u jeziku i nacionalnome sastavu. Više nema Jugoslavena po nacionalnosti, dok su drugi narodi i narodnosti postali nacionalnim manjinama. Ističe se i naglašava hrvatski jezik, ponekad s određenom pretjeranošću i težnji k purizmu jezika, što je izrazito naglašeno u godinama

nakon Domovinskoga rata, primjerice prevođenje, odnosno titlanje srpskog filma „Rane“ iz 1990. godine. „Moderna nacionalna država koja je nastala u 19. stoljeću, usko je povezana s konceptom nacionalnoga (standardnoga jezika), kao i koncepcijom nacije; odnosno nacionalizma kao nove ideologije koja tada nastaje. Jezik je tu uz kulturu, zajedničku povijest, običaje i sl. jedna od najbitnijih sastavnica. Jezik nije samo stvar komunikacije, nego i identiteta zavisno o tome koja se ideologija zastupa. Međutim, jezici pripadaju svojim govornim zajednicama i vrlo je bitno što oni o njima misle. ([http:// bilten.org.](http://bilten.org/) / intervju. Kapović, 2017, 18.siječnja 2018).

9. ZAKLJUČAK

Grad je mjesto jezičnoga kontakta, a znakovi u javnome prostoru najvidljiviji su podsjetnici toga (Backhaus, 2007: 145). Jezični krajolik sadrži informacije gdje se nalazimo, kakvi su odnosi u društvu, kakva je politika, tko je dominantan, a tko nije. Razdoblje od 1870. godine do danas prilično je dugačko razdoblje od 150 godina, praćeno gospodarskim, društvenim, političkim i jezičnim promjenama koje su se odražavale na život Riječana. Nastojali smo ispitati koliki je utjecaj svih tih različitih okolnosti na jezik u javnome prostoru, te kako se identifikacijski procesi i jezična ideologija očitavaju znakovima jezičnoga krajolika. S obzirom da grad čine ljudi, suvremeni stanovnici Rijeke dali su nam svoje viđenje Rijeke.

Kako se Rijeka gospodarski mijenjala, tako se to odražavalo i na život različitih jezičnih zajednica na tome području. S obzirom da u razdoblju Austro-Ugarske svi jezici nisu imali jednak status, neizbježna je nejednaka distribucija jezičnoga kapitala u takvome multikulturalnom okruženju. Izrazita višejezičnost pogoduje poimanju jezika u smislu kapitala, jer sama jezična politika ukazuje odnos moći i pokazatelj je odnosa u društvu, te je veoma važno tko investira u određeno jezično tržište radi dobivanja pogodnosti u društvu, kako gospodarske tako i političke. Međutim, iako je Rijeka bila pod mađarskom vlasti, provođenje mađarizacije ne doživljava velik uspjeh. Uporaba talijanskoga jezika u svakodnevnoj društvenoj praksi mnogo je više zastupljena, a ujedno je i priznat od strane mađarske vlasti kao ravnopravan jezik. Sam položaj nekoga jezika i odnos prema njemu ujedno nam govori o položaju njegovih govornika u društvu. Nasuprot mađarskomu, talijanskomu i njemačkomu kao preferiranim jezicima položaj hrvatskoga jezika je marginaliziran, što je refleksija odnosa prema Hrvatima. Znakovi jezičnoga krajolika preferiraju mađarski, talijanski i njemački jezik, što upućuje na višejezičnost i multikulturalnost, dok s druge strane marginaliziranje hrvatskoga jezika ukazuje tko je dominantan i kakva je uopće politička, a s time i jezična ideologija, što je u raskoraku s demografskom slikom stanovništva, s obzirom da je osjetno veći broj Hrvata u odnosu na Mađare. Analizom znakova jezičnoga krajobraza možemo potvrditi Neldeov zakon: „Nema jezičnoga kontakta bez jezičnoga konflikta” (Wölck i De Houwer, 1990: XV).

Bez obzira koje razdoblje analizirali, polazimo od društva. Društvo možemo „prikazati kao skupinu odnosa unutar i između tri reda fenomena, a to su: individualni poredak (svijet individua, kao pojedinačnih organizama, i onoga što se događa u njihovim glavama), interaktivni

poredak (svijet uzajamnoga prisustva i odnosa između pojedinaca i svijet onoga što se događa među ljudima), institucionalni poredak (svijet sistematiziranih, uređenih, organiziranih i simbolički modeliranih praksi onoga 'Kako stvari rade.') (Goffman, 1983; Giddens, 1984, u: Jenkins, 1997: 100).

Analizirajući znakove jezičnoga krajolika u javnome prostoru, dobili smo sliku individualnoga, interaktivnoga i institucionalnoga poretka u odnosu na višejezičnost i identitet danoga područja za određeno razdoblje. Polazeći od pojedinca, preko njegovih odnosa s drugima i naposljetku od važnosti institucija, vidimo da se identitet, kako pojedinca tako i zajednice, a samim time i jezična ideologija, odnosno jezična politika mijenjala ovisno o odnosima moći. Jezična politika prema hrvatskome jeziku nije se previše razlikovala u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i Italije, a promjenom režima, odnosno nastankom SFR Jugoslavije, kasnije Republike Hrvatske, stav se potpuno promijenio. Preferirani jezici, poput mađarskoga, talijanskoga i njemačkoga, te nastojanje identifikacije s tim jezicima reflektiraju politiku Austro-Ugarske i kasnije Italije, odnosno Njemačke, politiku neuspješne mađarizacije, ali i uspješne talijanizacije Rijeke, te onemogućavanje razvoja hrvatskoga identiteta, naročito nakon 1918. godine. Promjena režima izravno je uzrokovala promjene u jezičnome krajoliku, što se očitivalo i na identitet grada. Izrazita višejezičnost u doba nakon pada Monarhije smanjuje se do gotovo potpunoga nestajanja, a to utječe i na identitet samoga grada, koji gubi kozmopolitski karakter, što se očituje u prisutnosti samo jednoga jezika, talijanskoga u javnome prostoru. Višejezičnost nije bila dio identiteta u javnome prostoru, ali nailazimo na postojanje globalizacije koja je ujedno pokazatelj da višejezičnost i multikulturalnost nije u potpunosti nestala na ovim prostorima. Višejezičnost se ne očitava na znakovima jezičnoga krajolika, ali je prisutna u životu ljudi, tako da je to ujedno upućivalo i na prisutnost različitih individualnih identiteta. Razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata početak je sasvim novoga državnog ustroja, a samim time i rađanje novoga kolektivnog identiteta čiji je autor država. Znakovi jezičnoga krajolika reflektiraju političku i jezičnu ideologiju i primjer su njezina aktivnoga provođenja. Preferirani jezik postaje hrvatskosrpski, dok su drugi jezici zastupljeni u manjoj mjeri. Ovdje se misli posebno na talijanski jezik s obzirom da su Talijani autohtona manjinska zajednica. Višejezičnost u Rijeci u odnosu na prijašnja razdoblja, naročito u odnosu na razdoblje za vrijeme Austro-Ugarske, bitno je različita. Različita je i u odnosu na međuraće i razdoblje Drugoga svjetskog rata gdje su jezici bili, osim njemačkoga i talijanskoga, zabranjeni u javnoj uporabi, ali ipak su ljudi među sobom govorili materinskim jezikom,

hrvatskim. Za vrijeme SFR Jugoslavije država je glavni autor znakova jezičnoga krajolika, što smo utvrdili analizom istih. Višejezičnost nije zastupljena s obzirom da nema tolike različitosti kod stanovnika Rijeke. Početna dvojezičnost (hrvatsko-talijanska) u javnome prostoru postupno nestaje zbog maloga broja Talijana.

Na osnovi analize znakova možemo ustvrditi da jezični krajolik reflektira jezike koji se koriste u jezičnoj zajednici Rijeke. Možemo govoriti pretežno o dvojezičnosti, a ne o višejezičnosti stanovnika. Međutim, u kasnijem razdoblju, SFR Jugoslavija bila je otvorena zemlja i stanovništvo je bilo pod neizravnim utjecajem zapadnih zemalja, što se očitovalo u glazbi, putovanjima ili radom u inozemstvu, modi, turizmu, dok je prisutnost strane literature i knjiga na tržištu upućivala na to da se uče strani jezici, naročito njemački i engleski, jer generacije rođene 50-ih godina nisu učile engleski u školama, nego u većini slučajeva ruski. To ponovno reflektira političku ideologiju i identifikaciju.

Situacija se ponovno mijenja početkom devedesetih, i to agresijom na Hrvatsku te raspadom Jugoslavije. Naročito dolazi do izražaja iskazivanje hrvatskoga nacionalnog identiteta i preferira se hrvatski jezik. Sada ne dolazi do izražaja višejezičnost zbog postojanja drugih jezičnih zajednica, nego zbog mogućnosti komunikacije (naglašena uporaba engleskoga jezika) koja je danas naročito važna u procesu globalizacije. Možemo zaključiti da je Rijeka ostala otvorenim gradom gdje se različitost prihvaća, ali gdje je naglašen hrvatski identitet s elementima lokalnoga identiteta. Nekadašnja višejezičnost nije prisutna u javnome prostoru. Uz dominantan hrvatski jezik, pojavljuje se talijanski jezik u domeni kulture i komercijalnoga diskursa te engleski kao nositelj i indikator procesa globalizacije. Novina je u javnome prostoru prisutnost kineskoga jezika koji uz slikovna obilježja naglašava kolektivni identitet zajednice.

Višejezičnost i multikulturalnost, uz marginalizaciju hrvatskoga jezika, bila je na vrhuncu u doba Austro-Ugarske Monarhije. Talijansko razdoblje je razdoblje politike nasilja u svim segmentima društva, pa tako i jeziku. Talijanski postaje dominantnim jezikom. Promjene u lingvističkoj slici nisu rezultat dugotrajnoga procesa, nego politike nasilja i vladavine straha. Nije dozvoljeno javno iskazivanje kulturnoga i jezičnoga pluralizma, koji postoji u svakodnevnome životu, ali u mnogo manjoj mjeri nego u prijašnjem razdoblju. U vrijeme SFR Jugoslavije ponovno se mijenja jezična slika i identitet Rijeke. Od marginaliziranoga hrvatski, tj. hrvatskosrpski postaje dominantnim jezikom uz naglašavanje kolektivnoga identiteta koji formira država. U samome početku stvaranja države prisutna je hrvatsko-talijanska dvoje-

zičnost, koja s vremenom nestaje. Postojanje autohtone talijanske manjinske zajednice nije izrazito zastupljeno u javnome prostoru, osim u domeni obrazovanja i kulture. Prisutnost ostalih jezika isključivo je u domeni turizma. Nastajanjem Republike Hrvatske dominantni jezik je hrvatski s naglaskom na hrvatski nacionalni identitet, koji je ujedno i riječki identitet s obzirom na vezanost uz suvremeni nacionalni diskurs. Rijeka se danas nalazi u Hrvatskoj u kojoj vlada nacionalni (hrvatski) odnos moći, koji uvelike utječe na riječki identitet

Prisutnost talijanskoga jezika pretežno na jednojezičnim znakovima ukazuje na postojanje autohtone, talijanske manjinske zajednice, odnosno ukazuje na postojanje još uvijek prisutnoga fijumanskog identiteta koji je vezan uz talijanski nacionalni diskurs. Pored dominantnoga hrvatskog te talijanskoga manjinskog jezika u svim domenama izrazito je prisutan engleski jezik.

Znakovi jezičnoga krajolika svjedoci su svih promjena u prošlosti, a ujedno su i refleksija sadašnjih promjena, jer „svaki znak uvijek sadrži dimenziju prema prošlosti i dimenziju prema budućnosti”, ali „treća analitička dimenzija nalazi se negdje između, koju mi upravo sada vidimo u sadašnjosti obilježenu znakom koji nije slučajno postavljen” (Bloommaert, 2012: 55).

10. LITERATURA

- Achugar, M. Writers on the borderlands: Constructing a bilingual identity in Southwest Texas. *Journal of Language, Identity, and Education*. (2006: 97-122)
- Anderson, B. *Imagined Communities*, Gellner, E. *Nations and Nationalism*. U: *Language and Identity*. Bucholtz, M., Hall, K. Oxford: Basil Blackwell, (2004: 368-294)
- Anić, V. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber, 2004.
- Azaryahu, M. i Kook, R. Mapping the nation: street names and ArabPalestinian identity: three case studies, *Nations and Nationalism u: Preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova*. Stanić, J., Šakaja, L. i Slavuj, L. *Migracije i etničke teme 25 Zagreb*: (2009: 89-124).
- Backhaus, P. Signs of Multilingualism in Tokyo – A diachronic look at the linguistic landscape. *International Journal of the Sociology of Language* 175, (2005a: 103-121).
- Backhaus, P. *Signs of Multilingualism in Tokyo: A linguistic landscape approach*. Duisburg-Essen: University Duisburg-Essen, doktorska dizertacija (2005b)
- Backhaus, P. *Linguistic Landscape: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon, u: UK: Multilingual Matters, (2007).
- Badurina, M. *Rijeka u drugoj polovici 20.stoljeća: od obnove preko ubrzanoga razvoja do stagnacije*. (<https://hrcak.srce.hr/file/271866>)
- Bagdasarov, A. *Ima li Hrvatska jezičnu politiku?* Portal hrvatskog kulturnog vijeća www.hkv.hr (pristupljeno 23. ožujka 2011.)
- Bayard, D., Weatherall, A., Gallois, C. i Pittam, J. 2001. PaxAmericana? Accent attitudinal evaluations in New Zealand, Australia and America. *Journal of Sociolinguistics* 5 (2001: 22–49). U: Sujoldžić, A. *Istrian Identities and Language in Contact* (2008: 1-56). (hrcak.srce.hr/file/39731) (pristupljeno 20. veljače 2014.)

- Baker, C., i Jones, S.P. Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education. School of Education, University of Wales. Bangor, (1989).
- Barth, F. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference, Oslo: Universitetsforlaget, (1969).
- Berard, T.J. On multiple identities and educational contexts: remarks on the study of inequalities and discrimination. Journal of Language, Identity and Education, 1(1) (2005: 67-76)
- Bloommaert, J. The sociolinguistics of globalisation. Cambridge: Cambridge University Press, (2010).
- Bourdieu, P. The Forms of Capital. (1986.) U: Cultural Theory . An Anthology izdao Szeman, I., i Kaposy, T. Singapur : Wiley - Blackwell (2011).
- Bourdieu, P. Outline of a Theory of Practice. Cambridge University Press, (1977).
- Bourdieu, P. Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity, (1991).
- Bourdieu, P. Dinstinkcija. Kritika suđenja. Zagreb: Antibarbarus, (2011).
- Bradley, H. Fractured Identities. Changing Patterns of Inequality. Cambridge: Polity (1996).
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Hasan Amara, M. i Trumper – Hecht, N. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel, International Journal of Multilingualism, Vol.3, (2006: 7-30).
- Ben-Rafael, E. A sociological approach to the study of linguistic landscapes. U: Shohamy, E. i Gorter, D. (ur.), Linguistic Landscape: Expanding the Scenery, New York, London: Routledge, (2009: 40-54).
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E. i Barni, M. Introduction: An Approach to an "Order Disorder". U: Shohamy, E., Ben-Rafael, E. i Barni, M. (ur.), Linguistic Landscape in the City, Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, (2010: xi-xxviii).

- Ben-Rafael, E., i Sternberg, Y. Debating Transnationalism (2009: 1-25) u: Ben-Rafael, E., i Sternberg, Y. Transnationalism: Diasporas and the advent of a new (dis) order. Boston: Brill (2009).
- Bertoša, M. Jamči se za uspjeh kano i za neštetnost. Zagreb: Srednja Europa (2008: 291).
- Bičanić, R. (1988 : 213). U: Povijest Rijeke. Grupa autora. Rijeka: Rijeka (1988).
- Blommaert, J. Urban Language and Literacies. Sociolinguistics and English language studies br.85. Tilburg university (2012).
- Boudon, R. The Analysis of Ideology. Cambridge: Polity Press. (1990).
- Bucholtz, M. i Hall, K. Language and identity U: Duranti, A. (ur.) A Companion to Linguistic Anthropology, Oxford: Blackwell, (2004: 369-94).
- Bugarski, R. Ka jedinstvu lingvistike. Beograd 1997.
- Braunmüller, K., Ferraresi, G. (eds.) Aspects of Multilingualism in European Language History (Amsterdam: John Benjamins), (2003).
- Burke, P. Languages and Communities in Early Modern Europe. Cambridge: Cambridge University Press. (2004).
- Calhoun, C.J. Nationalism Minnesota. University of Minnesota Press (1997).
- Cenoz, J., Gorter, D. Linguistic landscape and minority languages. The International Journal of Multilingualism No3. (2006: 67-80).
- Chomsky, N. Hegemonija ili opstanak. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Cifrić, I. i Nikodem, K. Socijalni identitet u Hrvatskoj. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta. Soc.ekol. Vol.15 No3. Zagreb: (2006: 173-202).
- Cook, T. D., Campbell, D.T. Quasi-Experimentation: Design & Analysis Issues for Field Settings. Boston, MA: Houghton Mifflin Company (1979).
- Coulmas, F. Sociolinguistics, The Study of Speaker' Choices, Cambridge: Cambridge University Press (2005).

- Crang, M. Public space, urban space and electronic space: Would the real city please stand up? *Urban Studies* 37 (2) (2000: 301-317).
- Crawshaw, R., Callen, B. i Tusting, K. Attesting the self: Narration and identity change during periods of residence abroad [Electronic version]. *Language and Intercultural Communication*, 1(2), (2001: 101-119).
- Crljenko, I. Obrada toponima u hrvatskim leksikografskim izdanjima. *Studia Lexicographica*. God.7 br. 21(3) (2013: 57-88).
- Ćurković – Major, F. Rijeka u stvaralaštvu Lörinca Szabóa, u: *Rijeka i mađarska kultura*. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci (2004: 25-389).
- Čop, M. Riječko školstvo 1945. godine i u prvim poslijeratnim godinama. *Rijeka* (2004: 55-88).
- Depoli, G. *Guida di Fiume* (1911:5).
- Depoli, G. *Guida di Fiume e dei suoi monti*. Fiume (1915: 4).
- Depoli, G. *La provincia del Carnaro – saggio geografico*. Fiume (1928: 185).
- Dešković, E.G. *Rijeka za radoznale 1* Rijeka: Hrvatsko književno društvo Osvit (2008).
- Djité, P. G. Shifts in linguistic identities in a global world. *Language Problems i Language Planning*, 30(1), 1-20. Doosje, B., Spears, R., i Ellemers, (2006).
- Dota, F. *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*. Zagreb: Srednja Europa (2010).
- Dukovski, D. Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre od 1945. do 1956. U: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 33, br. 3, 650-37 (2005).
- Duranti, A. *Language in Context and Language as Context: The Saoman Respect Vocabulary*. U: Duranti, A., Goadmin, C. *Rethinking Context Language as an Interactive Phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press, (1992: 77 -79).

- Duranti, A. *Linguistic Antropology*. Cambridge: Cambridge University Press (1997: 84-88).
- Edelman, L.J. *Linguistic Landscape in the netherlands: A study of multilingualism in Amsterdam and Friesland*. Amsterdam: University of Amsterdam, doktorska disertacija (2010).
- Edwards, J. *Language and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press (2009).
- Eisenstadt, Sh.N., Giesen, B. (1995). *The Construction of Collective Identity*. (1995: 36-72-102).
- Errington, J. *Shifting Languages: Interaction and Identity in Javanese Indonesia*. Cambridge: Cambridge University Press (1998).
- Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, HAZU. Zagreb: Školska knjiga (1986).
- Fishman, J.A. *Sociologija jezika*. Sarajevo: IGKRO Svjetlost (1978: 23-24, 37).
- Gal, S. *Multiplicity and contention among language ideologies: A commentary* U: Schieffelin, B., Woolard, K. i Kroskrity, P. (eds) *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, (1998: 3-47).
- Gal, S. i Irvine, J. *The boundaries of language and publics: Authority and representation*. *Pragmatics* br. 5(2), (1995: 129-138).
- Gal, S. *Migration, Minorities and Multilingualism in European Language Ideologies in Europe*. U : *Languages Ideologies, Policies and Practices*, ur. Mar – Molinero, C. i Stevenson, P. Basinstoke: Palgrave Macmilan (2006: 13-27).
- Gellner, E. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press. (1983).
- Giles, H., Bourhis, R. i Taylor, D. M. *Towards a theory of language in ethnic group relations*. In Howard Giles (ed.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press (1977: 307-348).

- Grbavac, I. Jezični identitet i jezični krajobraz u Mostaru. Zagreb: University of Zagreb, doktorska disertacija (2012).
- Green, J., Bloom, D. Ethnography and Ethnographers of and in Education: A situated Perspective in J. Flood, J., Heath, S.B. i Lapp, D. (eds.) Handbook of Research on Teaching Literacy through the Communicative and Visual Arts. New York: Macmillian (1997).
- Grin, F., Vaillancourt, F. The economics of multilingualism: Overview and analytical framework. Annual review of applied linguistics (1997: 43-46).
- Gorter, D. Introduction: The study of linguistic landscape as a new approach to multilingualism. The International Journal of Multilingualism br.3 (1), (2006: 1-6).
- Grbić, J. Jezični procesi identitet i globalizacija u: Nar. Umjt. 41/2 Zagreb: (2004: 235-253).
- Griffin, J.L. The presence of written English on the streets of Rome. English Today 20829 (2004: 3-7 i 47).
- Gyula, K. A cirkuszikraly. Budapest (1916.). U: Rijeka i mađarska kultura. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci (2004: 61).
- Hall, S. Introduction: Who Needs 'Identity'? U: Hall, S., du Gay, P. (ur.) Questions of Cultural Identity. London: Sage (1996: 1-18).
- Hall, S. i du Gay, P. Questions of Cultural Identity. London: Sage (1996).
- Haralambos, M., Holborn, M. (2002). Sociologija. Teme i perspektive. Zagreb: Golden marketing (2002: 923).
- Havilland, F.V. The Persistent Power of „Race” in the Cultural and Political Economy of Racism. Annual Review of Antropology 24 (1995: 47-74).
- Heller, M. Paths to Postnationalism: A critical Ethnography of Language and Identity. Oxford: Oxford University Press (2011).
- Hill, J.H. Mock Spanish: A Site for the Indexical Reproduction of Racism in American English. Language – Culture Symposium 2, October 9. (1995).

Horubeger, N.H. Language Policy, Language Education, Language Rights: Indigenous, Immigrant, and International Perspectives. *Language in Society* 27(4) (1998: 439-458).

Hornby, A. S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford:Oxford University Press. (1993).

Hübner, T. Bangkok's Linguistic Landscapes: Enviromental Print, Codemixing and Language Change. *International Journal of Multilingualism*, Vol.3, (2006: 31-35)

Hutchinson, J. i Smith, A.D. *Ethnicity*. Oxford / New York: Oxford University Press (1996).

Irvine, J. T., Gal.S. Language ideology and linguistic differentiation. U: Kroskrity, P.V. (ed.) *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press. (2000: 35-83).

Irvine, J.T. Strategies of States Manipulation in the Wolof Greeting (1989[1974]). U: Baumann, R., Scherzer, J. *Explorations in the Etnographyn of Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press (1974: 167-191).

Itagi, N. H. i Singh, S.K. (ur.) *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New states: Proseedings of a Seminar*. Mysore: Central Institute of Indian Language and Mahatma Gandhi International Hindi University (2002a).

Itagi, N. H. i Singh, S.K. Introduction. U: Itagi, N.H. i Singh, S.K. (ur.) *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New states: Proseedings of a Seminar*. Mysore: Central Institute of Indian Language and Mahatma Gandhi International Hindi University (2002b: ix –xii).

Jaffe, A. *Ideologies in Action: Language Politics on Corsica*. Berlin: Mouton de Gruyter (1999).

Jayyusi, S.K. (2006.) u: Shohamy, E., Gorter, D. (eds) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge (2009: 176).

Jaworski, A. i Thurlow, C. (ur.) *Semiotic Landscape: Language, Image, Space*. London: Continuum (2010).

Jenkis, R. *Social Identity*. New York: Routledge (1996).

Jenkis, R. *Etnicitet u novom ključu*. Beograd: izdavački program biblioteke XX vek (2001.).

Kuipers, P.V. (ur) *Language, Identity, and Marginality in Indonesia*. Cambridge: Cambridge University Press (1998).

Kallen, j. L. *Changing Landscapes: Language, Space and Policy in the Dublin Linguistic Landscape u: Jaworski, A. I Thurlow, C. Semiotic Landscapes: language, Image, Space*. London: Continuum (2010: 41-56).

Knežević, K. i Kraljević, L. *Višejezičnost kao čimbenik jačanja konkurentnosti na gospodarskom tržištu*. *Ekonomski vjesnik* 7. (2012: 207-212) (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=126296 15. ožujka 2015).

Kramsch, C. 1998. *Language and Culture*. (1988.). U: Sujoldžić, A. *Istrian Identities and Language in Contact* (2008: 1-56). (hrcak.srce.hr/file/39731) 20. veljače 2014.

Landry, R., Bourhis, R.Y. *Linguistic Landscape and ethnographic vitality: An empirical study*. *Journal of Language and Social Psychology* (1997: 23:24).

Lefebvre, H. *The right to the city*. U: Kofman, E. i Lebas, E. (eds.) *Writing on cities*. Oxford: Blackwell Publishing (1996: 63-181).

Liebkind, K. *Social Psychology u: Fishman, J.A. Handbook of Ethnic Identity*. New York / Oxford: Oxford University Press (1999: 140-151).

Lukežić, I. *Riječke glose: opaske o davnim danima Rijeka: Rijeka* (2004)

Lukežić, I. *Fijumanske priče*. Rijeka. Rijeka, (I/1991).

Mac Giolla Christ, D. *Language in the City*. Basingstoke. Palgrave: Macmillan (2007).

Manin, M. *Istra na raskrižju, o povijesti migracija pučanstva Istre*. Zagreb: Profil i Institut za migracije i narodnosti (2010).

- Marjanović, B. Promjena vlasti, promjena ulica. Diskrepancija, Vol.8 br12 (2007)
- Marjanović, M. Rijeka od 1860. do 1918. (1953: 230). U: Zbornik – Rijeka. Zagreb: Matica Hrvatska (1953).
- Milardović, A. Globalizacija. Zagreb - Osijek - Split: Pan liber (1999).
- Milardović, A. 2002. Mali leksikon globalizacije. Zagreb: Centar za politološka istraživanja (2002).
- Milardović, A. Od državnog do korporacijskog multikulturalizma. Zarez 5/116 (2003: 22-23).
- Moravček, G. Rijeka između mita i povijesti. Rijeka : Adamić (2006).
- Norton, B. Identity and language learning: Gender, ethnicity and educational change. Essex, UK: Pearson Education Limited (2000).
- Ochs, E. Indexing Gender. U: Duranti, A.i Goodmin, C. (ur.) Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon Cambridge: Cambridge University Press (1992: 335-358).
- Ostregard, U. What is National and Ethnic Identity (1992a: 32). U: Rethinking Ethnicity. (1997: 19).
- Parekh, B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. Harvard UP. (2002).
- Paulston, C.S. Language Policy and Language Rights. Annual Review of Antropology 26 (1997: 73-85).
- Pausi, L. Cenni sommari sul consimento della popolazione di Fiume e suo distretto col 31 dicembre 1900: seguiti da un breve elaborato di demografia sul movimento intrinseco e naturale della popolazione dagli anni 1900 al 1905 . Fiume: Prezzo corone 3 (1907).
- Pavlenko, A. Language Conflict in Post – Soviet Linguistic Landscapes. Journal of Slavic Linguistics 17 (1-2) (2009: 247-274).

- Pavlenko, A. Linguistic Landscape in Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study u: Shohamy, E., Ben-Raffael, E. i Barni, M (ur), Linguistic Landscape in the City. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters (2010).
- Pennycook, A. Linguistic Landscapes and the transgressive semiotics of graffiti u: Shohamy, E. i Gorter, D. (ur) Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. New York, London: Routledge: (2009: 302-312).
- Pietikäinen, S. i Dufva, H. Voices and discourses: Dialogism, Critical Discourse analysis and ethnic identity. Journal of Sociolinguistics, 10(2) (2006: 205-224).
- Piller, I. Identity constructions in multilingual advertising. Language in Society 30(2) (2001: 153-186).
- Piller, I. Advertising as a site of language contact. Annual Review of Applied Linguistics 23 (2003: 170-183).
- Prošev Oliver, B. Jezik: Lingvistička, kulturna, i/ili društvena kategorija (izvorni znanstveni članak UDC 81'27)
- Reklama u Rijeci 1890.-1940. Rijeka: Muzej grada Rijeke (2008).
- Robertson, R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage Publications Ltd. (1992).
- Reh, M. Multilingual writing: A reader – orientated typology – with examples from Lira Municipality (Uganda). International Journal of the Sociology of Language 170, (2004: 1-41).
- Rondanini, N. Architecture and Social Change, Heresies II,3,3, New York: Neresies Collective (1981.). U: Shohamy, E., Gorter, D. (eds) Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. London: Routledge (2009).
- Ross, N. Signs of international English. English Today 13(2), (1997: 29-33).
- Samaržija, M. i Selak, A. Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti. Zagreb: Pergamena (2001).

Schieffelin, B., Woolard, K. P. (eds.) *Language ideologies: practice and theory*. New York: Oxford university Press (1988).

Scollon, R., Wong Scollon, S. *Discourses in Place: Language in the Matreial World*. New York: Routledge (2003).

Seferagić, D. Akteri društvenih promjena u urbanom prostoru Hrvatske. *Sociologija i prostor*, 45(3-4) (2008: 361-376).

Sekso, M. Plakat, letak, ambalaža - instrumenti vizualne komunikacije u marketingu u: Zgrabljčić, R. N., (ur)., *Kraljski Dalmatin - 200 godina zadarskog i hrvatskog novinarstva u europskom kontekstu*. Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za informatologiju i komunikologiju. (2007: 391-406).

Semprini, A. *Multikulturalizam*. Beograd: Agora (2004).

Seton – Watson, R., *Racial Problem sin Hungary*. Archibald Constable & Company (1908).

Shohamy, E., Gorter, D. (eds) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge (2009).

Shohamy, E., Ben-Rafael, E., Barni, M (eds.) *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters (2010).

Siguan, M. *Jezici u Europi*. Zagreb: Školska knjiga (2004).

Silverstein, M. 1992. The uses and utility of ideology: Some reflections. *Pragmatics*, 2 (1992: 311-323). U: Sujoldžić, A. *Istrian Identities and Language in Contact* (2008: 1-56). (hrcak.srce.hr/file/39731 (pristupljeno 20. veljače 2014)).

Sloboda, M. State ideology and linguistic landscape: a comparative analysis of (post)communist Belarus, Czeh republic and Slovakia u: Shohamy, E., Gorter, D. (eds) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge (2009: 173-188).

Smith, A. D. *National Identity*. London: Penguin Books of London (1991: 11 -13).

„Speaking in Tongues”. Time Magazine. 1997: 52-58. U: Grbić, J. jezični procesi, identitet i globalizacija u: Nar. Umjet. 41/2, (2004: 235-253).

Spitulnik, D. Mediating Unity and Diversity: The Production of Language Ideologies in Zambian Broadcasting. U: Schiffellin, B.B., Woolard, K.A. i Kroskrity, P.V. (urd.) Language Ideologies: Practice and Theory. New York: Oxford University Press (1998: 163-188).

Spolsky, B. Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage. U: Shohamy, E. i Gorter, D. (eds) Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. London: Routledge (2009 : 25-39).

Spolsky, B. i Cooper, L. The Languages of Jerusalem. Oxford: Clarendon Press (1991).

Stephens, M. Linguistic minorities in Western Europe. Llandysul, Wales: Gomer Press (1978).

Sujoldžić, A. Multiple Ways of Belonging in a Multicultural City. Collegium Antropologicum 33(4)., (2009: 1335-1348).

Schlick, M. The English of shop signs in Europe. English Today 19 (2002: 3 -17).

Statut grada Rijeke čl. 14 i čl. 9 iz 2006.

Storr, A. The integrity of the personality. London: Penguin Books (1963: 61- 84).

Stražičić, N. Prilog poznavanju demografskoga razvoja grada Rijeke tijekom posljednja tri stoljeća. U: časopisu Rijeka sv.1, (1994 : 107-138).

Šakaja, L. Kultura, kulturni pejzaž, etničnost. U: Čačić – Kumpes, J. (urd.) Kultura, Etničnost, Identitet. Zagreb: Jesenski i Turk (1999: 69-76).

Terjavić, V. Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju od 1910. do 1971. U: Društvena istraživanja. Zagreb, god 2, br. 6 -7/ 4-5, (1993: 631-655).

- Tusting, K., Crawshaw, R. i Callen, B. I know,'cos I was there': How residence abroad students use personal experience to legitimate cultural generalisation. *Discourse and Society* 13(5) (1996: 651-672).
- Udovčić, T. Fiumanski i /ili riječki identitet i njegov utjecaj na književnost (<http://cultstud.ffri.hr>, pristupila 8.5. 2014.).
- Urciuli, B. Language and Borders. *Annual Review of Anthropology* 24. (1995: 525-546).
- Ustav SRH član 137,138. (1974).
- Van Elteren, M. Conceptualizing the Impact of US Popular Culture Globally". *Journal of Popular Culture* 30/1 (1996: 47-89).
- Velički, D. Nova višejezičnost i učenje stranih jezika kao dio jezične politike, *Metodički ogleđi*, br14/1, (2007:93-103).
- Vuković, P. Jezični krajobraz Subotice. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* (2012: 163 -178).
- Warner, L. i Franzen, R. Value of Color in Advertising. *Journal of Applied Psychology*, 31(3) (1947: 260-270).
- Warschauer, M. Language, identity, and the Internet. U: Kolko, B., Nakamura, L. i Rodman, G. (ur.) *Race in cyberspace* (2000: 151-170).
- Weber, M. *privreda i društvo I – II*. Beograd: Prosveta (1976: 323-337).
- Wenger, E. *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge University Press (1998.)
- Woodward, K. (ur.) (2004). *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity*. London: Routledge (2004).
- Woolard, A. K. Is the past a foreign country? Time, language origins, and the nation in early modern Spain. *Journal of Linguistic Anthropology* 14., (2004).

Woolard, A. K. i Schieffelin, B.B. Language Ideology. Annual Reviews of Anthropology, Vol. 23. (1994: 55-82).

Wölck, W. i Houwer, A. D. Recent studies in contact linguistics. Plurilingua Dümmler – Bonn: Fred Dümmlers Verlag (1997: xiii).

Zakon o nacionalnosti (br.44. 1868).

Zakon o željeznici XLIX (1907).

Zbornik – Rijeka. Zagreb: Matica Hrvatska (1953).

Szilaky, 1897: 154. U: Lukežić, I. Riječke glose: opaske o davnim danima Rijeka: Rijeka (2004).

Wölck,W. i De Houwer, A recent studies in contact linguistics.Plurilingua University Duisburg – Essen: Dümmler – Bonn (2005.b: xiii).

10.1. Primarni izvori

- „Az Est” (1925.).
- Državni zavod za statistiku: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2011.
- „Fiume” – Magyar Foldrajzi Tarsasag (1881. br.7).
- „Fiume”, Magyar emlékezete”, Budapest (1887. br.12).
- „Fiumaner Zeitung” (15.10.1867. br.19)
- „ Fluminensia” (1948.)
- „Giornale di Fiume” (21.12.1870. br
- „La Voce del Popolo” (24.8.1945; 27.10.1945.).
- „La varieta” (1920.).
- „La vedetta d'Italia”: (6.4.1919. br. 10: 1).
- „La vedetta d'Italia”. U: „Gli stranieri se ne vadano” (17.9.1919. br. 2).
- „Novi list”: 1870.-1898.; 1900.-1902.; 1905.; 1908.; 1910.-1918.
- „Novi list” 1946.; 1948.; 1956.; 1959.-1961.; 1964.; 1967.; 1970.-1972.; 1974.; 1979.; 1982.; 1985.; 1987.; 1990.-1991.
- „Obzor”, 10.1. 1911. (br.159: 1).
- „Plan grada Rijeke” (1950.)
- „Obzor” 29. 12. 1910. (br. 158: 4).
- „Obzor” 16. 9. 1919. (br. 217: 1).
- „Primorski Novi list” (Sušak, 17. 4. 1923. br. 89: 2).
- „Sloboda” (Sušak, 26. 6. 1881.)
- „ST Val” (1987. br.5, 1990.,1991.)
- Plakat Ugarskog-hrvatskoga parobrodarskog društva (1910.). U: Reklama u Rijeci od 1890. do 1940. (2008: 26)
- Dionice od 100 forinata. Pučka štedionica u Rijeci (1911.). U: Trkulj, M. Povijesne vrijednosnice Rijeke i Sušaka (2008: 27)

- Putnička tramvajska karta na talijanskome jeziku (1912.). U: Fiume Magyar Emlekezete. Budapest: Kanti (2009: 106).
- Plakat iz 1910. reklamira čokoladu i kakao. U: Reklama u Rijeci od 1890. do 1940 (2008: 23)
- Podloga za kalendar (1899.). U: Reklama u Rijeci od 1890. do 1940. (2008: 18)
- 7. Grand hotel Bonavia, oglas, 1910. „Obzor”. U: Reklama u Rijeci od 1890. do 1940. (2008: 33)
- 8. Reklama za „Energin” u časopisu Pučki liječnik (1930.). U: Reklama u Rijeci od 1890. do 1940. (2008: 48)
- 9. Putovnica. U: Fiume Magyar Emlekezete. Budapest: Kanti Edit (2009: 98).
- 10. Putovnica. U: Fiume Magyar Emlekezete. Budapest: Kanti Edit (2009: 98).
- 11.a Proslava 1. maja (fotografirano s izložbe transparenta na riječkome Korzu 22.4. 2015.)
- 12. Plakat: Žene glasajmo (arhiv Sveučilišne knjižnice u Rijeci)
- 13. Reklama za trgovinu odjevnih predmeta („Novi list”, 30.4.1985.)
- 14. Reklama za satelitske antene („Novi list”, 30. 4. 1985.).
- 15. Restoran brze prehrane (fotografirano 18. 6 .2015.).
- 16. Talijanski restoran (fotografirano 18. 6. 2015.).
- 17. Trgovina sitne galanterije (fotografirano 18. 6. 2015.).
- 18. Bitva za vezivanje brodova u Rijeci (fotografirano 18. 6. 2015.)
- 19. Grafit trsatskoga zmaja „Baziliska” u Studentskoj ulici (fotografirano 18.6.2015.).
- Razglednice kod restorana „Bracera” izložene na vanjskome zidu ugostiteljskoga objekta (fotografirano 18. 6. 2015.)

10.2. Internetski izvori

- Plakat za ratni kredit (1917.) (www.pinterest.com)
- Poštanska marka (1918.) (www.pinterest.com)
- Poštanska marka (1919.) (www.pinterest.com)
- Razglednica Casa del Fascio (1920.)
- Plakat (1942.) (www.pinterest.com)
- Plakat (1941. – 1942.) (www.pinterest.com)
- Plakat 1943. (www.pinterest.com)
- Markešić, A. <http://nova-akropola.com/covjek-i-svijet/aktualno/globalizacija/>
- Malešić, N. www.geografija.hr.
- Mjesečni jelovnik (1920.) (www.pinterest.com)
- Poštanska marka – 1945. Oslobođenje Rijeke (www.ebay.com)
- Sprovod na Kozali (www.croinfo.net)
- Riječki kolodvor (1947?) (www.pinterest.com)
- www.enciklopedija.hr
- www.ishodište.com
- (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=126296).
- Udović, T. Fiumanski i / ili riječki identitet i njegov utjecaj na književnost <http://cultstud.ffri.hr>.
- (<http://www.ogurlic.com>).
- 19. (<http://struna.ihjj.hr/naziv/jezicna-ideologija/24754/>) Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.

- Kapović, M Nacionalizam u jeziku odraz je nacionalizma u društvu - intervju 2017.
<http://bilten.org>,
- 21.www.lokalpatrioti-rijeka.com,

11. ŽIVOTOPIS

Osobni podaci

Marina Rončević rođena je 20. srpnja 1960.godine u Bitoli, Republika Sjeverna Makedonija. Ima hrvatsko državljanstvo, a po narodnosti je Hrvatica. Živi i radi u Rijeci na Sveučilištu u Rijeci u zvanju višeg predavača.

Obrazovanje

Osnovnu i srednju školu završila je u Rijeci. Studijem na Filozofskom fakultetu u Zadru stiče zvanje profesora njemačkog jezika i književnosti i profesora engleskog jezika i književnosti 2011. godine magistrira i stiče titulu magistra znanosti na području humanističkih znanosti, znanstvenog polja Filologije, znanstvene grane: Opće jezikoslovlje; obranom teme „Istraživanja višejezičnosti i nacionalnog identiteta u miješanim brakovima“ 2013. godine upisuje doktorski studij u Zagrebu. Doktorska dizertacija je iz znanstvenog područja humanističkih znanosti za znanstveno polje sociolingvistike. Tema doktorske dizertacije glasi: „Jezični krajolik grada Rijeke između prošlosti i sadašnjosti“

Radno iskustvo

Od 1984.do 1992. godine zaposlena je na Radničkom sveučilištu u Rijeci u svojstvu predavača engleskog i njemačkog jezika.

Od 1992. do 1994. godine suosnivač je škole za strane jezike u Rijeci - Poliglot d.o.o

Od 2005. godine u stalnom je radnom odnosu na Sveučilištu u Rijeci kao viši predavač za njemački jezik .na stručnim odjelima prometa, sigurnosti na radu i poduzetništva..

Popis radova

Blažević, B., Rončević, M., Šepić, T. (2007) *Etnicitet, identitet i jezik kao čimbenici kulturnoga naslijeđa naroda*. Zbornik radova s XX znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem HDPL-a *Jezik i identiteti*. Split (znanstveni pregledni rad).

Blažević, B., Šepić, T., Rončević, M. *Biblijske metafore u jeziku tiskanih glasila*. Zbornik radova s XXII međunarodnog znanstvenog skupa HDPL-a (2008.) *Lingvistika javne komunikacije*. Osijek.

Šepić, T., Blažević, B., Rončević, M. (2011) *Višeslojnost narativnog diskursa u romanu Ženska francuskog poručnika Johna Fowlesa* – objavljen u zborniku radova XXIV skupa HDPL-a *Proučavanja diskursa i dijaloga između teorije, metoda i primjene*. Osijek (izvorni znanstveni rad) (ISBN: 978-953-314-038-4)

Rončević, M., Blažević, B., Šepić, T. (2013) “*Multilingualism and National Identity in Mixed-marriage Families*” U: Knjizi “*Language Contact: A Multidimensional Perspective*. ISBN: 101-4438-4401-2, Cambridge Scholars Publishing.

Rončević, M., Blažević, B. *Istraživanje višejezičnosti i nacionalnoga identiteta Makedonaca druge generacije u multikulturalnoj sredini grada Rijeke*. (2014.) U: Zbornik radova s IV međunarodne znanstvene konferencije Македонско - хрватски книжевни, јазични и културни врски, Skopje, Makedonija, ISBN 9786084744009. 2014.

Šepić, T., Grakalić Plenković, S., Rončević, M. *Childhood, Trauma, Identity in George Sand's Story of my Life*. (2016.) U: Knjizi *Explorations of Childhood* ISBN: 978-1-84888-411-3, Inter-Disciplinary Press, Oxford, United Kingdom.